

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία:
Ιστορία - Λαϊκός Πολιτισμός
Κατεύθυνση: Πηγές και Μεθοδολογία στην Ιστορία

ΕΛΕΝΗ Ι. ΚΑΛΥΒΑ

Με το βλέμμα του Άλλου: η εξωτερική πολιτική του Κ. Καραμανλή στην ανατολική Ευρώπη (1974-1980) μέσα από τις σελίδες του Ριζοσπάστη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Επιβλέπων
Λάμπρος Φλιτούρης, Επίκουρος Καθηγητής Π. Ι.
Μέλη
Κατερίνα Ζαρίδη, Επίκουρος Καθηγήτρια Π. Ι.
Άννα Μανδουλάρα, Επίκουρος Καθηγήτρια Π. Ι.

Ιωάννινα 2015

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία:
Ιστορία - Λαϊκός Πολιτισμός
Κατεύθυνση: Πηγές και Μεθοδολογία στην Ιστορία

ΕΛΕΝΗ Ι. ΚΑΛΥΒΑ

*Με το βλέμμα του Άλλου: η εξωτερική πολιτική του Κ. Καραμανλή
στην ανατολική Ευρώπη (1974-1980) μέσα από τις σελίδες του
Ριζοσπάστη*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων

Λάμπρος Φλιτούρης, Επίκουρος Καθηγητής Π. Ι.

Μέλη

Αικατερίνη Ζαρίδη, Επίκουρος Καθηγήτρια Π. Ι.

Άννα Μανδουλαρά, Επίκουρος Καθηγήτρια Π. Ι.

Ιωάννινα 2015

Ελένη Καλύβα

Ιστορικός, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Copyright © Ελένη Καλύβα, 2015

“Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved”

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα.

«Η έγκριση της παρούσης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέως».

(Ν. 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2 και Ν. 1268/82, άρθρο 50, παρ. 8)

«Θα ήθελα να αναπτύξω την σκέψη μου, αναφερόμενος σε ένα σκίτσο που εμφανίστηκε πριν από λίγο καιρό στους Los Angeles Times. Το σκίτσο αφορά ένα καταπληκτικό προϊόν που έχει κάνει την εμφάνισή του στην αγορά. Το προϊόν είναι σχεδιασμένο να είναι καλύτερο από οποιοδήποτε υπολογιστή ή από οτιδήποτε για το οποίο θα έπρεπε κανείς να χρησιμοποιήσει υπολογιστή, συμπεριλαμβανομένου του διαδικτύου και των ιστοσελίδων. Το προϊόν ονομάζεται «ημερήσια εφημερίδα» και αυτά είναι κάποια από τα πλεονεκτήματα αγοράς του: δεν απαιτεί μπαταρίες ή καλώδια ούτε χρειάζεται συμβόλαιο συντήρησης. Είναι πολύ ελαφρύ, ανακυκλωμένο και βιοβαθμισμένο. Είναι τελείως φορητό και θα σας ακολουθήσει σε τρένα, λεωφορεία, αυτοκίνητα, αεροπλάνα ακόμη και στο κρεβάτι. Είναι εντελώς αθόρυβο. Δεν χρειάζεται μυστικούς αριθμούς ασφαλείας, κώδικες πρόσβασης ή μόντεμ και δεν επηρεάζει τις τηλεφωνικές γραμμές. Κάποιος μπορεί να κάνει απεριόριστη χρήση του με περίπου είκοσι δολάρια ανά μήνα. Έχει ελεγχθεί για πορνογραφία, απάτη και τυπογραφικά λάθη. Δεν απαιτεί ειδική επίπλωση και τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό είναι ότι, το προϊόν δεν συνεισφέρει με κανέναν τρόπο στον τραπεζικό λογαριασμό του Bill Gates».

Νιλ Πόστμαν, Η πυξίδα του μέλλοντος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	Σελ.	2
Μέρος Α:		
1 ^α . Ο ρόλος του τύπου ως πηγή της ιστορίας.....	Σελ.	5
1 ^β . Η εφημερίδα <i>Ριζοσπάστης</i> - σύντομη ιστορική επισκόπηση.....	Σελ.	8
2. Οι σχέσεις Ελλάδας και Ανατολικής Ευρώπης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έως το 1967.....	Σελ.	15
3. Καραμανλής και ΚΚΕ την περίοδο από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως το 1974.....	Σελ.	23
Μέρος Β:		
1. Η επάνοδος στη Δημοκρατία και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ.....	Σελ.	26
2. Η εξωτερική πολιτική του Κ. Καραμανλή.....	Σελ.	30
3. Το άνοιγμα προς τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη.....	Σελ.	33
Μέρος Γ:		
1. Η οπτική του <i>Ριζοσπάστη</i> για την γενικότερη πολιτική του Κ. Καραμανλή.....	Σελ.	41
2. Η εξωτερική πολιτική: το ευρύτερο πλαίσιο	Σελ.	48
3. Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις: προτάσεις και κριτική	Σελ.	53
4. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους δορυφόρους (Αν. Γερμανία, Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία).....	Σελ.	59
5. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις «αιρετικές» ανατολικές χώρες (Γιουγκοσλαβία, Αλβανία).....	Σελ.	64
Επίλογος-Συμπεράσματα.....	Σελ.	68
Παράρτημα.....	Σελ.	71
Πηγές.....	Σελ.	83
Βιβλιογραφία.....	Σελ.	84
Διαδικτυακοί Ιστότοποι.....	Σελ.	88

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός αυτής της διπλωματικής εργασίας δεν είναι να σκιαγραφήσει γενικά τα χρόνια της επανόδου στη δημοκρατία στην Ελλάδα και πώς αποτυπώνονται οι πολιτικές εξελίξεις στη χώρα με την πένα του *Ριζοσπάστη*, αλλά να αναδειχθεί μια προβληματική που αφορά τον τρόπο που το επίσημο όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας στάθηκε απέναντι στην εσωτερική και κυρίως την εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Με το βλέμμα του «άλλου», δηλαδή του ιδεολογικού αντιπάλου που βρισκόταν στο περιθώριο από το 1949 και μετά θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τους βασικούς άξονες της αντιπολιτευτικής τακτικής της κομμουνιστικής Αριστεράς όπως αυτοί αποτυπώθηκαν και κοινοποιήθηκαν στην ελληνική κοινή γνώμη το διάστημα 1974-1980. Είναι το διάστημα της αποκατάστασης της δημοκρατίας μετά από την επταετή δικτατορία, τα πρώτα κρίσιμα χρόνια της τραγωδίας της Κύπρου, της πολιτικής κυριαρχίας του Καραμανλή, της νομιμοποίησης του ΚΚΕ και της πολιτικής επιλογής για συμπόρευση με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Η υπό μελέτη χρονική περίοδος, είναι γεμάτη πολιτικές ανακατατάξεις εντός και εκτός των συνόρων της πολύπαθης Ελλάδας. Στις σελίδες που ακολουθούν θα κινηθούμε σε τρεις άξονες: αρχικώς, θα επιχειρήσουμε μία, όσο το δυνατόν, πιο περιεκτική ιστορική αναδρομή της πορείας της χώρας από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έως την Μεταπολίτευση του 1974. Στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε στον κύριο εκφραστή της μεταπολίτευσης στην Ελλάδα, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και στην πολιτική του απέναντι στην Αριστερά και τέλος θα επιχειρήσουμε την καταγραφή της εξωτερικής πολιτικής του Καραμανλή απέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και πώς αυτό αποτυπώθηκε στον *Ριζοσπάστη*.

Η επιδίωξη της παρούσας μελέτης έχει διπλό σκοπό: α) την εφημερίδα και το ρόλο της ως ιστορική πηγή, β) την ανάδειξη της δύσκολης θέσης που είχε το δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ να καλύψει το «άνοιγμα» του Καραμανλή προς την Ανατολική Ευρώπη, σε μια εποχή ιδιαίτερος κρίσιμη για τις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας.

Ο Θουκυδίδης, όπως είναι γνωστό, έγραφε ιστορία με σκοπό την αιώνια υποδειγματική αξία (*κτῆμα ες αεί*), γιατί, όπως υποστήριζε, μας βοηθά με τις συγκρίσεις που επιτρέπουν οι αναλογίες των καταστάσεων να κατανοούμε και να ερμηνεύουμε τα μεταγενέστερα φαινόμενα. Με αυστηρά επιστημονικές μεθόδους συγκέντρωνε το υλικό του, ερμήνευε τα ιστορικά γεγονότα και ανέλυε την συμπεριφορά του ανθρώπου με βασικό του στόχο την εξακρίβωση της αλήθειας.

Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της αυτοψίας ή της διασταύρωσης των πληροφοριών για γεγονότα των οποίων δεν υπήρξε ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας, αλλά και την έρευνα των πηγών (επίσημα έγγραφα, ψηφίσματα, συνθήκες κλπ) συνέθετε τις πληροφορίες του και κατέγραφε τα γεγονότα της εποχής του σε ιστορικά κείμενα.

Αντίστοιχα, ο δημοσιογράφος, ακολουθώντας τις ίδιες μεθόδους και χρησιμοποιώντας τα μέσα που του προσφέρει η εποχή του (π.χ. φωτογραφίες, βίντεο) καταγράφει ιστορικά γεγονότα της εποχής του με στόχο τη συγγραφή ενός άρθρου για την εφημερίδα στην οποία εργάζεται.

Τι μπορεί να θεωρηθεί, επομένως, ως τεκμήριο του παρελθόντος, ως ιστορική πηγή; Η σύγχρονη ιστορική μεθοδολογία απαντά: τα πάντα. Το πιο παραδοσιακό, βέβαια, τεκμήριο είναι οι γραπτές πηγές. Όμως, είμαστε σε θέση να απορρίψουμε το νόμισμα, την τροφή, την ένδυση, τη φωτογραφία κλπ; Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως πόλεις, η τεχνολογία μάς πρόσφερε τη φωτογραφία, τον ήχο, την ηλεκτρονική εικόνα και παράλληλα τα καλλιτεχνικά έργα μαρτυρούν με τον δικό τους τρόπο κομμάτια της ανθρώπινης ιστορίας.

Η ιστορία υπάρχει παντού. Στις γνώσεις μας, στις συνήθειές μας, στα συναισθήματά μας, στις φωτογραφίες μας, στα βιβλία μας, στην καθημερινότητά μας. Η καταγραφή των γεγονότων, τα ίχνη που μας συνδέουν με το παρελθόν, η πείρα και ο στοχασμός των προγόνων μας αποτελούν το στήριγμα του σήμερα και την ελπίδα του αύριο, με τη γνώση και τη σοφία του χθες. Και όπως ο ιστορικός, έτσι και ο δημοσιογράφος με την καταγραφή των γεγονότων μάς βοηθούν στο να ανακαλύψουμε ποιοι ήμασταν, ποιοι είμαστε και ποιοι θέλουμε να γίνουμε.

Η παρούσα εργασία ενείχε διάφορες δυσκολίες. Αρχικά έπρεπε να καλυφθεί μια ογκωδέστατη βιβλιογραφική παραγωγή, κυρίως των τελευταίων χρόνων, που στερείται, όμως, εν πολλοίς, την επιστημονική τεκμηρίωση και εξακολουθεί ακόμα να κινείται στο επίπεδο της καταγραφής και όχι της ερμηνείας των γεγονότων. Στη συνέχεια ήταν απαραίτητο να αποδελτιώσουμε τον *Ριζοσπάστη* της περιόδου που μελετάμε, μιας εφημερίδας, δηλαδή, που για πρώτη φορά στην μακρόχρονη πορεία της δεν γνώρισε προβλήματα και διακοπές στην έκδοσή της. Για την ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματός μας χρησιμοποιήσαμε και τα δημοσιευμένα Αρχεία του Κ. Καραμανλή, όπως αυτά εκδόθηκαν από το Ίδρυμα Καραμανλή και κυκλοφόρησαν από την εφημερίδα *Η Καθημερινή*.

Από την θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία και Λαογραφία»

και ειδικά τα μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής για την συμπαράσταση τα χρόνια των σπουδών μου και την βοήθειά τους στην ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης.

ΜΕΡΟΣ Α

1^α. Ο ρόλος του τύπου ως πηγή της ιστορίας

Ο Τύπος αποτελεί έναν ζωντανό οργανισμό, ο οποίος βρίσκεται σε σχέση αλληλεπίδρασης με τους ανθρώπους γύρω του, με το περιβάλλον του. Η σχέση αυτή έχει κοινό παρονομαστή την πληροφορία. Ο άνθρωπος, ως νοήμον ον, αναζητά την πληροφορία, γιατί αυτή απαντά στην βαθύτερη ανάγκη του για γνώση. Θέλουμε να ξέρουμε τι συμβαίνει γύρω μας, δίπλα μας, καθώς με τον τρόπο αυτό νιώθουμε περισσότερη ασφάλεια. Ποιος είναι, όμως, ο ρόλος της εφημερίδας και της έντυπης δημοσιογραφίας στην κοινωνία των πληροφοριών;

Φυσική απόρροια αυτής της έμφυτης ανάγκης για γνώση μέσω της πληροφορίας, έτσι ώστε να ικανοποιηθεί το ερέθισμα της περιέργειας και της αυτοσυντήρησης του ανθρώπου, ήταν, με την πάροδο του χρόνου, και την ανάπτυξη της τεχνολογίας, η πληροφορία από προφορική διαδικασία να εξελιχθεί σε επεξεργασμένη και τυπωμένη μορφή, την γνωστή εφημερίδα. Η τυπογραφία βοήθησε έτσι ώστε να τυπώνονται πολλά αντίτυπα εφημερίδων και αυτό είχε ως αποτέλεσμα η είδηση (αλλιώς η πληροφορία), να γίνεται πια γνωστή σε μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων¹.

Ο δημοσιογράφος είναι αυτός που θα καταγράψει την πληροφορία, την είδηση. Ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει είναι εξαιρετικά σημαντικός και δύσκολος. Για να διεκπεραιώσει σωστά την αποστολή του οφείλει να ζει μέσα στον παλμό των γεγονότων, στο κέντρο του περιβάλλοντος το οποίο μελετά και για το οποίο πρόκειται να «μιλήσει γραπτώς» στην εφημερίδα του. Πρέπει να είναι σε θέση να αφουγκραστεί το αίσθημα και τη διάθεση του κόσμου που τον περιβάλλει και ταυτόχρονα να κατορθώσει να καταγράψει την είδηση με τον πιο αντικειμενικό τρόπο, προσπαθώντας να κρατήσει εκτός τις δικές του σκέψεις και τα δικά του συναισθήματα. Συνδέεται και κατ' επέκταση συνδέει και την εφημερίδα του με την κοινότητα που ερευνά, περισσότερο από κάθε άλλο μέσο.

Εξίσου σημαντικές για τον δημοσιογράφο είναι οι πηγές από τις οποίες θα αντλήσει πληροφορίες για την είδηση. Ο εντοπισμός των πηγών αποτελεί δουλειά του ίδιου, καθώς είναι μία ερευνητική και πολλές φορές μακροχρόνια διαδικασία. Αυτό, όμως, είναι και το σημαντικό και το πιο ενδιαφέρον. Το ταξίδι της αναζήτησης για την πηγή της πληροφορίας. Σε αυτή την

¹ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την είδηση, βλ. σχετικά: Γεώργιος Πλουμίδης, *Ιστορική Μάθηση (Προτάσεις για της Πηγές και τη Μεθοδολογία στην Ιστορία)*, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, 2010, σ. 69-79.

διαδρομή ο δημοσιογράφος πρέπει να καταγράψει πέντε σημεία, ώστε η είδησή του να είναι σαφής. Είναι ο κατά την αγγλική σχολή κανόνας των **5W (What, Who, When, Where, Why:** αντίστοιχα για την ελληνική: Τι έγινε; Ποιος το έκανε; Πότε έγινε; Πού έγινε; Γιατί έγινε;).

Οι απαντήσεις που καλείται να δώσει ο δημοσιογράφος αντλούνται μέσα από την πραγματικότητα, από την έρευνά του γύρω από το γεγονός που καταγράφει και την οποία έχει χρέος ιερό να την μεταδώσει σωστά και ολοκληρωμένα. Ο δημοσιογράφος κάνει, δηλαδή, καταγραφή του συμβάντος που έχει τελεστεί, μέσα από τις διαθέσιμες πηγές, από τα ζητούμενα και από την εποχή την οποία μελετά κάθε φορά.

Η δουλειά του δημοσιογράφου μοιάζει κατά πολύ με αυτή του ιστορικού. Όπως ο δημοσιογράφος, έτσι και ο ιστορικός πρέπει να «ζήσει» το γεγονός για το οποίο θέλει να «μιλήσει». Να ανατρέξει στις πηγές της περιόδου με την οποία ασχολείται και να ερευνήσει το γεγονός, προσπαθώντας να το κοιτάξει με το βλέμμα των ανθρώπων που το περιέβαλλαν, να νιώσει και να αφουγκραστεί τα συναισθήματα και τις αγωνίες τους και να καταγράψει το συμβάν έτσι ακριβώς όπως έλαβε χώρα. Η εφημερίδα στα κείμενά της προσφέρει ένα ιστορικό και χρήσιμο πλαίσιο αναφοράς για τις πληροφορίες που δημοσιεύει.

Θα μπορούσε να πει κανείς πως βασική διαφορά των δύο αυτών ερευνητικών κλάδων, της ιστορίας και της δημοσιογραφίας, είναι ο χρόνος στον οποίον ζουν και εργάζονται. Ο ιστορικός μιλάει για το παρελθόν, για γεγονότα που έχουν συμβεί, έχουν τελειώσει και δεν πρόκειται να αλλάξουν. Η έρευνά του απαιτεί χρόνο και προσοχή, έτσι ώστε η καταγραφή των γεγονότων να είναι όσο πιο πλήρης, όσο πιο ειλικρινής και κοντά στο συμβάν γίνεται.

Ο δημοσιογράφος από την άλλη ζει στο τώρα, γράφει για το τώρα, είναι μέσα στο γεγονός που ερευνά και περιγράφει, είναι και ο ίδιος μέρος μιας ιστορίας που στο παρόν καταγράφεται ως πραγματικότητα για να αποτελέσει στο άμεσο μέλλον την ιστορία ενός πρόσφατου παρελθόντος. Και αρκετές φορές αγνοεί ότι ενδεχομένως είναι και ο ίδιος κομμάτι της ιστορίας που καταγράφει, άρα η βαρύτητα της δουλειάς του έγκειται και στο γεγονός του πόσο αποστασιοποιημένος είναι σε θέση να μείνει από το γεγονός που βιώνει και ιστορεί.

Αν, λοιπόν, ο Τύπος μπορεί να καταγράψει ιστορία, αυτό σημαίνει πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως ιστορική πηγή. Και όπως συνήθως συμβαίνει, η αξία μια ιστορικής πηγής δεν έχει να κάνει με την ποσότητα των πληροφοριών, αλλά με την ποιότητα αυτών, και η αξιοποίησή της δεν είναι ζήτημα των προθέσεων του ερευνητή, αλλά της τήρησης αυστηρών και στοιχειωδών κανόνων της ιστορίας: ο σεβασμός της χρονικής και λογικής αλληλουχίας των

πραγμάτων, ο συσχετισμός, η συγκριτική και κριτική ανάλυση των δημοσιευμάτων με ίδιο θέμα αλλά διαφορετική θέση, η διαρκής κριτική επαγρύπνηση που επιβάλλει η φύση του λόγου του Τύπου, ο ιδεολογικός λόγος, δηλαδή ο κεκαλυμμένος λόγος².

Ο Τύπος ως ερευνητική πηγή θα πρέπει να ιδωθεί από δύο πλευρές. Η πρώτη είναι η αντικειμενικότητα που πρέπει να διαθέτει ως μέσον ενημέρωσης και η δεύτερη η υποκειμενική του διάθεση. Αν αντιμετωπίσουμε τον τύπο ως υποκείμενο και όχι ως ένα ψυχρό ανάγνωσμα, είναι σε θέση να *μιλήσει*, να *διορθώσει*, να *ανακαλέσει*, ακόμη και να *μιλήσει διαφορετικά* για το γεγονός στο οποίο αναφέρεται. Και αυτή η υποκειμενικότητα του Τύπου, οι αλληπάλληλες και διαφορετικές δηλαδή αναγνώσεις του, οδηγούν στην ανάλυση του γεγονότος από τον αναγνώστη. Μια ανάλυση, που οφείλει να παρουσιάζεται λαμβάνοντας υπόψη τον πραγματικό, αντικειμενικό χώρο και χρόνο της εποχής που μελετά και όχι τον από εμάς αναγεννημένο *à posteriori*.

Οι εφημερίδες, όπως και τα ιστορικά βιβλία, δεν θα πρέπει να περιορίζονται μόνο στην παροχή πληροφοριών, αλλά πρέπει να επεκτείνονται και σε αυτή των γνώσεων. Γνώσεις ως συγκροτημένες πληροφορίες, που εντάσσονται σε κάποιο πλαίσιο και που έχουν σκοπό να οδηγούν κάποιον να αναζητήσει περισσότερες πληροφορίες, ώστε να κατανοήσει κάτι που αφορά τον κόσμο. Χωρίς οργανωμένες πληροφορίες μπορεί να γνωρίζουμε κάτι από τον κόσμο, αλλά πολύ λίγα σχετικά για αυτόν. Όταν κάποιος έχει γνώση είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται κριτικά τις πληροφορίες που μαθαίνει, γνωρίζει πώς να τις συσχετίζει με τη ζωή κάποιου και ειδικότερα γνωρίζει τότε αυτές είναι άσχετες³. Οι πληροφορίες, οι γνώσεις, οδηγούν σταδιακά στην κατάκτηση της σοφίας του κόσμου που μας περιβάλλει.

1^β. Η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* - σύντομη ιστορική επισκόπηση

² Νάνση Μπάλα, *Ο Ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον Γαλλικό Τύπο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, σ. 28-33.

³ Νιλ Πόστμαν, *Η πύξίδα του μέλλοντος*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2002.

Η επωνυμία *Ριζοσπάστης* επιλέχθηκε πάνω από μία φορές στο παρελθόν για να εκφράσει την έκδοση εφημερίδας που κατά κύριο λόγο είχε την προβολή ριζοσπαστικών και καινοτόμων απόψεων στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Για πρώτη φορά, πριν από 165 χρόνια, στις 4 Απριλίου 1850, εκδίδεται στην Κέρκυρα εφημερίδα με το όνομα *Ριζοσπάστης*. Η εφημερίδα εξέφραζε τις αρχές του κόμματος των «Ριζοσπαστών», το οποίο δρούσε στα Επτάνησα κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας. Ακολούθησε η έκδοση δύο εφημερίδων με τον ίδιο τίτλο, η πρώτη στην Κεφαλονιά το 1863, προσκείμενη και αυτή στο κόμμα των «Ριζοσπαστών», και η δεύτερη στην Αθήνα στις 8 Οκτωβρίου 1878⁴.

Στις 9 Φεβρουαρίου 1908, κυκλοφορεί στην Αθήνα η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* υπό την διεύθυνση του νομομαθή πολιτικού Γεώργιου Φιλάρετου⁵. Η εφημερίδα εκδίδεται με τον τίτλο *Ριζοσπάστης. Εφημερίς εβδομαδιαία, εθνική, κοινωνική και πολιτική*. Η νέα εφημερίδα, που ήταν όργανο του Ριζοσπαστικού Συνδέσμου, προπαγάνδιζε την ανάγκη για σοβαρή λαϊκή δράση κατά της μοναρχίας και την εξυγίανση του δημόσιου βίου της χώρας. Άσκησε σημαντική επίδραση κατά την Επανάσταση στο Γουδί (15 Αυγούστου 1909)⁶.

Ο *Ριζοσπάστης* κυκλοφορούσε κάθε βδομάδα σε τετρασέλιδο πολυτελές χαρτί μεγάλου σχήματος, κάποτε και εξασέλιδο ή οχτασέλιδο. Στο πρώτο τεύχος, αντί προγράμματος, ο Φιλάρετος εκθέτει κάποιες από τις αρχές του, όπως: κατά της επίβουλου ξενοκρατίας, υπέρ της εθνικής καιροσκοπού πολιτικής⁷. Δεν τολμάει να ταχθεί ευθέως κατά του στέμματος. Αναφέρει: *Υπέρ του Στέμματος, ως αμερόληπτου μόνον ρυθμιστού της συνταγματικής μηχανής*. Και συνεχίζει: *Κατά του ψευδοπολιτισμού, της ξενομανίας, της ξενολατρείας, του μαλλιαρισμού, της κοινωνικής αναρχίας και της αθεΐας. Υπέρ των πατρίων και των εθνικών παραδόσεων, της θρησκείας και της αθανάτου γλώσσης μας. Κατά του ανθυγιεινού βίου, δι' ου λεληθότως, ακουσίως και κατά δόσεις αυτοκτονούνσιν οι άνθρωποι και φρικωδώς αυξάνει ο εκφυλισμός. ... Ο*

⁴ Διαδικτυακός τόπος www.sansimera.gr (ημ. πρόσβασης: 01-10-2014).

⁵ Ο Γ. Φιλάρετος (1848-1929) ήταν από τους πρώτους αντιμοναρχικούς πολιτευτές, γι' αυτό άλλωστε και αποκλήθηκε «πατέρας της δημοκρατίας».

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την Επανάσταση στο Γουδί βλ. σχετικά: Βασίλειος Τσίχλης, *Το κίνημα του Γουδί και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, εκδ. Πολύτροπον, Νικολάου Ζορμπά: *Απομνημονεύματα*, στο *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Γουδί το κίνημα του 1909*, εκδ. Φυτράκη και Τάσος Βουρνάς, *Γουδί, το κίνημα του 1909: το χρονικό μίας προσπάθειας για αστικοδημοκρατικό μετασχηματισμό στην Ελλάδα*, εκδ. Τολίδης, Αθήνα, 1957.

⁷ Ο Φιλάρετος χρησιμοποιεί το καιροσκοπός θετικά, με την έννοια της αξιοποίησης των ευκαιριών.

τότε *Ριζοσπάστης* του Φιλάρετου δεν βρήκε μεγάλη απήχηση. Έκλεισε τρία χρόνια αργότερα, στις 18 Φεβρουαρίου 1911⁸.

Η ταύτιση του τίτλου με τη σημερινή εφημερίδα, που είναι όργανο του ΚΚΕ, δεν είναι τυχαία. Ο τίτλος μπορεί να παραμένει ο ίδιος, η εφημερίδα, όμως, είναι διαφορετική. Για να το θέσουμε πιο σωστά, ο *Ριζοσπάστης* του Φιλάρετου αποτελεί την προϊστορία του σημερινού *Ριζοσπάστη*⁹.

Ο συνδυετικός κρίκος ανάμεσα στον *Ριζοσπάστη* του Φιλάρετου και στον σημερινό *Ριζοσπάστη* είναι ο Γιάννης Πετσόπουλος, λόγιος και δημοσιογράφος, τότε βενιζελικός. Το 1916, με το κίνημα του Βενιζέλου, άρχισε να εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη ο *Ριζοσπάστης* από τον Γιάννη Πετσόπουλο, με τον υπότιτλο «Πολιτική Εφημερίς», κάθε Τετάρτη και Κυριακή. Το πρώτο φύλλο βγήκε στις 12 Ιουνίου του 1916. Ο *Ριζοσπάστης* του Πετσόπουλου ήταν έντυπο βενιζελικό, ανταντόφιλο¹⁰, αντιμοναρχικό. Μετά την εκδίωξη του βασιλιά Κωνσταντίνου (τον Ιούλιο του 1917) και την επάνοδο του Βενιζέλου στην πρωτεύουσα του ενωμένου πλέον κράτους, αλλά και την καταστροφή των γραφείων της εφημερίδας από φιλομοναρχικούς αξιωματικούς, ο Γιάννης Πετσόπουλος θέλησε να επανεκδώσει τον *Ριζοσπάστη* στην Αθήνα και ζήτησε από τον Φιλάρετο, ιδιοκτήτη του τίτλου, να συμπράξει. Ο Φιλάρετος παραχωρεί τον τίτλο, αλλά δεν θέλει να συμμετάσχει στην έκδοση. Το μόνο που ζητά ως αντάλλαγμα της συναίνεσής του, αφορά την γλώσσα της εφημερίδας: να είναι η καθαρεύουσα. Ο Πετσόπουλος σχολίασε στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας: «*Ερωτώμεν τον σεβαστόν φίλον και πατέρα της εν Ελλάδι δημοκρατικής κινήσεως: Δεν είναι επίσης δημοκρατικόν, άμα αγωνίζεται κανείς δια τον λαόν να ζητεί και την επικράτησιν της δημοτικής γλώσσης;*»¹¹.

Λίγους μήνες μετά ο *Ριζοσπάστης* επανεκδίδεται στην Αθήνα ως πρωινή ημερήσια εφημερίδα, με τον υπότιτλο *Εφημερίς Δημοκρατικών Αρχών*, Αθήνα, 23 Ιουλίου 1917. Η έκδοση της εφημερίδας σταματά και ξεκινά αρκετά συχνά. Διευθυντής-Ιδιοκτήτης ήταν ο Γιάννης Πετσόπουλος, αρχισυντάκτης ο: Νικόλαος Γιαννιός (δεξιός σοσιαλιστής, ο οποίος αποχωρεί στις 23 Σεπτεμβρίου του 1918 επειδή είχε αντιταχθεί στην Οκτωβριανή Επανάσταση και η

⁸Νίκος Σαραντάκος, (09-02-2010), «*Ριζοσπάστης, πριν από 102 χρόνια*», στον διαδικτυακό τόπο sarantakos.wordpress.com.

⁹ Ν. Σαραντάκος, αυτόθι.

¹⁰ Ο όρος Αντάντ (ο οποίος προήλθε εκ του γαλλικού Entente που σημαίνει συμφωνία συνεννόηση), υπήρξε διπλωματικός όρος κατά τον 19^ο αι., με τον οποίον δηλώνονταν διάφορες διπλωματικές συμφωνίες και συμμαχίες. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την Αντάντ βλ. σχετικά: Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, τομ. 9, σ.355.

¹¹ Ν. Σαραντάκος, αυτόθι.

κυκλοφορία της εφημερίδας διακόπτεται για τρεις μήνες¹²). Αρχισυντάκτες διατέλεσαν διαδοχικά οι: Θ. Λασκαρίδης (7 Μαΐου 1921 έως 13 Ιουνίου 1921), Λέων Παυλίδης (15 Ιουνίου 1921 έως 31 Ιουλίου 1921). Στην ταυτότητα της εφημερίδας εμφανίζονται ως υπεύθυνοι συντάκτες οι: Π. Δημητράτος (7 Αυγούστου 1921 έως 9 Νοεμβρίου 1921), Γ. Στράγγας (16 Νοεμβρίου 1921 έως 15 Μαΐου 1922). Τέλος, ως πολιτικός διευθυντής (χωρίς να σημειώνεται η δικαιοδοσία του) εμφανίζεται ο: Γ. Γεωργιάδης (13 Νοεμβρίου 1921 έως 8 Δεκεμβρίου 1921)¹³.

Την πρώτη περίοδο λειτουργίας της εφημερίδας (1917-1918) από τις σελίδες της προβαλλόταν ένα κράμα φιλελεύθερων δημοκρατικών, προοδευτικών-μεταρρυθμιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο *Ριζοσπάστης* της περιόδου εκείνης στέκεται ολόψυχα με το μέρος της πολεμικής προσπάθειας της Αντάντ. Για παράδειγμα, στο κύριο άρθρο της 16.3.1918 διαβάζουμε: «*Η βάρβαρος ράτσα των Τευτόνων έπεσεν επάνω στις μεγάλες Συμμαχικές καρδιές μ' όλην της την άγριαν ορμήν*». Την ίδια περίοδο, επικρίνει την απεργία των εργατών ηλεκτρισμού, λέγοντας ότι «*συμβιβασμός και συνεννόησις Κράτους και εργατών ηδύνατο και δύναται να επέλθει*» (15.3.1918) ή γράφει ότι οι μειονοτικοί στρατιώτες (Ισραηλίτες και Τούρκοι) δεν είναι συνετό να υπηρετούν στο μέτωπο και καλεί την κυβέρνηση να αφήσει «*τας ψευτοφραγκικάς λεπτότητας*» διότι «*δεν πρέπει επιδεικνύοντες ψευτοπολιτισμόν να παίζομεν με την άμυνα της Πατρίδος μας*» (9.3.1918). Παράλληλα, δεν φείδεται υβριστικών επιθέτων για τον έκπτωτο βασιλιά Κωνσταντίνο¹⁴.

Τα χρόνια, όμως, τότε ήταν ανήσυχα, ο πολιτικός αναβρασμός έντονος και οι συνειδήσεις δεν αργούσαν να αλλάξουν. Με την εγκατάλειψη της αρχισυνταξίας από τον Ν. Γιαννιό, ο Γ. Πετσόπουλος άρχισε να στρέφεται ολοένα και περισσότερο προς την αριστερά. Υπό την επίδραση της ίδρυσης του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ), τον Νοέμβριο του 1918¹⁵, ο *Ριζοσπάστης* αρχίζει μια αριστερή στροφή, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε μέσα σε λίγες μέρες αλλά διήρκεσε αρκετά χρόνια. Ακολουθεί μία μακρά σειρά

¹² Δεν ξέρουμε ποιος ανέλαβε αρχισυντάκτης του *Ριζοσπάστη* μετά τον Γιαννιό. Στις 26 Απριλίου 1920 ανακοινώθηκε ως αρχισυντάκτης ο Θεόδωρος Λασκαρίδης, ενώ στις 15 Ιουνίου 1921 ανέλαβε ο κύριος ποιητής Λεωνίδα Παυλίδης. Τον Αύγουστο του 1921 αναλαμβάνει τριμελής συντακτική επιτροπή (Πετσόπουλος, Δημητράτος, Χαλκός). Το Χαλκός είναι ψευδώνυμο του Κορδάτου.

¹³ Δέσποινα Παπαδημητρίου, Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974, έκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τόμ. Δ', Αθήνα 2008, σ. 34.

¹⁴Ν. Σαραντάκος, ό.π.

¹⁵ Ο *Ριζοσπάστης* επανακυκλοφορεί στις 30 Δεκεμβρίου του 1918.

προσώπων που διαδέχονται κυρίως την αρχισυνταξία (όπως αναφέραμε και παραπάνω) της εφημερίδας, αλλά και με υπότιτλους που αλλάζουν κι αυτοί με τη σειρά τους συνεχώς¹⁶.

Οι σταθμοί αυτής της πορείας ήταν: τον Μάιο του 1919 ο Πετσόπουλος γίνεται μέλος του ΣΕΚΕ· στις 15 Σεπτεμβρίου 1919 ο υπότιτλος αλλάζει από «*Εφημερίς δημοκρατικών αρχών*» σε «*Εφημερίς σοσιαλιστική*» (15 Σεπτεμβρίου 1919)· τον Απρίλιο του 1920 το 2ο συνέδριο του ΣΕΚΕ αποφασίζει να θέσει τον *Ριζοσπάστη* υπό τον έλεγχο της Κεντρικής Επιτροπής. Αυτό επισημοποιείται στις 2 Ιουνίου 1920, όταν στην προμετωπίδα της εφημερίδας προστίθεται η ένδειξη «*Εφημερίς Σοσιαλιστική, υπό τον πολιτικόν έλεγχον της Κεντρικής Επιτροπής του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος*» και η διεύθυνση της εφημερίδας περνά στα χέρια του γενικού γραμματέα του Κόμματος Γιάννη Κορδάτο. Η απόφαση αυτή ελήφθη από το 2^ο συνέδριο του ΣΕΚΕ, το οποίο έλαβε χώρα στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1920¹⁷. Στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους τα γραφεία της εφημερίδας καταστράφηκαν ολοσχερώς από οπαδούς των *Φιλελευθέρων*, με αφορμή την δολοφονική απόπειρα κατά του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου στο Παρίσι. Η εφημερίδα αναγκάστηκε να διακόψει την λειτουργία της έως τις 8 Αυγούστου¹⁸.

Τελικά, την 1^η Αυγούστου του 1921 ο Πετσόπουλος θα παραδώσει οριστικά την ιδιοκτησία της εφημερίδας στο Κόμμα, κι έτσι από την 1η Αυγούστου 1921 ο *Ριζοσπάστης* εκδίδεται ως «*Επίσημον Όργανον του Σοσιαλιστικού Εργατικού (Κομμουνιστικού) Κόμματος και της Γενικής Συνομοσπονδίας των Εργατών της Ελλάδος*».

Τον Σεπτέμβριο του 1922 ο Γ. Πετσόπουλος αποχωρεί εκχωρώντας τον *Ριζοσπάστη* στο ΣΕΚΕ¹⁹ με αρχισυντάκτη τον Ε. Σταυρίδη, ενώ τον Νοέμβριο του 1922 ορίζεται διευθυντής της εφημερίδας ο Γ. Κορδάτος (ως μέλος της Κεντρικής Επιτροπής) και αρχισυντάκτης ο Π. Πικρός (Ιούλιος 1923 έως 23 Οκτωβρίου 1924)²⁰. Τον διαδέχεται ο Γ. Νίκολης, ο οποίος αποχωρεί το 1927.

Το 1923 προστέθηκε πάνω από τον τίτλο της εφημερίδας η τελική φράση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου των Μαρξ/Ενγκελς* «*Προλετάριοι όλου του κόσμου ενωθείτε*». Μετά το 3^ο Συνέδριο του ΣΕΚΕ, που αποφάσισε την μετονομασία του κόμματος σε Κομμουνιστικό

¹⁶ Ν. Σαραντάκος, ό.π.

¹⁷ Τον επόμενο χρόνο τοποθετήθηκε το σφυροδρέπανο στη δεξιά και στην αριστερή πλευρά του τίτλου.

¹⁸ Διαδικτυακός τόπος www.sansimera.gr (ημ. πρόσβασης: 01-10-2014).

¹⁹ Ο ίδιος είχε δηλώσει πως η εφημερίδα του κόμματος δεν έπρεπε να είναι ιδιωτική επιχείρηση.

²⁰ Μεγάλη αλλαγή είναι το 1924 όταν το ΣΕΚΕ μετονομάζεται σε ΚΚΕ.

Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), ο *Ριζοσπάστης* έφερε τον χαρακτηρισμό «*Όργανο του ΚΚΕ και ΓΣΕΕ*»²¹. Άλλοι υπότιτλοι που χρησιμοποιήθηκαν στην εφημερίδα: *Όργανο του Κομμουνιστικού Κόμματος και της Γ. Συνομοσπονδίας των Εργατών* (Δεκέμβριος 1924)· *Κεντρικό Όργανο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (Ε.Τ.Κ.Δ.) (Αύγουστος 1926).

Στις 8 Αυγούστου 1925, επί δικτατορίας Πάγκαλου, η κυκλοφορία της εφημερίδας σταματά και επανεκδίδεται στις 27 Αυγούστου 1926 ως «*Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ-ΕΤΚΔ*» (Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς). Στις 31 Αυγούστου 1931 καταδικάζεται λόγω παράβασης του Νόμου Περί Τύπου σε στέρηση του τίτλου της έως τις 11 Μαρτίου 1934, όπου και ανακτά την ονομασία της υπό την διεύθυνση του Π. Ρούσου. Στο διάστημα αυτό εκδιδόταν ο *Νέος Ριζοσπάστης*, με διευθυντή τον συνδικαλιστή Μήτσο Παρτσαλίδη.

Με το βενιζελικό κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 ο *Ριζοσπάστης* κλείνει για μία ακόμη φορά και επανεκδίδεται στις 16 Μαΐου 1935 με διευθυντή τον Μιχάλη Τυρίμο. Με την κήρυξη της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου 1936 ξεκίνησε η μακρά περίοδος της παράνομης κυκλοφορίας του *Ριζοσπάστη*²². Στις 1 Αυγούστου 1936 κυκλοφορεί η παράνομη έκδοση του *Ριζοσπάστη*. Διακηρύττει υπέρ της συσπείρωσης στο «*λαϊκό, αντιδικτατορικό μέτωπο*» εναντίον του «*μοναρχοφασισμού*» (δηλαδή της μεταξικής δικτατορίας), ενώ κατά την περίοδο της Κατοχής κάνει λόγο για «*εθνική ενότητα*» και αποτελεί βασικό όργανο του Ε.Α.Μ.. Ως νόμιμος τύπος επανεκδόθηκε με την Απελευθέρωση τον Οκτώβριο του 1944, με διευθυντή τον Κ. Καραγιώργη, ο οποίος ήταν και εκδότης της εβδομαδιαίας έκδοσης *Ο Ρίζος της Δευτέρας* (Οκτώβριος 1946), και επανεκδίδεται μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας²³ (12 Φεβρουαρίου 1945).

Τον Δεκέμβριο του 1946 και το 1947 ως υπεύθυνοι της εφημερίδας ορίζονται οι: Χ. Μάνος και Κ. Τσαλόγλου. Εν μέσω του Εμφυλίου Πολέμου (στις 17 Οκτωβρίου 1947), με το Γ' Ψήφισμα της κυβέρνησης Σοφούλη αναστέλλεται η λειτουργία του *Ριζοσπάστη*, καθώς και του *Ρίζου της Δευτέρας* (ειδική πρωινή έκδοση του *Ριζοσπάστη*) και άλλων αριστερών εφημερίδων. Η κατάσχεση του φύλλου της 21^{ης} Νοεμβρίου 1946, το οποίο δημοσίευσε ανακοινωθέν του

²¹ Διαδικτυακός τόπος www.sansimera.gr (ημ. πρόσβασης: 01-10-2014).

²² Διαδικτυακός τόπος www.sansimera.gr (ημ. πρόσβασης: 01-10-2014).

²³ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την Συμφωνία της Βάρκιζας βλ. σχετικά: Παναγιώτης Βενάρδος, *Η Συμφωνία της Βάρκιζας*, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα, 1995 και *Η Συμφωνία της Βάρκιζας: όλα τα σχετικά κείμενα*, Αθήνα: Έκδοσις της Διευθύνσεως Τύπου και Πληροφοριών, 1945.

αρχηγείου Δημοκρατικού Στρατού, είχε προδικάσει τις εξελίξεις. Ο *Ριζοσπάστης* επανεκδόθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1974, δύο μήνες μετά την πτώση της Χούντας των Συνταγματαρχών, έπειτα από 27 χρόνια διακοπής. Η περίοδος της νομιμότητας άρχισε με διευθυντή τον Γ. Φαράκο, ενώ από το 1987 έως το 1991 ανέλαβε ο Θ. Καρτερός²⁴.

Η εφημερίδα ακολουθεί και αντιπροσωπεύει την πολιτική γραμμή του ΚΚΕ: τίθεται σταθερά κατά της ένταξης στην ΕΟΚ και αργότερα κατά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και υπέρ της αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, το οποίο υπονόμει την εθνική ανεξαρτησία. Ως διακύβευμα των εθνικών εκλογών του Οκτωβρίου 1981 πρόβαλε τον αγώνα μεταξύ της Δεξιάς και των δυνάμεων της Αλλαγής, ενώ παράλληλα αντιπολιτεύθηκε το ΚΚΕ Εσωτερικού, την ηγεσία του οποίου κατηγορήσε ως αντικομμουνιστική. Όσον αφορά το ΠΑΣΟΚ, η κριτική της εφημερίδας κλιμακωνόταν σταδιακά και γίνεται σαφώς εχθρική μετά το 1986²⁵.

Στα χρόνια της παρανομίας ο *Ριζοσπάστης* κυκλοφορούσε άλλοτε τυπωμένος και άλλοτε πολυγραφημένος. Το 1917 εκδόθηκε σε μεσαίο σχήμα, τετρασέλιδος και εξάστηλος, αλλά σύντομα έγινε μεγάλου σχήματος και εξάστηλος. Τιμή φύλλου αρχικά: 5 λεπτά. Συνδρομές: ετήσια 20 δρχ. στην Αθήνα και 25 στην επαρχία, 50 στις νέες χώρες και 40 στο εξωτερικό. Γραφεία: οδός Πειραιώς 24. Το 1974 εκδίδεται με τον νέο υπότιτλο *Όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδος*, καθώς και με νέα αρίθμηση (Νέα Περίοδος) σε μεγάλο σχήμα, το οποίο μίκρυνε το 1983 και έγινε ταμπλόιντ το 1987, οκτάστηλος και δεκασέλιδος. Τιμή φύλλου (αρχική): 4 δρχ. Τυπωνόταν σε διάφορα τυπογραφεία έως την μεταφορά της εφημερίδας στον Περισσό (1980)²⁶.

²⁴ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, έκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τόμ. Δ', Αθήνα 2008, σ. 34.

²⁵ Δ. Παπαδημητρίου, *αυτόθι*, σ. 35.

²⁶ Δ. Παπαδημητρίου, *αυτόθι*, σ. 34.

2. Οι σχέσεις της Ελλάδας και της Ανατολικής Ευρώπης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έως το 1967

Η δεκαετία του 1940 ήταν για την Ελλάδα μία δεκαετία αιματηρή. Η χώρα γνωρίζει πόλεμο, τριπλή ξένη κατοχή, πείνα, υπερπληθυσμό και εμφύλιο σπαραγμό, ο οποίος διήρκησε τρία χρόνια (1946-1949), και οδήγησε την χώρα σε κοινωνική και πολιτική πόλωση. Οι τότε ελληνικές κυβερνήσεις είχαν μπροστά τους να αντιμετωπίσουν τρεις μεγάλες προκλήσεις: την ασφάλεια και άμυνα της χώρας, την οικονομική επιβίωση και ανασυγκρότησή της και την ασφάλεια και σταθερότητα του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος²⁷. Τρεις προκλήσεις άρρηκτα δεμένες μεταξύ τους, οι οποίες χρειάζονταν εξίσου την ελληνική εξωτερική πολιτική στην υπηρεσία τους. Η Ελλάδα εισερχόταν πια σε μία νέα φάση της ιστορίας της.

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου τον Αύγουστο του 1949 δεν σήμαινε για το εσωτερικό της χώρας απλά την επικράτηση ενός τύπου πολιτικού καθεστώτος, αλλά και το γενικότερο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής της, καθώς ο σταθερός προσανατολισμός της προς τη Δύση και οι συνεχείς διακυμάνσεις του Ψυχρού Πολέμου²⁸ διέγραφαν τα όρια των ελληνικών διπλωματικών χειρισμών.

Η κομμουνιστική Αριστερά είχε ήδη δεχθεί ισχυρότατο πλήγμα στις τρεις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές (1950, 1951, 1952). Περιοριζόμενη περίπου στο ένα δέκατο του εκλογικού σώματος ήταν αδύνατο να αμφισβητήσει την βασική συναίνεση που επικρατούσε μεταξύ των συντηρητικών και φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων. Η Ελλάδα στρεφόταν προς τη Δύση, κάτι που επιβεβαίωνε τη σύμπραξή της με την εκάστοτε επικρατούσα ναυτική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Και στα τέλη της δεκαετίας του 1940 (από το 1947 για την ακρίβεια), οπότε η Βρετανική δύναμη έχει ήδη παρακμάσει, όταν μιλάμε για ναυτική ισχύ εννοούμε πλέον τις ΗΠΑ²⁹. Η στήριξη των ΗΠΑ ήταν απαραίτητη για την αντιμετώπιση των σημαντικών θεμάτων της χώρας, και ειδικότερα για το θέμα της ασφάλειάς της. Η δήλωση του

²⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Σύγχρονος Ελληνισμός, από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 237.

²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τον Ψυχρό Πόλεμο βλ. σχετικά: Θεοδωρόπουλος Βύρων, Τομαή - Κωνσταντοπούλου Φωτεινή, Παπανδρέου Γεώργιος Α., Ελλάδα - Υπουργείο Εξωτερικών - Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, *Η Ελλάδα στο μεταίχμιο ενός νέου κόσμου: Ψυχρός Πόλεμος-Δόγμα Thryman-Σχέδιο Marshall: (Μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2002, αλλά και Στεφανίδης, Γιάννης Δ., Σιδεράτος, Άγγελος, *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα, 1999.

²⁹ Σωτήρης Ριζάς, *Εξωτερική Πολιτική, Ιστορία των Ελλήνων, Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1949 έως σήμερα*, τόμ. 14, εκδ. Δομή, σ. 46.

στρατηγού Πλαστήρα προς Αμερικανό διπλωμάτη τις παραμονές των εκλογών του 1950, ότι δεν θα προέβαινε σε «καμιά κίνηση εξωτερικής πολιτικής χωρίς τη συμβουλή και την συγκατάθεση» των Αμερικανών, είναι χαρακτηριστική³⁰. Το τεράστιο έλλειμμα ασφάλειας και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας είχε δημιουργήσει ένα κλίμα φόβου και γενικότερης ανασφάλειας, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να μην αντιμετωπιστεί ποτέ με σοβαρότητα μία απόπειρα ουσιαστικής απεξάρτησης από την δυτική υπερδύναμη. Η προσέγγιση με τον σοβιετικό συνασπισμό ήταν αδιανόητη, καθώς ήταν ασύμβατη με το κοινωνικοπολιτικό σύστημα της χώρας αλλά και εξαιτίας των σχέσεων της Ελλάδας με την Αλβανία και τη Βουλγαρία. Οι άλυτες εδαφικές διαφορές μεταξύ των χωρών έθεταν εκ προοιμίου την Ελλάδα στο αντίθετο στρατόπεδο³¹.

Η στρατιωτική απειλή από τον Βορρά υπήρξε ένα θέμα που θα ταλάνιζε τις ελληνικές κυβερνήσεις στον σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής τους πορείας για τις επόμενες δεκαετίες. Και παράλληλα, οι σχέσεις των υπερδυνάμεων ασκούσαν καταλυτική επιρροή στο κλίμα μεταξύ της Ελλάδας και των βόρειων γειτόνων της. Μέσα σε αυτό το βαρύ κλίμα οι κυβερνήσεις των ετών 1949-1955 θα επεδίωκαν την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου και της ασφάλειας της χώρας, τόσο μέσω της συμμετοχής της στο σύστημα συλλογικής ασφάλειας των Ηνωμένων Εθνών, όσο, και κυρίως, με την ένταξή της σε πολυμερείς αμυντικές συμμαχίες υπό την εγγύηση της αμερικανικής υπερδύναμης, αλλά και σε περιφερειακά σύμφωνα που βελτίωναν τον τοπικό συσχετισμό δυνάμεων³².

Η ταυτόχρονη ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO είναι δηλωτική της αντίληψης των ΗΠΑ ότι εκλάμβαναν τις δύο χώρες ως έναν ενιαίο στρατηγικό χώρο και λειτούργησε για ένα διάστημα ως ισχυρός συνεκτικός ιστός μεταξύ τους. Οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου αναφέρονταν στην συνεργασία με την γειτονική Τουρκία ως ένα από τα βάθρα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Μεγάλο αγκάθι, βέβαια, αυτής της σχέσης υπήρξε το κυπριακό ζήτημα³³.

Την ίδια περίοδο, σε βαλκανικό επίπεδο, μία από τις σημαντικότερες στιγμές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ

³⁰ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ', σ. 237.

³¹ Ι.Ε.Ε., αυτόθι.

³² Ι.Ε.Ε., αυτόθι.

³³ Ι.Ε.Ε., αυτόθι, σ. 243.

Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας τον Δεκέμβριο του 1950³⁴. Ο Τίτο, σε μια προσπάθεια καθολικής ηγεμονίας του νοτιοσλαβικού χώρου (έχοντας στόχο την ένταξη στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία την Βουλγαρία και μια ενιαία Μακεδονία), έρχεται σε ρήξη με τον Στάλιν και το σχέδιό του ναυαγεί. Παράλληλα, η σύμπραξη του ΚΚΕ με τη Μόσχα οδηγεί στην σταδιακή απεμπλοκή του Βελιγραδίου από τον Ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο³⁵. Η Γιουγκοσλαβία μένει μόνη, έχοντας προστριβές με τους γείτονές της και σε πλήρη απομόνωση από Ανατολή και Δύση. Η προσπάθεια διεξόδου του Τίτο από την δυσχερέστατη διπλωματική θέση στην οποία είχε περιέλθει ήταν για την Ελλάδα η ευκαιρία να μετριάσει κάπως το έντονο πρόβλημα ασφάλειας των βόρειων συνόρων της, απομακρύνοντας έναν από τους κινδύνους: του άξονα Βελιγραδίου-Σόφιας³⁶.

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες - δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης ισορροπούσαν διαρκώς σε ένα τεντωμένο σχοινί. Οι προσπάθειες του ΟΗΕ για διευθέτηση των διαβαλκανικών σχέσεων στέφθηκαν με πλήρη αποτυχία. Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας δεν προτίθονταν να αποκαταστήσουν τις διπλωματικές τους σχέσεις με την Αλβανία, ώστε να άρουν το καθεστώς εμπόλεμης κατάστασης. Διατηρούσαν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου ανοιχτό, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι θα το επέλυαν με ειρηνικά μέσα. Το Αλβανικό ζήτημα απασχολούσε τόσο τους Δυτικούς, όσο τους Ιταλούς και τους Γιουγκοσλάβους ιθύνοντες. Για τους Δυτικούς η στάση της Ελλάδας δυσκόλευε τα σχέδια ανατροπής του Εμβέρ Χότζα, ενώ η ελληνική πλευρά κρατούσε στάση δυσπιστίας προς τη φιλοδυτική Επιτροπή για Ελεύθερη Αλβανία³⁷, αλλά και προς την Ιταλία και την επιβολή φιλοτιτοϊκού καθεστώτος στα Τίρανα, εκτός κι αν αυτό σήμαινε την ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων στην Βόρεια Ήπειρο.

Αλλά και με την Βουλγαρία τα πράγματα δεν πήγαιναν καλύτερα. Επί τρία χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν τεταμένες. Έχοντας ήδη ένα αρνητικό παρελθόν, η Βουλγαρία δεν ήθελε να συμμορφωθεί με τους στρατιωτικούς περιορισμούς της Συνθήκης Ειρήνης του 1947. Παράλληλα, το γεγονός ότι στα βουλγαρικά εδάφη υπήρχαν ετοιμοπόλεμοι Έλληνες αντάρτες, το πρόβλημα των παιδιών του εμφυλίου, το Μακεδονικό ζήτημα, οι βουλγάρικες πολεμικές επανορθώσεις (45 εκατομμύρια δολάρια σε τιμές του 1938)

³⁴Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 49-50.

³⁵ Όπως είναι γνωστό, η Γιουγκοσλαβία υπήρξε το κύριο στήριγμα των Ελλήνων κομμουνιστών ανταρτών, παρέχοντας κάθε δυνατή βοήθεια.

³⁶ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ', σ. 243.

³⁷ Η επιτροπή αυτή συστάθηκε με πρωτοβουλία των Άγγλων και των Αμερικανών, τον Αύγουστο του 1949.

είχαν ως αποτέλεσμα οξύτατους λεκτικούς διαξιφισμούς. Στο γενικότερο αυτό κλίμα δεν έλειπαν και τα μεθοριακά επεισόδια³⁸.

Με τον θάνατο του Στάλιν και την ηπιότερη προς τη Δύση πολιτική των διαδόχων του, οι σχέσεις της Ελλάδας με τον ανατολικό συνασπισμό φαίνεται να καλυτερεύουν. Μετά το 1946, για πρώτη φορά τον Σεπτέμβριο του 1953, η Μόσχα διαπίστευσε πρεσβευτή στην Αθήνα. Την ίδια περίοδο ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Βούλκο Τσερβένκοφ αναγγέλλει ότι η χώρα του είναι σε θέση να επιλύσει τις διαφορές της με την Ελλάδα. Παρά την ομολογουμένως δικαιολογημένη καχυποψία της κυβέρνησης Παπάγου³⁹, σημειώθηκαν σαφή βήματα προόδου. Το 1953 υπεγράφησαν εμπορικές συμφωνίες με τις περισσότερες ανατολικές χώρες. Τον Δεκέμβριο υπογράφηκε συμφωνία για την αποκατάσταση της οροθετικής γραμμής μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Τον Αύγουστο του 1955 επιτεύχθηκε νέα συμφωνία για την πρόληψη και διευθέτηση μεθοριακών επεισοδίων. Η αποκατάσταση, όμως των ομαλών διπλωματικών σχέσεων, προσέκρουσε στην εκκρεμότητα των πολεμικών επανορθώσεων: η ελληνική πλευρά επέμενε να θεωρεί την ανταπόκριση της Σόφιας στο ζήτημα αυτό ως λυδία λίθο για την ειλικρίνεια των βουλγαρικών προθέσεων⁴⁰.

Κατά την διάρκεια των οχτώ χρόνων της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, αν και σταθερά προσανατολισμένη στις ΗΠΑ και τη Δύση γενικότερα, δέχτηκε αντιφατικές πιέσεις, που προέρχονταν είτε από τη γενικότερη εξέλιξη των σχέσεων Ανατολής - Δύσης, είτε από περιφερειακούς παράγοντες, με κυριότερο την ελληνοτουρκική διαφορά για το Κυπριακό⁴¹. Με την εξαγγελία του δόγματος Αϊζενχάουερ⁴² το 1956, η Αθήνα συντάσσεται με τις επιλογές της Ουάσινγκτον. Η ελληνική κυβέρνηση έχει να αντιμετωπίσει από την μία την εξάρτησή της από τις ΗΠΑ (με σκοπό τη διασφάλιση των συνόρων από εξωτερικούς εχθρούς) κι από την άλλη την ελληνική κοινή γνώμη, η οποία ήταν αρνητικά διακείμενη προς την Αμερική, εξαιτίας του Κυπριακού. Παράλληλα, η Αθήνα κατόρθωσε να κρατήσει στενή σχέση με το Βελιγράδι (αν και

³⁸ Το σοβαρότερο σημειώθηκε τον Ιούλιο του 1952, όταν το ελληνικό πυροβολικό με καταιγισμό πυρών ματαίωσε βουλγαρική απόπειρα κατάληψης της νησίδας Γ στον Έβρο.

³⁹ Ερμήνευσαν τα ανοίγματα ως κινήσεις τακτικής για την υπονόμηση της τριμερούς βαλκανικής συνεννόησης.

⁴⁰ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ', σ. 246-247.

⁴¹ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 106.

⁴² Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με το Δόγμα Αϊζενχάουερ βλ. σχετικά: Γιάννης Δ. Σακκάς, *Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο αραβικός κόσμος 1947-1974: Διπλωματία και στρατηγική στη Μεσόγειο την εποχή του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2012.

το Βαλκανικό Σύμφωνο στην ουσία είχε εγκαταλειφθεί), κάτι που καθιστούσε την ελληνογιουγκοσλαβική σχέση στρατηγική επιλογή για την ελληνική εξωτερική πολιτική, τη στιγμή μάλιστα που οι σχέσεις με την Τουρκία ήταν διαρκώς οξυμένες.

Στα τέλη του 1959 και τις αρχές του 1960 η ελληνική εξωτερική πολιτική συνέχιζε να ισορροπεί σε τεντωμένο σχοινί. Οι σχέσεις Ουάσινγκτον και Μόσχας βρίσκονταν σε συνεχή «κίνηση» σε μια προσπάθεια εξομάλυνσής τους. Παράλληλα, η ανάμειξη της Αμερικής στην πολιτική διευθέτηση της κρίσης του Βερολίνου το 1958-1962 και η απομάκρυνση στα τέλη του 1962 των πυρηνικών πυραύλων από την Τουρκία μετά από μυστική συμφωνία με τη Μόσχα για την αποκλιμάκωση της κρίσης της Κούβας (Οκτώβριος 1962), δημιούργησε ένα κλίμα αμφιβολίας ως προς την ασφάλεια των εδαφών, τόσο στην Ελλάδα, αλλά και στην Τουρκία και την Δυτική Γερμανία. Η ελληνική κυβέρνηση ανησυχούσε τώρα όσο ποτέ πιο πριν για την ασφάλειά της. Η έντονη και συνεχής δήλωση των ανησυχιών της από το 1961 και μετά δημιούργησε στις συναλλαγές της με την Ουάσινγκτον παρεξηγήσεις, με αποτέλεσμα το 1962 η Ουάσινγκτον να προχωρήσει σε διακοπή της δωρεάν αμυντικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Στη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1961-1962 οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από έλλειψη αμοιβαίας κατανόησης και διαφωνιών στην ανάλυση της διεθνούς κατάστασης⁴³.

Το 1963, με σκοπό να καταφέρει η Ελλάδα να σταθεροποιήσει τις αμυντικές της δαπάνες και να αναζητήσει αναπτυξιακή βοήθεια τέτοια που θα της επέτρεπε να επιτύχει «διαχείριση των προσδοκιών», οι οποίες θα προέκυπταν από μια διαδικασία οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, η Ουάσινγκτον διαμορφώνει μία πολιτική βοήθειας με τέτοιον τρόπο ώστε να αποτρέψει περαιτέρω αύξηση των ελληνικών αμυντικών δαπανών. Ταυτόχρονα οι Αμερικανοί, αν και εξακολουθούν να είναι θετικά διακείμενοι προς τον Καραμανλή, από το 1963 είναι έτοιμοι να συνεργαστούν με μια κυβέρνηση της *Ένωσης Κέντρου*, η οποία όμως ούτε θα συνεργαζόταν ούτε θα υποστηριζόταν από την Αριστερά⁴⁴.

Την χρονική περίοδο 1961-1962 η Ελλάδα καλείται να συγκρατήσει τις σχέσεις με τους βόρειους γείτονές της, οι οποίες βρίσκονται για ακόμη μία φορά σε κρίσιμη φάση. Η ελληνική κυβέρνηση την περίοδο αυτή ακολουθεί μία εξαιρετικά επιφυλακτική πολιτική. Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία ανακινούν ανά διαστήματα το θέμα των συνόρων, ανάλογα σε τι φάση συζητήσεων ή αντιπαραθέσεων βρίσκονται κάθε φορά με τη Μόσχα. Η κυβέρνηση Καραμανλή

⁴³ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 109.

⁴⁴ Σ. Ριζάς, αυτόθι.

δέχεται εντονότατα πυρά από διακεκριμένους εκπροσώπους του κεντροδεξιού πολιτικού χώρου, όπως ο Σπύρος Μαρκεζίνης και ο Σοφοκλής Βενιζέλος⁴⁵. Η προσαρμογή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο νέο κλίμα ύφεσης, θα αποτελούσε ζητούμενο και κατά τη στιγμή της παραίτησης της κυβέρνησης Καραμανλή τον Ιούνιο του 1963.

Οι χειρισμοί των μετακααραμανλικών κυβερνήσεων (Ενωσης Κέντρου και αποστατών το διάστημα 1963-1966) σχετικά με το Κυπριακό παρουσίασαν σοβαρή ασυμβατότητα, η οποία παρέπαιε μεταξύ ατλαντικών προσανατολισμών και ειδικών εθνικών συμφερόντων, όπως αυτά εκλαμβάνονταν από την πλειοψηφία της ελληνικής κοινής γνώμης και τους Ελληνοκύπριους⁴⁶. Στην προσπάθειά της για εξασφάλιση υποστηρικτών στο πλαίσιο του Κυπριακού, η Ελλάδα ανακινεί τις προσπάθειές της για ομαλοποίηση των σχέσεων με τη Βουλγαρία και την Γιουγκοσλαβία⁴⁷. Τον Νοέμβριο του 1964 τίθεται και πάλι σε ισχύ η συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας και παράλληλα λήγει και η εκκρεμότητα της αμοιβαίας αποζημίωσης περιουσιών που είχαν κατασχεθεί. Τον Μάρτιο του 1965 ο Γεώργιος Παπανδρέου επισκέπτεται το Βελιγράδι και η Γιουγκοσλαβία θέτει εκ νέου επί τάπητος την ύπαρξη σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Ο Γεώργιος Παπανδρέου αποκρίθηκε για άλλη μία φορά από μέρους της Ελλάδας ότι τέτοιο θέμα δεν υφίστατο. Η κατάσταση οδηγήθηκε σε πολιτική πόλωση τον Μάρτιο του 1965, κάτι που έδωσε την ευκαιρία στη συντηρητική αντιπολίτευση να επικρίνει τον πρωθυπουργό για συζήτηση θέματος μακεδονικής μειονότητας.

Το επόμενο χρονικό διάστημα η διαμάχη επεκτείνεται και το θέμα απειλεί πλέον και τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Η Μόσχα καλεί τον Έλληνα πρωθυπουργό για επίσημη επίσκεψη, η οποία αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη συμβολικής σημασίας για την ελληνική εξωτερική πολιτική. Η κίνηση αυτή ενεργοποίησε αυτόματα τα αντικομμουνιστικά αντανάκλαστικά του ελληνικού πολιτικού κατεστημένου και έδωσε ακόμη έναν λόγο στην συντηρητική αντιπολίτευση να επικρίνει τον πρωθυπουργό και την κυβέρνηση Ένωσης Κέντρου για ασθενή αντιμετώπιση του κομμουνισμού, το πολιτικό σθένος του ίδιου του Παπανδρέου να χειριστεί την

⁴⁵ Είναι προφανές πως στην κριτική που ασκούσαν στην κυβέρνηση Καραμανλή επικρινόταν ένας συγκεκριμένος τρόπος σκέψης, που ήταν κυρίαρχος από το 1950, ενώ οι διεθνείς συνθήκες μεταβάλλονταν. Αυτό δεν σήμαινε πως η αντιπολίτευση δεν ανησυχούσε για τον κίνδυνο από το βορρά.

⁴⁶ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 144-146.

⁴⁷ Η Γιουγκοσλαβία διαδραμάτιζε κάποιο ρόλο, όχι καθοριστικό, με δεδομένη την ηγετική της θέση στο μπλοκ των Αδελφωμάτων, το οποίο πλειοψηφούσε πλέον στη γενική συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών.

κατάσταση δίχως να προκύψει θέμα αμφιβολίας για την διεθνή θέση της χώρας, αλλά να παρέχει χώρο και για την ανάδειξη των ρωγμών στο εσωτερικό της Ένωσης Κέντρου⁴⁸.

Σε κλίμα σκεπτικισμού για την εν λόγω επίσκεψη βρισκόταν και ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου, καθώς η Σοβιετική Ένωση, από τον Νοέμβριο του 1964, είχε προσεγγίσει την Τουρκία και τον Ιανουάριο του 1965 η Μόσχα είχε αναγνωρίσει την ύπαρξη δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, σκεπτόμενη για πολιτική λύση του Κυπριακού μια ομοσπονδία, αποκλείοντας την ένωση που θα οδηγούσε το νησί σε πλήρη έλεγχο από το ΝΑΤΟ. Τελικά, η επίσκεψη δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ για λόγους εσωτερικής κι όχι εξωτερικής πολιτικής, καθώς ο αντικομμουνισμός ήταν κυρίαρχος στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Για το λόγο αυτό ο Γ. Παπανδρέου αποφασίζει να καλέσει στην Αθήνα στις 11 Μαρτίου τον Αμερικανό πρεσβευτή και να του ανακοινώσει πως αποφάσισε να παραπέμψει την επίσκεψη στις καλένδες.

Οι κυβερνήσεις των Αποστατών της Ένωσης Κέντρου έγιναν δεκτές με κάποια ψυχρότητα από τη Μόσχα και στη διάρκεια διακυβέρνησης Στεφανόπουλου, από τον Σεπτέμβριο του 1965 έως τον Δεκέμβριο του 1966, δεν τέθηκε θέμα επίσκεψης του Έλληνα πρωθυπουργού στη Σοβιετική Ένωση ή γενικότερα σύσφιξης των πολιτικών ελληνοσοβιετικών σχέσεων⁴⁹. Το διάστημα αυτό οι εμπορικές σχέσεις των χωρών αυξάνονται σημαντικά. Τα γεωργικά και βιομηχανικά προϊόντα της Ελλάδας απορροφώνται πολύ καλύτερα από τις ανατολικές χώρες παρά από τις αγορές της δυτικής Ευρώπης⁵⁰.

Η διετία 1965-1966 δεν χαρακτηρίζεται από νέες εντυπωσιακές εξελίξεις σε πολιτικό επίπεδο. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες περιορίστηκαν κατά βάση στα Βαλκάνια. Αυτό δεν σήμαινε κατ' ανάγκη αναστροφή της πολιτικής, αλλά περισσότερο κεφαλαιοποίηση και συντηρητικά βήματα. Η Αθήνα διατήρησε υψηλό επίπεδο επαφών με το Βελιγράδι κατά το 1966, οι σχέσεις με τη Ρουμανία ομαλοποιήθηκαν πλήρως⁵¹, ενώ οι διπλωματικές επαφές για συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας παρέμειναν ατελέσφορες

⁴⁸ Η προσκείμενη στον υπουργό Οικονομικών Κωνσταντίνο Μητσοτάκη εφημερίδα των Αθηνών *Ελευθερία*, αμφισβητούσε την σκοπιμότητα της επίσκεψης ως προς το όφελος που θα μπορούσε να κομίσει στην εξωτερική πολιτική της χώρας.

⁴⁹ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 191.

⁵⁰ Στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης σημειώθηκε μάλιστα και μια μείζονα βιομηχανική επένδυση, με την κατασκευή θερμοηλεκτρικού εργοστασίου παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στο Κερατσίνι τον Οκτώβριο του 1966. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά βλ.: Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967: Οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τόμ. Α', εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1991.

⁵¹ Υπεγράφη συμφωνία αποζημίωσης των ελληνικών περιουσιών που είχαν εθνικοποιηθεί μετά την επικράτηση στη χώρα του κομμουνιστικού καθεστώτος. Παράλληλα, επειδή η ρουμανική πλευρά ακολουθούσε μια πιο ανεξάρτητη πολιτική έναντι της Σοβιετικής Ένωσης σε σχέση με τις άλλες χώρες του συμφώνου της Βαρσοβίας, ο ελληνορουμανικός διάλογος παρουσίαζε για την Αθήνα πρόσθετο ενδιαφέρον.

λόγω των εδαφικών αξιώσεων και την ελληνική μειονότητα στη Β. Ήπειρο. Η ελληνική οικονομία εξακολουθούσε να βρίσκεται σε κρίση λόγω του μεγάλου δημοσιονομικού βάρους των γεωργικών επιδοτήσεων και η ελληνική κυβέρνηση σε δυσχερέστατη θέση.

Συμπερασματικά, η τριετία 1964-1967 για την ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν μια περίοδος δύσκολη και πιεστική, κατά την οποία φάνηκε ο μεταβατικός της χαρακτήρας και η έλλειψη στρατηγικής πλεύσης, λόγω της μεταβατικής φύσης της εποχής. Το Κυπριακό ζήτημα, η διασφάλιση των συνόρων στον από βορρά κίνδυνο, οι εμπορικές συναλλαγές με το ανατολικό μπλοκ, η αμφιλεγόμενη ελληνοτουρκική φιλία, οι έκρυθμες σχέσεις με την Βουλγαρία, την Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, οι σχέσεις με την Αμερική και την Ευρώπη και ο αντικομμουνισμός της δεκαετίας 1950 ασκούσαν διαρκώς πιέσεις στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Η επιβολή στις 21 Απριλίου του 1967⁵² του στρατιωτικού καθεστώτος πρέπει να αποδοθεί σε ένα μεγάλο ποσοστό στην πολιτική πορεία των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων και στην δημιουργία, κατά την δεκαετία του 1960, κάποιων νέων πολιτικών δεδομένων, δύσκολα συμβατών με την αποκρυσταλλωμένη μετεμφυλιακά κυρίαρχη πολιτική πραγματικότητα⁵³. Το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967, παρά το γεγονός ότι ήταν προϊόν μιας μικρής ένστολης μερίδας, αρχικά φάνηκε να εκφράζει το πνεύμα μιας γενικότερης αντιδραστικής διάθεσης απέναντι στις εξελίξεις της περιόδου.

Το βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά την διάρκεια της δικτατορίας ήταν η στενή πρόσδεση της χώρας στις ΗΠΑ. Η εξέλιξη αυτή αντανάκλουσε τάσεις που προέκυπταν από τις συνθήκες επιβολής του πραξικοπήματος (η γραμμή μεταξύ της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής ήταν θολή), αλλά και από τις ανάγκες επιβίωσης του στρατιωτικού καθεστώτος⁵⁴.

⁵² Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την περίοδο της Χούντας βλ. σχετικά: Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ. Ε', εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1998, Σπύρος Θεοδωρόπουλος, *Απ' το δόγμα Τρούμαν στο δόγμα Χούντα: από τον Τρούμαν στον Κίσσιγκερ*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1977, Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: χούντα φάκελος Κύπρου*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 1986, Γιώργος Δαμιανάκος, *Ο Ιδέα έδωσε τη χούντα*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1995, Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμ. Δ', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1977-1986 και Μάριος Λαέρτης, *Χούντα, "οι σωτήρες": μυθιστόρημα με σκηνές ντοκουμέντα*, Μυκίνη, Αθήνα, 1975.

⁵³ Η εγκαθίδρυση, διατήρηση και μορφοποίηση της δικτατορίας του ελληνικού στρατού ήταν αποτέλεσμα του πολιτικού, κοινωνικού και πολιτισμικού συντηρητισμού του και κυρίως του έντονου αντικομμουνισμού του.

⁵⁴ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 226.

3. Καραμανλής και ΚΚΕ την περίοδο από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως το 1974

Η έντονη παρουσία ενός προσώπου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας τα χρόνια μετά τον Β' ΠΠ, η πολιτική του δράση και η σχέση του με την Αριστερά, είναι τα θέματα που θα μας απασχολήσουν σε αυτή την ενότητα. Ο λόγος για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή⁵⁵.

Όταν ο Κ. Καραμανλής ανέλαβε την πρωθυπουργία οι σχέσεις του κράτους με την Αριστερά δεν βρίσκονταν σε καλό σημείο. Υπό το πρόσχημα του φόβου επικράτησης των κομμουνιστών (που αντιπροσωπεύονταν κοινοβουλευτικά από το κόμμα της ΕΔΑ) έγιναν εκτεταμένες διώξεις και εκτοπίσεις αριστερών, ενώ παράλληλα είχαν αυτονομηθεί από τον κυβερνητικό έλεγχο, υπό τις ευλογίες των ανακτόρων, ομάδες του στρατού, της αστυνομίας, της χωροφυλακής και άλλων υπηρεσιών, που αναλάμβαναν «αντικομμουνιστική» δράση με δική τους πρωτοβουλία, σχηματίζοντας το λεγόμενο «παρακράτος», το οποίο πιστεύεται ότι ουσιαστικά ελεγχόταν από το παλάτι⁵⁶. Ο Κ. Καραμανλής κατηγορήθηκε ότι ανέχθηκε ή και εξέθρεψε αυτό το παρακράτος. Ο ίδιος αρνούνταν πάντοτε σθεναρά ότι υποστήριζε ή γνώριζε τη λειτουργία αυτών των ομάδων⁵⁷. Χαρακτηριστική είναι η φράση που φέρεται να είπε μετά τη δολοφονία Λαμπράκη⁵⁸ από παρακρατικούς: «Ποιος κυβερνά αυτόν τον τόπο;». Όταν, όμως, είπε αυτή τη φράση ήταν ήδη οχτώ χρόνια πρωθυπουργός. Επιπλέον, ο Κ. Καραμανλής συνεχώς προσπαθούσε να αποδυναμώσει το βασιλικό παρακράτος για να χτίσει δικό του μηχανισμό εξωκοινοβουλευτικής εξουσίας με έμπιστούς του, όπως τον Αρχηγό ΓΕΣ Καρδαμάκη, τον Σόλωνα Γκίκα και τον Παντελή Καλαμάκη.

Η πολιτική του Κ. Καραμανλή στον τομέα των πολιτικών ελευθεριών και της θέσης της Αριστεράς στην χώρα στόχευε από ένα σημείο και μετά στη διεύρυνση των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, καθώς και στην εμπέδωση και εμβάθυνση της Δημοκρατίας, ενόψει και της φιλοευρωπαϊκής πορείας της χώρας ειδικά μετά τη σύνδεσή της με την ΕΟΚ. Γι'

⁵⁵ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την βιογραφία του Κωνσταντίνου Καραμανλή βλ. σχετικά: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Καραμανλής 1907-1998, μια πολιτική βιογραφία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

⁵⁶ Βλ. σχετικά: 1952 - 1963: Μυστικά και ψέματα Έθνους Online, ανάκτηση 28/09/2007.

⁵⁷ Για τις αντικομμουνιστικές δραστηριότητες που εκπορεύονταν από δημόσιους λειτουργούς, ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής θα πει: «Ορισμένοι ανακτορικοί και στρατιωτικοί κύκλοι εσκέφθηκαν εν αγνοία μου και κατά τρόπον επιπόλαιον να αναπτύξουν πέραν του δέοντος τας συνήθεις αντικομμουνιστικές τους δραστηριότητας».

⁵⁸ Περισσότερες πληροφορίες για το θέμα βλ. σχετικά: Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, μτφρ. Π. Μερλόπουλος, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

αυτό το λόγο περιόρισε σε 937 τους 4498 καταδίκους κομμουνιστές και σε 6 τους εκτοπισθέντες που παρέλαβε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις⁵⁹. Από την άλλη, βέβαια, ο Κ. Καραμανλής, με τη βοήθεια της ΚΥΠ, δημιούργησε την περίοδο 1955-1963 ένα πρωτοφανές για τα ελληνικά χρονικά αστυνομικό κράτος, με τους έμμισθους πράκτορες των Σωμάτων Ασφαλείας και της ΚΥΠ να ξεπερνούν τους 60.000⁶⁰. Αυτός ο αριθμός πρακτόρων ήταν αναλογικά ο μεγαλύτερος ανάμεσα στις Δυτικές χώρες, ενώ ξεπερνούσε και σχεδόν όλες τις κομμουνιστικές, ακόμη και την περίφημη Στάζι της Ανατολικής Γερμανίας: συγκεκριμένα, το 1962 οι ελληνικές υπηρεσίες ασφαλείας διέθεταν 60.000 πληροφοριοδότες σε πληθυσμό 8,3 εκατομμυρίων ανθρώπων, ενώ οι Ανατολικογερμανικές 100.000 σε πληθυσμό 17 εκατομμυρίων⁶¹.

Το χρονικό διάστημα 1965-1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής πολιτεύτηκε και κυβέρνησε σε μια περίοδο που στην ημερήσια διάταξη βρίσκονταν τα κλομπ, τα τρίκυκλα των Γκοτζαμάνηδων, ο αντικομμουνισμός, το φακέλωμα, οι πολιτικοί κρατούμενοι, οι εκλογές βίας και νοθείας, η τρομοκρατία της ΚΥΠ και της «καρφίτσας»⁶². ΚΚΕ και Κ. Καραμανλής χωρίζονταν από βαθύτατες ιδεολογικές και πολιτικές διαφορές, οι οποίες παρέμειναν σταθερές σε ολόκληρη τη διάρκεια της μακρόχρονης πολιτικής πορείας του και διαπνέονταν από το διάχυτο αίσθημα αντικομμουνισμού που επικρατούσε στον παγκόσμιο πολιτικό χάρτη.

⁵⁹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, τόμ.6, σ. 20-21, ειδ. έκδ., ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα 2005.

⁶⁰ Mogens Pelt, *Tying Greece to the West: US-West German-Greek relations 1949-1974*, εκδ. Museum Tusculanum, 2006, σ.44.

⁶¹ Mogens Pelt, ό.π.

⁶² Αναφερόμαστε στην Οργάνωση Καρφίτσα: για να αναγνωρίζονται μεταξύ τους και από την αστυνομία, οι παρακρατικοί φορούσαν στο πέτο τους μία καρφίτσα.

Σὺς παρακαλῶ, κύριε, μὲ τοῖματ
(τοῦ ΔΙΟΓΕΝΗ)

Γελοιογραφία του Διογένη στο πρώτο φύλλο της νόμιμης έκδοσης του *Ριζοσπάστη*

ΜΕΡΟΣ Β

1. Η επάνοδος στη Δημοκρατία και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ

Οι πολιτικές εξελίξεις τις πρώτες ημέρες του Αυγούστου του 1974 έως τα τέλη του Οκτωβρίου του 1981 συνθέτουν μία από τις πλέον κρίσιμες περιόδους της μεταπολεμικής ιστορίας της Ελλάδας. Η κατάρρευση της επτάχρονης δικτατορίας της περιόδου 1967-1974 οδήγησε στη διαμόρφωση του πλέον δημοκρατικού πολιτικού καθεστώτος στη σύγχρονη ελληνική ιστορία: της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας, που θεμελιώνεται στο Σύνταγμα του 1975. Την ίδια περίοδο δοκιμάζονται οι σχέσεις μεταξύ του ελληνικού κράτους και του ελληνικού καπιταλισμού, με πολιτικές που αναζητούν ένα μείγμα δημόσιου - ιδιωτικού, στο οποίο το κράτος επιχειρεί να παίζει σημαντικό ρόλο, χωρίς πάντοτε να τα καταφέρνει. Παράλληλα, τίθενται οι βάσεις για τη διαμόρφωση ενός ελληνικού σοσιαλιστικού κόμματος, το οποίο, από το 1977 και μετά, καθίσταται υπολογίσιμος παράγοντας, μέχρι τον εκλογικό θρίαμβό του το 1981⁶³.

Τη νύχτα της 23^{ης} προς 24^η Ιουλίου του 1974, με την κατάρρευση της δικτατορίας, ο αυτοεξόριστος επί έντεκα χρόνια Κ. Καραμανλής, επιστρέφει στην Ελλάδα κάτω από το βάρος του πραξικοπήματος στην Κύπρο και της τουρκικής εισβολής και ορκίζεται πρωθυπουργός στην πρώτη πολιτική κυβέρνηση μετά από επτά χρόνια⁶⁴.

Ο Κ. Καραμανλής σχηματίζει κατευθείαν κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας προκειμένου να ασχοληθεί αμέσως με την κρίση της Κύπρου, αλλά και για να αποκαταστήσει πλήρως τους δημοκρατικούς θεσμούς στην Ελλάδα. Την 1^η Αυγούστου ανακοινώνει την πρόθεσή του να θέσει σε προσωρινή ισχύ το Σύνταγμα του 1952, έως ότου η χώρα αποκτήσει νέο συνταγματικό χάρτη⁶⁵, ο οποίος διαμορφώνεται στις 8 Δεκεμβρίου 1974 με δημοψήφισμα, οπότε και τερματίζει η μακρά διένεξη για το πολιτειακό με την οριστική εγκαθίδρυση της αβασίλευτης δημοκρατίας.

⁶³ Κωνσταντίνος Λαβδάς, *Εσωτερική Πολιτική, Ιστορία των Ελλήνων, Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1949 έως σήμερα*, τόμ. 14, εκδ. Δομή, σ. 244.

⁶⁴ Christopher Hitchens, *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, εκδ. Sage, Λονδίνο, 1997.

⁶⁵ Την περίοδο μεταξύ της κατάρρευσης της δικτατορίας και της ανάδειξης της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής εκδόθηκαν (από 1 Αυγούστου 1974 έως 5 Οκτωβρίου 1974) οκτώ συντακτικές πράξεις, παράγωγα της κυβέρνησης ενότητας. Οι συντακτικές αυτές πράξεις επανέφεραν σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, με εξαίρεση τις διατάξεις που καθόριζαν την μορφή του πολιτεύματος, συμπλήρωσαν σε ορισμένα σημεία το Σύνταγμα εκείνο και ανέθεσαν στον πρόεδρο της Δημοκρατίας αντί για τον Βασιλιά καθήκοντα ανώτατου άρχοντα.

Στις επιδιώξεις της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας συμπεριλαμβάνονταν η αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας, η αποδιοργάνωση του πλέγματος εξουσίας της δικτατορίας, η προετοιμασία για διενέργεια εκλογών, η διαμόρφωση κλίματος εθνικής ενότητας, η αποκατάσταση πολιτικού ελέγχου στο στράτευμα και η αντιμετώπιση της κρίσης στην Κύπρο. Η επιστροφή των εξόριστων από το στρατόπεδο της Γυάρου, που καταργήθηκε στις 24 Ιουλίου 1974, πρώτη μέρα της Μεταπολίτευσης, αμέσως μετά την ορκωμοσία του πρώτου κλιμακίου της κυβέρνησης Εθνική Ενότητας, η απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ στις 23 Σεπτεμβρίου 1974, με την οποία επανήλθαν στη νόμιμη πολιτική δράση οι δυνάμεις της Αριστεράς για πρώτη φορά από τη δεκαετία του 1940 όπως προαναφέρθηκε, έθεσαν τις βάσεις για τη σύσταση ενός νέου, και απαλλαγμένου από εμφυλιοπολεμικά σύνδρομα, δημοκρατικού πολιτεύματος⁶⁶.

Στις 2 Οκτωβρίου ανακοινώνονται οι πρώτες ελεύθερες εκλογές στην Ελλάδα από τον Φεβρουάριο του 1964. Η ημερομηνία: 17 Νοεμβρίου 1974. Οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1974 ήταν αποτέλεσμα της δημοκρατίας που είχε επανέλθει στη χώρα, αλλά και ανάγκη επιτακτική, καθώς η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας δεν ήταν δυνατό να παραμείνει στην εξουσία επ' αόριστον. Η χώρα χρειαζόταν μία νέα Βουλή, η οποία θα συνέτασσε το νέο Σύνταγμα, καθώς και μία κυβέρνηση με νωπή λαϊκή εντολή, άρα και ισχυροποιημένη απέναντι στις επιβουλές των νοσταλγών της δικτατορίας. Στις 19 Σεπτεμβρίου το Υπουργικό Συμβούλιο ψήφισε ομόφωνα την καθιέρωση συστήματος ενισχυμένης αναλογικής. Με δηλώσεις του ο Κ. Καραμανλής επεσήμανε ότι η διενέργεια εκλογών όχι μόνο θα σηματοδοτούσε την πλήρη αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά και θα συνέβαλε στην καλύτερη διαχείριση των εθνικών θεμάτων και στην ένταξη της χώρας στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς.

Την έγκριση του εκλογικού νόμου ακολούθησε, στις 23 Σεπτεμβρίου, η δημοσίευση του υπ' αριθμόν 59 νομοθετικού διατάγματος για την επαναλειτουργία των κομμάτων, το οποίο σηματοδοτούσε μία σημαντική καμπή στη σύγχρονη ιστορία της χώρας: καταργούσε παράλληλα τον Α.Ν. 509, βάσει του οποίου παρέμενε από το 1947 παράνομο το ΚΚΕ. Η νομιμοποίηση του

⁶⁶Τα περισσότερα υπολείμματα του καθεστώτος των συνταγματαρχών, τα λεγόμενα «σταγονίδια», εκδιώχθηκαν από τον κρατικό μηχανισμό. Ήταν ο πρωθυπουργός που πρωτοστάτησε σε σημαντικά σημεία της διαδικασίας εκδημοκρατισμού, ειδικότερα στη δίκη των δικτατόρων, στους οποίους αποδόθηκε η ποινή του θανάτου για εσχάτη προδοσία και ανταρσία, που τελικά μετατράπηκε με πρωτοβουλία του ίδιου σε ισόβια φυλάκιση, απόφαση που προσπάθησε να εκτονώσει με τη φράση "όταν λέμε ισόβια εννοούμε ισόβια".

ΚΚΕ αποτελούσε κρίσιμο βήμα όχι μόνο για την πλήρη αποκατάσταση της πολιτικής ομαλότητας, αλλά και για τη διασφάλιση κλίματος εθνικής ομοψυχίας. Παράλληλα, καταδείκνυε την απόφαση του Κ. Καραμανλή προσωπικά, αλλά και του συνόλου του πολιτικού κόσμου, να συντελεστεί μία πολιτική αλλαγή ευρύτατης έκτασης, χωρίς δεσμεύσεις από την ατυχή πολιτική κληρονομιά του Εμφυλίου Πολέμου. Έτσι, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, εκτός από μέτρο που επέτρεπε την πλήρη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος χωρίς αποκλεισμούς, αποτέλεσε και πρωτοβουλία βαθύτατα συμβολική για τη βούληση του ελληνικού πολιτικού κόσμου, να γυρίσει οριστικά η σελίδα της πολιτικής ιστορίας της χώρας⁶⁷.

Οι εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1974 οδήγησαν στο πολιτικό θαύμα, στο οποίο είχε αναφερθεί παλιότερα ο Κ. Καραμανλής σε ομιλία του, καθώς αποτέλεσαν κρίσιμο σημείο μετάβασης για την επιβίωση του νέου καθεστώτος.. Η ΝΔ (το νεοσύστατο κόμμα του Κ. Καραμανλή) έλαβε το 54,4% των ψήφων, κερδίζοντας την τεράστια πλειοψηφία των 216 (από τις 300) εδρών της Βουλής. Η Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις υπό τον Γεώργιο Μαύρο⁶⁸, αντιπρόεδρο της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, σημείωσε καθοριστική κάμψη: έπεσε στο 20,4% από το 53% των εκλογών του Φεβρουαρίου του 1964. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι το εκλογικό αποτέλεσμα αναφορικά με το κόμμα που αναδείχτηκε τρίτο, το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ), το οποίο ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1974 από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Το 13,6% που πέτυχε το ΠΑΣΟΚ μπορεί να μην ήταν εντυπωσιακό, ήταν, όμως, αξιόλογο, καθώς σηματοδοτούσε την αρχή μιας πορείας που αναμενόταν ενδιαφέρουσα, αλλά τίποτα δεν προμήνυε τον καταγιστικό ρυθμό που θα χαρακτήριζε τη συνέχειά της. Η Αριστερά συμμετείχε στις εκλογές με μια εκλογική συμμαχία τριών κομμάτων (ΚΚΕ, ΕΔΑ και ΚΚΕ Εσωτερικού), που έφτασε το 9,5% και κατέλαβε 8 βουλευτικές έδρες. Το κόμμα της Εθνικής Δημοκρατικής Ένωσης (ΕΔΕ), το οποίο εκπροσωπούσε μια μορφή συνέχειας με το αυταρχικό καθεστώς, έλαβε το 1% των ψήφων και δεν εισήλθε στη νέα Βουλή⁶⁹.

Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ σήμανε την αρχή μιας ουσιαστικής μεταβολής στους καθημερινούς όρους αναφοράς της πολιτικής ζωής. Πέρα από την άμεση και προφανώς αντιδημοκρατική κληρονομιά της δικτατορίας, η πολιτική ζωή και η πολιτική κουλτούρα της

⁶⁷ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ', σ. 302.

⁶⁸ Συμμετείχε στις εκλογές ως Ένωση Κέντρου/Νέες Δυνάμεις (ΕΚ/ΝΔ) σε συνεργασία με δυνάμεις της αντιδικτατορικής αντίστασης.

⁶⁹ Κ. Λαβδάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 247.

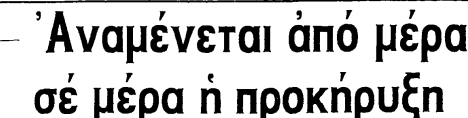
20/9 - 07/12/1717, ар. 2-84 (из)

K.N.T 21/1974

Προς τὴν ἐργατικὴν τάξιν, τὴν ἀγροτιά, τοὺς ἐργαζόμενους, ὅλο τὸ λαό

[illegible][illegible][illegible][illegible]

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΑΠΟΨΕΩΝ ΜΑΥΡΟΥ—ΓΚΡΟΜΙΚΟ

τῶν ἐκλογῶν

**Διαδηλώσεις
για τη Χιλή
στη Λιεγη**

[illegible][illegible]

Στις τελευταίες φά-
τες μπαίνει πλέον
προκαταρκτικά έρευ-
να, το λεγόμενο "πεί-
μα".

«Την έγινε το αιματοκύλισμα
στο «Μετσόβη»»,
στο ιατρείο της προφυλακ-
τικής.

Έτσι από το Σαχαρανί
αυξή, στο Σύνταγμα
αυτοκό κλονισμό έκ-
τα.

[illegible][illegible]

**‘Ο ‘Ιλιτσόφ
πέρασε χτές
από την Αθήνα**
ΕΜΕΙΝΕ 4 ΩΡΕΣ

Τα πολιτικά κόμματα ίδρύονται συνήθως στη βάση κοινών χαρακτηριστικών. Κάθε κόμμα έχει αρχή, επιδίωξη, σκοπό, δομή και οργανισμό. Και στη βάση τους τους λαμβάνει χώρα η πολιτική τους δράση.

ΣΠΙΘΕΣ

Ἡ φωνὴ τοῦ

« Ἀπὸ τὸ σκοτάδι πρὸς φῶς »

Κολύβη ἄλλες κολύβηδες
Σ' ἀγορεύουμε ἀπὸ γάτε πούτσαν μικρὰ παλικά
Κὶ σὲν ἀντιπρόκλητες εἶναι δολοφονεῖς
Ἐπειρὸς ποιοῦν τὸ εἶναι γὰρ πάλαι λαοφύλακας.
Ὁ λαὸς μὲν ἔχει φέρεται
Καὶ τὴν κόλπε σου χρησιμοποιοῦντες τὴν ρουτίαν.
Ἄλλο ἵνα σὺ ἄλλο γὰρ.
Τόση χρόνια – Πόση χρόνια; Σὲ διαδέχεται κρυφά.
Καὶ ὅμως ποὺ γὰρ.
Σὲ καλοῦσαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸ πρὸς αὐτὴν γὰρ
Πόση μὲν ἀνὰ τὴν
Γιὰ νὰ θῇς στὸ φῶς ὁ ἀληθινὸς καὶ νὰ ἐπανορθώσῃς τὸ λαόν.
Πῶς
Σὲ καλοῦσάντων.

Ὁ Παλιός

★ Ημερομηνία: 18/12/1981
 ★ Τίτλος: Ημερομηνία: 18/12/1981
 ★ Περιγραφή: Ημερομηνία: 18/12/1981
 ★ Τίτλος: Ημερομηνία: 18/12/1981
 ★ Περιγραφή: Ημερομηνία: 18/12/1981

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ

το εὐαγγέλιον τοῦ κυρίου, καὶ τὸ
καὶ οὐκ ἐστίν, ἅλλα προσηγορία
ἐστὶν αὐτῶν καὶ οὐκ ἀποφασίς
ἡ ἀληθινή, καὶ οὐκ ἐστὶν ἀποφασίς

Πίλοτος: ★ Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1921 ἐξαπατήθη. ★ Τὸ
τοῦ 1908. καὶ πάλιν ἐπαπατήθη ἀπὸ Κ.Κ.Ε. Ἀπὸ τὰ γὰρ τὰ

περίοδος 1935-1944 όποτε έλατο
διπλασιασμός ή υπερδιπλασιασμός της

★ Με τη δικαιοσύνη του Πάγκαλου. ★

πρὸ τὴν τελευταίαν φάση τοῦ Ἀ.

★ Το Σεπτέμβριο του 1928 τον ξανά-
κλείσανε. Τό ΚΚΕ ιδρύοντε καθ' ύλην αρμό-
νισαν.

Ελευθερία του - ο Άλφρεντ
 οι τό χωρά της Ελλάδας. Με
 λυδία του άπο άπο άπο άπο άπο

★ 'Από τότε θύγκε —όφρῳ ἐκλεισε

27. ἐκείνη ἡμέρᾳ οἱ μαθηταὶ
ἐκούσθησαν ὁ ὁμιλοῦντος αὐτοῦ
λέγει. Ἄλλα παρακαλῶ καὶ
τε. πότῃ οὖν οὐκ ἐστὶν

του εργο-
(Ε.Κ.Ε.) και
στην τιμή - μέχρι το 1938, που τον έπα-
γόρευσε η 4η Αύγουστου.

...η δύναμη της καρδιάς κυκλο-
...ου, που κρησνάζει ως στήναι.

2. Η εξωτερική πολιτική του Κ. Καραμανλή

Η κυπριακή κρίση του 1974 αποτέλεσε τον πιο σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, σηματοδοτώντας στον τομέα αυτό μια μείζονα μεταβολή. Παρά το γεγονός ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ατλαντική συμμαχία δεν αναιρέθηκε τελικά, ο τρόπος ένταξης στο δυτικό στρατόπεδο και οι βασικές παραδοχές που συνόδευσαν την ένταξη αυτή μεταβλήθηκαν ουσιαστικά.

Η πρώτη αλλαγή που συντελέστηκε αφορούσε την εθνική ασφάλεια της Ελλάδας. Μέχρι και το 1974, η βασική μετεμφυλιακή αντίληψη ήταν ότι η απειλή για την Ελλάδα ήταν ο από βορρά κίνδυνος και συγκεκριμένα οι σλαβικές χώρες των Βαλκανίων, παρά τις αλληπάλληλες συγκρούσεις με την Τουρκία, λόγω της διαφοράς με την Κύπρο. Όμως, η επέμβαση στην Κύπρο, καθώς και οι τουρκικές αξιώσεις στην υφαλοκρηπίδα και στον εναέριο χώρο του Αιγαίου την περίοδο 1973-74, έστρεψαν την αμυντική πολιτική της Ελλάδας προς την «εξ Ανατολής» απειλή⁷⁰, καθιστώντας, παράλληλα, στην οπτική της ελληνικής κοινής γνώμης την απειλή από τον βορρά ξεπερασμένη.

Η ελληνική κοινή γνώμη, το έντονο αντιδυτικό και αντιαμερικανικό πνεύμα που επικρατούσε και έπρεπε να κατευναστεί, η άρνηση της Συμμαχίας να αντιταχθεί στην προέλαση των Τούρκων στην Κύπρο (Αττίλας 2⁷¹), οδήγησαν τον Κ. Καραμανλή στις 14 Αυγούστου 1974 στην απόφαση να αποσύρει την Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ⁷², όχι, όμως, από τον δυτικό συνασπισμό, αφού ενδεχόμενη απομάκρυνση από τη Δύση θα αποδεικνυόταν ολέθρια για τη χώρα, εφόσον θα την απέκοπτε από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, θα την οδηγούσε στην απομόνωση, με αποτέλεσμα να μειωθεί δραματικά και η αμυντική της ικανότητα, ενώ, αντίστροφα, θα πολλαπλασιαζόταν, σε βάρος της, η ισχύς της Τουρκίας⁷³. Η άγνοια έκβαση του ελιγμού της απόσυρσης από την στρατιωτική δομή, δεν απομάκρυνε την προοπτική της πλήρους

⁷⁰ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 266.

⁷¹ Στις 14 Αυγούστου του 1974 ξεκίνησε η δεύτερη Τουρκική εισβολή στην Κύπρο που θα μείνει στην ιστορία ως «Αττίλας 2». Μετά την πρώτη εισβολή στην Κύπρο (Αττίλας 1, 20 Ιουλίου 1974) και την απόφαση για κατάπαυση του πυρός, το Κυπριακό ζήτημα εξελίσσεται σε ένα διπλωματικό πεδίο. Οι τελευταίες «ειρηνευτικές» συνομιλίες μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Βρετανίας πραγματοποιήθηκαν στις 11 Αυγούστου του 1974. Μετά από τρεις ημέρες και αφού οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν, γράφεται το τελευταίο κεφάλαιο της Κυπριακής τραγωδίας. 14 Αυγούστου του 1974 οι Τούρκοι ξεκινούν το δεύτερο σχέδιο εισβολής στη Κύπρο. Ο «Αττίλας 2» μόλις είχε αρχίσει.

⁷² Στις 11 Δεκεμβρίου 1974 ο Κ. Καραμανλής, στις προγραμματικές του δηλώσεις, διευκρίνιζε ότι η νέα κυβέρνηση εισέρχεται στη διαδικασία «αφενός της πρακτικής αποχωρήσεως από την στρατιωτικήν συμμαχίαν και αφετέρου της αναθεωρήσεως του καθεστώτος των εν Ελλάδι αμερικανικών βάσεων».

⁷³ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ', σ. 324.

επανόδου στους κόλπους της ατλαντικής συμμαχίας. Ουσιαστικά, είχε εξ αρχής αποσαφηνιστεί ότι η αποχώρηση, εκτός από πράξη διαμαρτυρίας, αποτελούσε κυρίως μέσο πίεσης με στόχο την άρση των αιτίων που την είχαν προκαλέσει.

Έχοντας στην φαρέτρα του την σταθερή διμερή ελληνοαμερικανική σχέση, η οποία παρέμενε θεμελιώδης, βασικός στόχος του Κ. Καραμανλή ήταν η επαναδιαπραγμάτευση της ελληνικής παρουσίας στον δυτικό κόσμο μέσω της ένταξής της στην ΕΟΚ, συνεχίζοντας κατά αυτό τον τρόπο την πολιτική που ο ίδιος είχε προδιαγράψει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και είχε εν μέρει υλοποιήσει με τη Συμφωνία Σύνδεσης του 1961. Έντονη ήταν η πεποίθηση του πρωθυπουργού πως, παρά το γεγονός ότι η ΕΟΚ παρέμενε κατά βάση οικονομική συσπείρωση, είχε τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε πολιτική ένωση, η οποία θα επέτρεπε και την εξισορρόπηση της αμερικανικής ισχύος στο πλαίσιο του δυτικού κόσμου⁷⁴. Η ατλαντική συμμαχία και η ΕΟΚ θα σήμαιναν για την Ελλάδα την σταθεροποίηση του νέου δημοκρατικού πολιτεύματος, ανάπτυξη και πρόοδο, καθώς οικονομικά θα εύρισκε κεφάλαια και βοήθεια που θα της επέτρεπε να εξασφαλίσει αναπτυξιακούς πόρους και θα κατοχύρωνε την ασφάλειά της έναντι της Τουρκίας⁷⁵.

Η κοινότητα, όμως, δεν έβλεπε το ίδιο θετικά (όπως λ.χ. η Γαλλία) το ελληνικό αίτημα, λόγω της αποχώρησης της χώρας από το στρατιωτικό μέλος του NATO. Οι αρνητικές επιπτώσεις της απόσυρσης γίνονταν ολοένα και περισσότερο αισθητές. Ο πρωθυπουργός εκμυστηρευόταν, σε ιδιαίτερες συνομιλίες του, τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε εξαιτίας των προσπαθειών της Τουρκίας *«να εκμεταλλευθή υπέρ αυτής, εις τον χώρο του Αιγαίου και γενικότερον, την παρούσαν θέσιν μας εντός της Συμμαχίας»*. Υπό τις συνθήκες αυτές, η ελληνική κυβέρνηση απέβλεπε -επίσημα από τις αρχές του 1977- στην επανασύνδεση με την μορφή «ειδικής σχέσης»: διατήρηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων υπό εθνική διοίκηση σε περίοδο ειρήνης, πλήρης αμυντική συνεργασία σε περίπτωση γενικότερης και μόνο διεθνούς σύρραξης, σύσταση περιφερειακού συμμαχικού αρχηγείου στη Λάρισα και ό,τι αφορά τον επιχειρησιακό έλεγχο στο Αιγαίο επιστροφή στο καθεστώς προ του 1974.

Ο ελιγμός της αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος του NATO δεν απέφερε ουσιαστικά κέρδη στην Ελλάδα. Είχε, αντίθετα, αυξήσει, μεσοπρόθεσμα, το βάρος των απειλών που στρέφονταν κατά της ασφάλειάς της. Τελικά, εξασφαλίστηκε η επάνοδός της στο πρότερο

⁷⁴Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 267.

⁷⁵Σ. Ριζάς, αυτόθι.

καθεστώς, τουλάχιστον χωρίς να υπάρξουν ανεπανόρθωτες απώλειες, σε πεδίο μείζονος εθνικής σημασίας⁷⁶. Οι αμερικανικές βάσεις και η επαναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος αυτών υπήρξε ένα θέμα που απασχόλησε τον πρωθυπουργό, καθώς επεδίωκε αυτό που αποκαλούσε *εκσυγχρονισμό* του καθεστώτος τους σε αντίθεση με τα κόμματα της αντιπολίτευσης που ζητούσαν την απομάκρυνσή τους. Είχε γίνει πλέον σαφές το γεγονός ότι η συμμετοχή της χώρας στο NATO και οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις ήταν δύο τομείς σημαντικοί για την ελληνική πολιτική ασφαλείας. Στις συνθήκες του 1975 κι εξής η Αμερική αποτελούσε τον βασικό μηχανισμό συγκράτησης της διαμάχης Ελλάδας και Τουρκίας⁷⁷.

Μία από τις βασικές διαμάχες των γειτονικών χωρών παρέμενε το Κυπριακό. Βασική διαφορά, όμως, σε σχέση με το παρελθόν, ήταν πως η Αθήνα δεν επιθυμούσε πλέον να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίλυση του προβλήματος, καθώς κατανοούσε πως ήταν απαραίτητη μια ομοσπονδιακή διζωνική λύση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν σήμαινε πως θα ασκούσε πίεση στην Κύπρο να αποδεχθεί κάποια λύση, η οποία δεν θα ανταποκρινόταν στις προτιμήσεις της⁷⁸.

Πέρα από τις δυσμενείς σχέσεις με την Τουρκία, η Ελλάδα, χωρίς να μεταβάλλει τον κεντρικό στρατηγικό της προσανατολισμό, είχε υιοθετήσει, στο πεδίο της τακτικής, κατευθύνσεις που υπαγορεύονταν από κριτήρια και κίνητρα αισθητά διαφοροποιημένα από το παρελθόν. Η μετάθεση του κέντρου βάρους των εμπορικών και των οικονομικών της συναλλαγών είχε συμπέσει με επιλογές καθοριστικής πολιτικής βαρύτητας, που την έστρεφαν προς τη δυτική Ευρώπη ή συντελούσαν στη σημαντική διεύρυνση των διαύλων επικοινωνίας και συνεργασίας στο περιφερειακό πλαίσιο της ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Η εξακολουθητικά στενή συνάρτηση των προσπαθειών για την κάλυψη των αμυντικών αναγκών με την αμερικανική, κατά κύριο λόγο, συμβολή, δεν αρκεί, μόνη, για να αναιρέσει το γενικό συμπέρασμα ότι η εξάρτηση της χώρας από τις ΗΠΑ είχε αποφασιστικά μειωθεί και ριζικά μεταβάλλει χαρακτήρα και περιεχόμενο⁷⁹.

⁷⁶ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ, σ. 324.

⁷⁷ Την διετία 1975-76 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις διένυσαν μία περίοδο έντονης κρίσης: η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, οι παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου, η πρόθεση της τουρκικής κυβέρνησης για ανεύρεση πετρελαίου σε τμήμα της αμφισβητούμενης υφαλοκρηπίδας, η έντονη ανησυχία της ελληνικής κυβέρνησης για μία πιθανή τουρκική εισβολή ήταν θέματα φλέγοντα και καθημερινά. Η Ουάσινγκτον έπαιξε διακριτικά κρίσιμο ρόλο στις συσκέψεις του NATO για την έκδοση μιας απόφασης αμοιβαία αποδεκτής από τα δύο ενδιαφερόμενα μέλη.

⁷⁸ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 272.

⁷⁹ Ι.Ε.Ε., ό.π., τόμ. ΙΣΤ, σ. 327-328.

3. Το άνοιγμα προς τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη

Συστατικό στοιχείο της νέας εξωτερικής πολιτικής που εγκαινιάστηκε το καλοκαίρι του 1974 από τον Κ. Καραμανλή, αποτελούσε η ανάπτυξη όσο το δυνατόν πιο στενών σχέσεων της χώρας με τις βαλκανικές χώρες και την Ανατολή γενικότερα. Την προσπάθεια αυτή διευκόλυνε το κλίμα ύφεσης που επικρατούσε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 στις σχέσεις Ανατολής και Δύσης⁸⁰, αλλά και η ελληνοτουρκική διαφωνία, σύμφωνα με την οποία κρινόταν απαραίτητο ένα νέο άνοιγμα της χώρας στα Βαλκάνια, ως ανάγκη διεύρυνσης των ελληνικών ερεισμάτων.

Το ιδιαίτερο βάρος που έριχνε ο Κ. Καραμανλής στην βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με τα σοσιαλιστικά κράτη της χερσονήσου του Αίμου φαίνονταν ξεκάθαρα από τις συχνές επαφές που διατηρούσε με τους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, οι οποίες σταδιακά εξελίχθηκαν σε ανταλλαγή επίσημων επισκέψεων. Η αποκατάσταση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων αποτελούσε στρατηγικής φύσης αναγκαιότητα, μιας και η Βουλγαρία ήταν ο μόνος βέβαιος σύμμαχος της Μόσχας στα Βαλκάνια. Το ίδιο ίσχυε και για τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, παρά την τάση ανακίνησης του Μακεδονικού. Η Αθήνα ήταν σε θέση να παραμερίσει το εν λόγω δυνητικό πρόβλημα στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, επαναλαμβάνοντας τη θέση της ότι δεν υφίσταται τέτοιο ζήτημα και αποφεύγοντας την ανάμειξη στις διακυμάνσεις των βουλγαρογιουγκοσλαβικών σχέσεων⁸¹.

Την ίδια περίοδο και παράλληλα με τις προσπάθειες αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων με τους βόρειους γείτονες, ο Κ. Καραμανλής θα επεδίωκε την εγκαθίδρυση ενός σχήματος πολυμερούς συνεργασίας. Επιχειρώντας, εξάλλου, να δώσει ένα ευρύτερο περιεχόμενο στις διπλωματικές του πρωτοβουλίες, ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε εξαρχής διευκρινίσει ότι η βαλκανική του πολιτική απέβλεπε στη προώθηση της συνεννόησης μεταξύ των βαλκανικών κρατών τόσο σε διμερές όσο και σε πολυμερές επίπεδο, ανεξάρτητα από τις διαφορές των κοινωνικοπολιτικών τους συστημάτων⁸². Σε αυτή την περίπτωση η συνεργασία με την Βουλγαρία περιορίστηκε σε τεχνικά κυρίως ζητήματα, κι αυτό λόγω βουλγαρικών

⁸⁰ Κλίμα που η εξέλιξή του έλαβε και θεσμικό χαρακτήρα με την υπογραφή της τελικής πράξης του Ελσίνκι το 1975 και την περιοδική έκτοτε σύγκληση της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη.

⁸¹ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 273.

⁸² Για τις σχέσεις της Ελλάδας με τους βαλκανικούς της γείτονες από την πτώση της δικτατορίας έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 βλ. σχετικά: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1981*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1987.

επιφυλάξεων, οι οποίες πιθανότατα αντανakλούσαν επιφυλάξεις της Μόσχας έναντι του ενδεχόμενου περιορισμού της όποιας επιρροής της απέμενε στη χερσόνησο του Αίμου.

Το διπλωματικό άνοιγμα του Κ. Καραμανλή προς τα Βαλκάνια εγκαινιάστηκε στα μέσα του 1975, όταν σε διάστημα δύομισι μηνών επισκέφτηκε διαδοχικά το Βουκουρέστι⁸³, το Βελιγράδι⁸⁴ και τη Σόφια⁸⁵. Οι συναντήσεις του πρωθυπουργού με τους ηγέτες των τριών κρατών είχαν ευνοϊκή εξέλιξη και άνοιξαν τον δρόμο για την αποκατάσταση αγαθών σχέσεων με αυτά. Στο πλαίσιο της πολυμερούς συνεννόησης των βαλκανικών κρατών που διακατείχε το πνεύμα του, ο Κ. Καραμανλής απηύθυνε τον Αύγουστο του ίδιου έτους πρόσκληση προς τους ηγέτες όχι μόνο της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, αλλά και της Αλβανίας και της Τουρκίας, προτείνοντας σύγκληση Διαβαλκανικής διάσκεψης στην Αθήνα σε επίπεδο υφυπουργών Συντονισμού, με κύριο αντικείμενο την προώθηση της πολυμερούς συνεργασίας σε τεχνικά και οικονομικά ζητήματα.

Έτσι, από τις 26 Ιανουαρίου έως τις 5 Φεβρουαρίου του 1976 συνήλθε στην Αθήνα η πρώτη από την δεκαετία του 1930 Διαβαλκανική διάσκεψη, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των κυβερνήσεων όλων των βαλκανικών κρατών, εκτός της Αλβανίας συνέπεια της απομονωτικής πολιτικής του κομμουνιστικού καθεστώτος της χώρας, αλλά και του μη σεβασμού των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας της βορείου Ηπείρου.

«Πρέπει να ξεκινήσωμεν την πολυμερή συνεργασία μας», τόνιζε ο πρωθυπουργός απευθυνόμενος προς τα μέλη των βαλκανικών αντιπροσωπειών, «με πίστη και ενθουσιασμό, αλλά και με πνεύμα πρακτικό, για να αποφύγωμεν απογοητεύσεις. Η εξέλιξης και η μορφή της συνεργασίας αυτής θα εξαρτηθεί από το κλίμα που θα δημιουργήσει η παρούσα Διάσκεψις [...] Σε μια εποχή που λόγω της δυσπιστίας που κυριαρχεί στη διεθνή ζωή, η ύφεσις με την ένταση συνεχώς εναλλάσσονται, η Διάσκεψις αυτή ημπορεί να αποτελέση σταθεροποιητικό παράγοντα με ευεργετικόν αντίκτυπον και σε άλλες περιοχές του κόσμου.»⁸⁶.

⁸³ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στο Βουκουρέστι βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, τόμ.8, ειδ. έκδ., ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 2005, σ. 395-409.

⁸⁴ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στο Βελιγράδι βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό. π., τόμ.8, σ. 426-439.

⁸⁵ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στη Σόφια βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό. π., τόμ.8, σ. 460-473.

⁸⁶ Χαιρετισμός του Κ. Καραμανλή προς τα μέλη των αντιπροσωπιών στην Διαβαλκανική διάσκεψη της Αθήνας στις 26 Ιανουαρίου 1976, *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο: Γεγονότα-Κείμενα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα, 2005, τόμ. 9, σ. 148.

Η Διαβαλκανική διάσκεψη του 1976 καθρέφτιζε την διάθεση των συμμετεχόντων κρατών όχι μόνο να συνεχίσουν, αλλά και να διευρύνουν την συνεργασία τους και σε άλλους τομείς όπως οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες, η ενέργεια, η περιβαλλοντική προστασία και η δημόσια υγεία. Σημαντικό είναι το ότι δεν συζητήθηκαν θέματα αμιγώς πολιτικής φύσης, γεγονός που αντανακλούσε την επιφυλακτική στάση όλως και πρωτίστως της Βουλγαρίας. Η περιορισμένη επιτυχία της Διαβαλκανικής διάσκεψης ως προς τα ελληνικά σχέδια για εμβάθυνση της πολυμερούς συνεννόησης επιβεβαιώθηκε από το γεγονός ότι από το 1979 έως το 1984 συγκλήθηκαν συνολικά τέσσερις Διαβαλκανικές διασκέψεις χωρίς ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Στον αντίποδα, οι σχέσεις της Ελλάδας σε διμερές επίπεδο με τους βόρειους γείτονές της είχαν πολύ καλύτερη έκβαση. Η συνέχιση και η εντατικοποίηση των προσπαθειών του Κ. Καραμανλή για την αποκατάσταση των σχέσεων με τον βορρά στο διάστημα 1976-1980 διευκόλυναν κατά πολύ την πλήρη αποκατάσταση κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Την περίοδο αυτή υπεγράφη μία σειρά διμερών συμφωνιών οικονομικού, τεχνικού και πολιτιστικού περιεχομένου, η οποία έδειχνε ξεκάθαρα την ύπαρξη γόνιμου εδάφους συνεργασίας, έχοντας ως απτή απόδειξη αυτής της επιτυχίας την εντυπωσιακή αύξηση του όγκου και της αξίας των εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας με τους τρεις γείτονές της⁸⁷.

Η πρόοδος που σημειώθηκε το χρονικό αυτό διάστημα μεταξύ των σχέσεων της Ελλάδας με τις γείτονες χώρες δεν σήμαινε, φυσικά, πως τα ήδη υπαρκτά προβλήματα που αντιμετώπιζαν έως εκείνη τη στιγμή είχαν λυθεί. Σημεία τριβής μεταξύ Αθήνας και Σόφιας η αδυναμία κατάληξης σε μία αμοιβαία αποδεκτή συμφωνία για τη δίκαιη, ορθολογική και αποδοτικότερη εκμετάλλευση της κρίσιμης οικονομικής σημασίας υδάτινων όγκων των ποταμών Νέστου και Στρυμόνα, που ξεκινούσαν από το βουλγαρικό και κατέληγαν στο ελληνικό έδαφος. Ένα ακόμη πρόβλημα, σημαντικότερο ίσως, η ανακίνηση του Μακεδονικού ζητήματος, ακόμη και από επίσημα πρόσωπα της Γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, όπως του ίδιου του ηγέτη της Γιουγκοσλαβίας Τίτο, για την ύπαρξη *μακεδονικής* μειονότητας στις βόρειες ελληνικές επαρχίες,

⁸⁷ Η κοινή απόφαση της Αθήνας και του Βελιγραδίου τον Μάρτιο του 1977 για την κατάργηση του συστήματος συμψηφισμού στις μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές και την αποπληρωμή στο εξής των αμοιβαίων υποχρεώσεων σε ελεύθερα μετατρέψιμο συνάλλαγμα, γεγονός πρωτοφανές στην ιστορία των σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού, αποτέλεσε την απαρχή της αναθεώρησης της μεθόδου των εμπορικών συναλλαγών και με τις υπόλοιπες χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

που προκάλεσε αποφασιστική αντίδραση από την ελληνική πλευρά, έχοντας ως αποτέλεσμα κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών⁸⁸.

Η επιτυχής έκβαση των διπλωματικών ανοιγμάτων της Ελλάδας προς τα κομμουνιστικά κράτη των Βαλκανίων άνοιξε τον δρόμο για μια γενικότερη προσέγγιση της χώρας στα μέλη του ανατολικού συνασπισμού. Οι επαφές του Κ. Καραμανλή με τους Βαλκάνιους ηγέτες και τα εντυπωσιακά αποτελέσματα συνεργασίας σε τομείς όπως η οικονομία, αποδείκνυαν περίτρανα ότι η ιδεολογική απόκλιση δεν απέκλειε εκ των προτέρων τη δυνατότητα ανάπτυξης αμοιβαία επωφελών σχέσεων. Ξεπερνώντας αγκυλώσεις του παρελθόντος, η ελληνική διπλωματία, πρωτοστατώντας του ίδιου του πρωθυπουργού, έμελλε να δραστηριοποιηθεί ενεργά με σκοπό την εμβάθυνση των σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες του κομμουνιστικού στρατοπέδου, εντός και εκτός Ευρώπης⁸⁹.

Χωρίς αμφιβολία, το σημαντικότερο βήμα του ανοίγματος του Καραμανλή προς τα κομμουνιστικά κράτη ήταν η προσέγγιση της Σοβιετικής Ένωσης. Η Αθήνα τώρα θα αναλάμβανε να ολοκληρώσει την αποκατάσταση των επαφών στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο, κάτι που εκκρεμούσε από το 1965, όταν ο Γ. Παπανδρέου δεν επισκέφθηκε τελικά την Σοβιετική Ένωση, κυρίως εξαιτίας των περιορισμών της εσωτερικής πολιτικής της Ελλάδας. Δύο επισκέψεις υψηλού επιπέδου, μία του υπουργού Εξωτερικών Γ. Ράλλη τον Σεπτέμβριο του 1978 και του πρωθυπουργού Καραμανλή τον Οκτώβριο του 1979, θα ομαλοποιούσαν τις σχέσεις της Ελλάδας κατά το πρότυπο των επαφών των δυτικοευρωπαϊκών χωρών με την ηγέτιδα δύναμη του ανατολικού συνασπισμού⁹⁰. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό πως οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις είχαν αρχίσει να βελτιώνονται σταδιακά με την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά και την νομιμοποίηση του ΚΚΕ⁹¹. Το ίδιο διάστημα, οι συχνές συναντήσεις του Καραμανλή με τον Ρώσο πρεσβευτή στην Αθήνα με σκοπό τη συζήτηση του Κυπριακού, έτειναν να προσδίδουν ακόμα ουσιαστικότερο περιεχόμενο στις επαφές Αθήνας και Μόσχας⁹².

⁸⁸ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.10, σ. 350-351.

⁸⁹ Αντώνης Κλάνης, «Κωνσταντίνος Καραμανλής. Ο αναμορφωτής της μεταπολεμικής Ελλάδας, 1967-1998», *Ελλήνων Ιστορικά*, Αθήνα, 2013, τόμ. 16, σ.130.

⁹⁰ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 273.

⁹¹ Η αποκατάσταση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων αποτυπώθηκε πρωτίστως στο οικονομικό πεδίο: η υπογραφή διμερούς γενικής ναυτιλιακής συμφωνίας τον Δεκέμβριο του 1975 αποτελούσε ένα σαφές πρώτο δείγμα, το οποίο ακολουθήθηκε τον Απρίλιο του μεθεπόμενου έτους από τη συνολογική αντίστοιχη εμπορικής συμφωνίας.

⁹² Σχετικά με τις επαφές βλ. Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Γιέζωφ, 7 Αυγούστου 1974, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.8, σ. 59-60. Σημείωμα με τις απόψεις της σοβιετικής κυβέρνησης για το Κυπριακό, 18 Ιανουαρίου 1975, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.10, σ. 295, Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Γιέζωφ, 28 Φεβρουαρίου 1975, Ίδρυμα

Η προσέγγιση των δύο χωρών Ελλάδας - ΕΣΣΔ⁹³ ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1979 με την επίσημη επίσκεψη του Καραμανλή (και πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού) στη Σοβιετική Ένωση, δίνοντας έμφαση στον οικονομικό και ενεργειακό τομέα. «Είμαι πεπεισμένος», δήλωνε ο πρωθυπουργός αμέσως μετά την ολοκλήρωση των συνομιλιών, «για τις καλές προθέσεις της σοβιετικής ηγεσίας έναντι της αναπτύξεως των σχέσεων με την Ελλάδα σε όλους τους τομείς. Νομίζω ότι μετά τις συνομιλίες μας ανοίγονται νέοι δρόμοι στην ανάπτυξη των σχέσεών μας»⁹⁴.

Με την επιστροφή του από την Σοβιετική Ένωση ο Καραμανλής επισκέφθηκε την Βουδαπέστη και την Πράγα, στο ίδιο κλίμα διεύρυνσης των σχέσεων με κράτη του ανατολικού συνασπισμού. Η επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού συνέβαλε στην προώθηση της διμερούς συνεργασίας με την Ουγγαρία⁹⁵ και την Τσεχοσλοβακία⁹⁶, πρωτίστως σε θέματα οικονομικού ενδιαφέροντος. Παρόμοια πρόοδος σημειώθηκε και στις ελληνοπολωνικές σχέσεις, έστω κι αν σε αυτή την περίπτωση το ύφος των συζητήσεων ήταν λιγότερο επίσημο, χωρίς την ανταλλαγή επισκέψεων κορυφαίων ελληνικών παραγόντων.

Επιστέγασμα της ανατολικής πολιτικής του Καραμανλή αποτέλεσε η επίσκεψή του στο Πεκίνο -και πάλι για πρώτη φορά Έλληνα πρωθυπουργού- τον Νοέμβριο του 1979. Το διάστημα της εκεί παραμονής του ο Έλληνας πρωθυπουργός διαπίστωσε, μετά από μακρές συζητήσεις με τον πρόεδρο Χούα Κούο Φενγκ και τον αντιπρόεδρο Ντενγκ Χσιάο Πινγκ, σύμπτωση απόψεων της Αθήνας και του Πεκίνου σε μια σειρά από μείζονα διεθνή ζητήματα⁹⁷. Παρά το γεγονός ότι οι συζητήσεις αυτές δεν κατέληξαν σε κάποια εντυπωσιακά αποτελέσματα, με εξαίρεση μόνο στην υπογραφή διμερούς συμφωνίας επιστημονικής και τεχνολογικής συνεργασίας, ωστόσο

Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.8, σ. 31, Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Ουνταλτσώφ, 21 Ιουνίου 1976, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.9, σ. 246-247.

⁹³ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις δεν απέκτησαν σε καμία περίπτωση το εύρος και το βάθος των τουρκοσοβιετικών σχέσεων της δεκαετίας του 1960 και του 1970.

⁹⁴ Η δήλωση του Έλληνα πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή προς το επίσημο σοβιετικό πρακτορείο ΤΑΣ, όπως μεταδόθηκε από το πρακτορείο *Ασσοσιέιτεντ Πρες* στις 3 Οκτωβρίου 1979, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, τόμ.11, σ. 252.

⁹⁵ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στην Ουγγαρία βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.11, σ. 254-258.

⁹⁶ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στην Τσεχοσλοβακία βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.11, σ. 258-263.

⁹⁷ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στην Κίνα βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ. 11, σ. 286-304.

αποτελέσαν μια πολύ χρήσιμη συνάντηση αλληλογνωριμίας, προλειαίνοντας το έδαφος για την εντατικοποίηση των μεταγενέστερων ελληνοκινεζικών σχέσεων⁹⁸.

Στο ίδιο χρονικό διάστημα η ελληνική κυβέρνηση επρόκειτο να ακολουθήσει μια προσεκτικά φιλοαραβική πολιτική, την οποία είχε εγκαινιάσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1950⁹⁹. Μεγάλο σύμμαχο της ανάπτυξης διπλωματικών σχέσεων με τις αραβικές χώρες αποτελούσε η σύμπτωση των απόψεων των δύο πλευρών τόσο στο κυπριακό όσο και στο παλαιστινιακό ζήτημα.

Από το 1975 κι έπειτα, η Ελλάδα προσπάθησε για όσο το δυνατό στενότερη προσέγγιση του αραβικού κόσμου, τόσο για λόγους πολιτικούς όσο και για λόγους οικονομικούς. Η αριθμητική ισχύς των αραβικών κρατών στη γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και η συνεχής διεύρυνση της επιρροής τους στους κόλπους του οργανισμού καθιστούσαν επιτακτική την ανάγκη προσέλκυσης των αραβικών ψήφων υπέρ της Κύπρου. Αντίστοιχα, η Αθήνα εκδήλωνε ενεργό ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, με ιδιαίτερη έμφαση στην αραβοϊσραηλινή διένεξη, τασσόμενη αταλάντευτα υπέρ της ανάγκης αφενός αποχώρησης του Ισραήλ από όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει με τη δύναμη των όπλων το 1967 και αφετέρου δημιουργίας εθνικής εστίας για τους Παλαιστίνιους, με ταυτόχρονη όμως διασφάλιση της κρατικής ύπαρξης του Ισραήλ, σε μία προσπάθεια να αποφύγει επιμελώς οτιδήποτε μπορούσε να εκληφθεί ως προτίμηση προς μία ή άλλη αραβική χώρα ή πολιτική. Από την άλλη πλευρά, η ενίσχυση των ελληνοαραβικών σχέσεων εξασφάλιζε στην Αθήνα πολύτιμες πηγές για την απρόσκοπτη προμήθεια πετρελαίου σε μια χρονική περίοδο διαδοχικών πετρελαϊκών κρίσεων, οι οποίες προκαλούσαν σημαντικές αναταράξεις στο διεθνές σύστημα¹⁰⁰. Το αυξημένο ενδιαφέρον της Αθήνας για τον αραβικό κόσμο υπογραμμιζόταν και από την ίδρυση στο υπουργείο

⁹⁸ Α. Κλάψης, ό.π., τόμ. 16, σ.132.

⁹⁹ Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 274.

¹⁰⁰ Η υπογραφή σειράς συμφωνιών (όπως π.χ. διεύρυνσης εμπορικών ανταλλαγών -συμπεριλαμβανομένου του πετρελαίου- με το Ιράκ και τη Λιβύη, αλιευτικών με τη Μαυριτανία και τη Λιβύη, τηλεπικοινωνιακής σύνδεσης της Κρήτης με τη Συρία), η σημαντική ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών σε βαθμό που το 1979 να καλύπτουν το 20% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών, καθώς και τα εγκαίνια το 1977 της πορθμειακής γραμμής που ένωνε τον Βόλο με το συριακό λιμάνι της Ταρτούς αποτελούσαν ορισμένα από τα κορυφαία παραδείγματα της ανοδικής πορείας της ελληνοαραβικής οικονομικής συνεργασίας, η οποία διευκολυνόταν περαιτέρω από τη δημιουργία θεσμών όπως το ελληνοαραβικό επιμελητήριο και η ελληνοαραβική Τράπεζα. Η έντονη δραστηριοποίηση, εξάλλου, ελληνικών κατασκευαστικών εταιριών σε πολλές αραβικές χώρες προσέθετε έναν ακόμα κρίκο στην αλυσίδα των οικονομικών επαφών ανάμεσα στις δύο πλευρές.

εξωτερικών ειδικού γραφείου για την ανάπτυξη της οικονομικής συνεργασίας με τα αραβικά κράτη, η διεύθυνση του οποίου ανατέθηκε στον καθηγητή Ιωάννη Γεωργάκη¹⁰¹.

Το ελληνικό άνοιγμα προς τον αραβικό κόσμο επισφραγίστηκε από τις επίσημες επισκέψεις που πραγματοποίησε ο Κ. Καραμανλής το 1976 στην Αίγυπτο¹⁰² και το 1979 στη Σαουδική Αραβία¹⁰³, στη Συρία¹⁰⁴ και το Ιράκ¹⁰⁵. Οι επισκέψεις αυτές αποτέλεσαν το συμβολικό αποκορύφωμα της αραβικής πολιτικής του Κ. Καραμανλή, την οποία είχε θέσει σε εφαρμογή μετά το καλοκαίρι του 1974, με σκοπό την εξυπηρέτηση των ποικίλων ελληνικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής¹⁰⁶.

Όπως είναι προφανές, η εντυπωσιακή διεύρυνση των επαφών με χώρες του ανατολικού Συνασπισμού δεν απέφερε στην Ελλάδα οφέλη σε αμιγώς πολιτικό επίπεδο. Στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου, έστω και σε περίοδο ύφεσης, μεγαλύτερη εμβάθυνση των σχέσεων με μέλη του αντίπαλου ιδεολογικού στρατοπέδου ήταν πρακτικά αδύνατη. Μοιραία, επομένως, η συνεργασία περιοριζόταν πρωτίστως σε θέματα τεχνικής και οικονομικής φύσεως. Ακόμα και με αυτούς τους περιορισμούς, ωστόσο, τα διπλωματικά ανοίγματα του Κ. Καραμανλή προς Ανατολάς υπογράμμιζαν την προσήλωσή του στην άσκηση μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, η οποία, χωρίς να αποστασιοποιείται από το φιλοδυτικό της προσανατολισμό, αναζητούσε συνέργειες και ερείσματα ακόμα και πέραν του στενού ορίζοντα του δυτικού κόσμου¹⁰⁷.

Οι σχέσεις αυτές, βέβαια, είναι ευνόητο πως δεν υπερέβαιναν την ένταξη της Ελλάδας στον δυτικό κόσμο, αν και προκαλούσαν στιγμιαίες ανησυχίες στους δυτικούς συμμάχους¹⁰⁸. Σε

¹⁰¹ Βλ. σχετικά: Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα σύνορα, 1974-1977*, σ. 158-160, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1978.

¹⁰² Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στην Αίγυπτο βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ.9, σ. 139-146.

¹⁰³ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στην Σαουδική Αραβία βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ. 11, σ. 45-51.

¹⁰⁴ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στη Συρία βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ. 11, σ. 51-54.

¹⁰⁵ Για την επίσκεψη του Κ. Καραμανλή στο Ιράκ βλ. σχετικά: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο: Γεγονότα και κείμενα*, ό.π., τόμ. 11, σ. 311-320.

¹⁰⁶ Ειδικότερα για τον τρόπο με τον οποίο ο Κ. Καραμανλής αντιμετώπιζε την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε αυτή την περιοχή κατά τη διάρκεια τόσο της πρώτης (1955-1963) όσο και της δεύτερης πρωθυπουργικής του θητείας (1974-1980) βλ. σχετικά: Γιάννης Σακκάς, *Η ελληνική πολιτική στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τόμ. Β', σ. 348-363. Στο Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου, Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, Αθήνα, 2008 (πρακτικά συνεδρίου).

¹⁰⁷ Α. Κλάνης, ό.π., τόμ. 16, σ.132.

¹⁰⁸ Χαρακτηριστική η περίπτωση της συμφωνίας της Αθήνας με τη Μόσχα, τον Σεπτέμβριο του 1978, να επισκευάζονται βοηθητικά πλοία του σοβιετικού στόλου στο νεώριο της Σύρου. Καθώς η επανένταξη της

καμία περίπτωση, πάντως, και παρά τη δυσφορία τους και τις σχετικές διαμαρτυρίες, δεν σχηματίστηκε στους δυτικούς, και στους Αμερικανούς ειδικότερα, η εντύπωση ότι η Ελλάδα θα προσπαθούσε να υπερβεί τα όποια όρια έθετε ο πάγιος μετά τον εμφύλιο πόλεμο προσανατολισμός της¹⁰⁹.

Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του NATO ήταν σε εκκρεμότητα, ο τότε υπουργός Εξωτερικών Γ. Ράλλης αντιλαμβανόταν τη συμφωνία ως μοχλό πίεσης στις ΗΠΑ και στο NATO για την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων. Αποτελούσε, δηλαδή, μια ενδιαφέρουσα περίπτωση εξυπηρέτησης μιας φιλοδυτικής επιλογής, μέσω ανοίγματος προς την Ανατολή.

¹⁰⁹Σ. Ριζάς, ό.π., τόμ. 14, σ. 274.

ΜΕΡΟΣ Γ

1. Η οπτική του *Ριζοσπάστη* για την γενικότερη πολιτική

Κ. Καραμανλή

Πολιτική εφημερίδα, όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ¹¹⁰, αντικυβερνητική και, φυσικά, άκρως επαναστατική εφημερίδα, ο *Ριζοσπάστης* δεν θα μπορούσε παρά να ταχθεί απέναντι στο σύνολο, σχεδόν, της πολιτικής του Κ. Καραμανλή. Αλλά, ακόμη και στα σημεία που ενδεχομένως δείχνει να συμφωνεί, η κάλυψή του είναι σύντομη και επιφανειακή.

Ο λόγος του για την πολιτική της χώρας είναι γενικός, χωρίς ιδιαίτερες αναφορές σε ονόματα κυβερνητικών στελεχών, ακόμη και του ίδιου του Κ. Καραμανλή (προτιμά να τους προσφωνεί με το αξίωμα του καθενός, π.χ. κος Πρωθυπουργός, κος Υπουργός Εξωτερικών κλπ), παρά μόνο όπου απαιτείται και δεν μπορεί να αποφευχθεί. Μέσα από τα άρθρα της (τα οποία είναι, στο μεγαλύτερο ποσοστό, ανυπόγραφα), η εφημερίδα αναδεικνύει, σύμφωνα πάντα με την κομμουνιστική αριστερή της ιδεολογία, τα προβλήματα της εποχής, που δεν ήταν λίγα.

Με το γνώριμο αγωνιστικό της πνεύμα, η εφημερίδα κάνει λόγο για επικίνδυνη για την δημοκρατία του τόπου πολιτική του Κ. Καραμανλή¹¹¹. Για τον *Ριζοσπάστη* η πολιτική γραμμή που ακολούθησε, όλα τα χρόνια, ήταν η γραμμή της εξυπηρέτησης της οικονομικής ολιγαρχίας. Η πολιτική επιλογή, στην οποία στάθηκε πιστός και μέχρι τέλους αφοσιωμένος εκφραστής της, ήταν η με κάθε τρόπο θωράκιση της αστικής εξουσίας. Και για την θωράκιση αυτή, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η προώθηση του αστικού εκσυγχρονισμού. Πρακτική που, όπως υποστηρίζει,

¹¹⁰ Στις σελίδες του και κυρίως στα πρωτοσέλιδα, φιλοξενούνται συχνά τα κείμενα των παρεμβάσεων της ΚΕ του ΚΚΕ στη Βουλή. Ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδα 7^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Οι απόψεις του ΚΚΕ για το σχέδιο Συντάγματος*, 8^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Γενικές απόψεις επιτροπής ειδικών του ΚΚΕ γύρω από το σχέδιο Συντάγματος*, 21^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Εκτιμήσεις και συμπεράσματα από την απόφαση της 2^{ης} ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ. Καινούργιες προοπτικές για την παραπέρα ανάπτυξη του λαϊκού πατριωτικού κινήματος*, 24^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Σε κρισιμότατο σημείο οι σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και Τουρκίας. Το ΚΚΕ ζήτησε συνάντηση με τον πρωθυπουργό κ. Καραμανλή για να εκθέσει τις απόψεις του στο εθνικό θέμα*, 9^{ης} Απριλίου 1976, *Απαλλαγή από τον ιμπεριαλισμό και φραγμό στην επίθεση των μονοπωλίων. Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ*, 27^{ης} Μαΐου 1979, *Όχι στην ΕΟΚ των μονοπωλίων. Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ*, κ.ά.

¹¹¹ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδα 26^{ης} Σεπτεμβρίου 1974, άρθρο του δικηγόρου Δ. Ε. Γαλανόπουλου (από τα ελάχιστα ενυπόγραφα άρθρα), *Η Δημοκρατία παγιδεύεται*, 1^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Απατηλή Δημοκρατία*, στο ίδιο φύλλο στη σελίδα 2 στη στήλη *Ριζοσπαστικά, Αντικομμουνισμός και Δημοκρατία*, 5^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Ο κ. Κων. Καραμανλής προχωρεί στην εκλογική παρωδία παρά τις αντιρρήσεις των κομμάτων*, 12^{ης} Οκτωβρίου 1974, *«Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία, όχι εκλογές με τη χούντα» απαιτήσε το σύνολο της νεολαίας*, 24^{ης} Δεκεμβρίου 1974, *Αντιδημοκρατικό το Σύνταγμα*, 8^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Παραμένει η αντιδημοκρατική ουσία του σχεδίου Συντάγματος*, 9 Ιανουαρίου 1975, *Μετά τις πρωθυπουργικές δηλώσεις στη χθεσινή συνεδρίαση της Βουλής αδιάλλακτη η κυβέρνηση προωθεί το αντιδημοκρατικό της σύνταγμα*, 12^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Παραβιάζοντας πάγιο κοινοβουλευτικό έθιμο: τακτική της κυβέρνησης να μην ακουστεί η φωνή του ΚΚΕ στη Βουλή*, κ.ά.

υπήρξε διάχυτη σε όλα τα στάδια της πολιτικής του Κ. Καραμανλή. Για τον εκσυγχρονισμό αυτό συγκρούστηκε με το παλάτι, το οποίο στεκόταν εμπόδιο στην άσκηση λαϊκής πολιτικής. Τον ίδιο εκσυγχρονισμό εξυπηρετούσε και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, κάτι που ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε παραδεχτεί λέγοντας πως "πολιτικοί λόγοι επιβάλλουν την ένταξη".

Και οι πολιτικοί λόγοι δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η απόκτηση γερών βάσεων αστικής πολιτικής εξουσίας από την ένταξη, η ενίσχυση του καθεστώτος. Η συνεισφορά του στο σύστημα υπήρξε μεγάλη, όπως και οι προσπάθειες σταθεροποίησής του που έκανε. Ο ωμός αντικομμουνισμός στην υπηρεσία της πλουτοκρατίας.

Η πολιτική της χώρας σταθεροποιείται στις πονεμένες και αδικημένες πλάτες του ελληνικού λαού¹¹². Κατηγορεί ευθέως την πολιτική του Κ. Καραμανλή για συνεργασία με παράγοντες της χούντας¹¹³ (εξακολουθούν να υπάρχουν χουντικοί στα σωματεία, το παρακράτος υπάρχει και λειτουργεί ανενόχλητο, υπογραμμίζει την αναβίωση χουντικών κινημάτων με την ανοχή της κυβέρνησης, με διώξεις κομμουνιστών, με την τρομοκρατία που βασιλεύει στα εργοστάσια και στις επιχειρήσεις, με τους εκβιασμούς και το ρουσφέτι, με την ιδεολογική τρομοκρατία "δεν μπορούμε να τα βάλουμε με τους ισχυρούς", με την εξαγορά άμεση ή έμμεση, με την ατιμωρησία των χουντικών).

Η πολιτική του Κ. Καραμανλή υποστηρίζει πως εξυπηρετεί τη διατήρηση της εξουσίας των μονοπωλίων¹¹⁴ και την εισαγωγή ξένων κεφαλαίων, γεγονός που σύμφωνα με τον

¹¹² Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 4 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 3, *Αγανακτισμένοι οι αγρότες της Μεσσηνίας με την αδιαφορία των αρμοδίων*, πρωτοσέλιδα 9^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Απεργία πορεία εργατών για απόλυση συναδέλφου τους στη μάντρα Ελευσίνας*, 10 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 7, *Η ελαιοπαραγωγή της Κρήτης καταστρέφεται από το δάκο*. Το Υπουργείο Γεωργίας αδιαφορεί, πρωτοσέλιδα 16^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Απελπιστική η θέση των συνταξιούχων*, 4^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Φοροπηχτική η αύξηση στα τηλεφωνικά τέλη*. Ένα δισεκατομμύριο θα πάρει το κράτος απ' το λαό μέσω ΟΤΕ, 9^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Ενώ καθηλώνονται τα αγροτικά προϊόντα, καλπασιμός τιμών στην αγορά*, 16^{ης} Μαρτίου 1979, *Για ικανοποιητικές κλαδικές συμβάσεις πανεργατικές συγκεντρώσεις στο Βόλο και στη Θεσσαλονίκη*, 31^{ης} Αυγούστου 1979, *Δυναμώνουν οι αγωνιστικές διαθέσεις των εργαζομένων*, κ.ά.

¹¹³ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 3^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Χουντικοί και πάλι στα πόστα!*, στο ίδιο φύλλο στη σελίδα 2 στη στήλη *Ριζοσπαστικά*, *Οι χουντικοί αποθρασύνονται*, 9 Οκτωβρίου 1974 στη σελίδα 8, *Αίτημα της επιτροπής αιρετών συνδικαλιστών να φύγουν όλοι οι χουντικοί από τις συνδικαλιστικές διοικήσεις*. Να αποδείξει η κυβέρνηση τη Δημοκρατία και στο ίδιο *Οι νεοφασίστες συνεχίζουν τη δράση τους*, πρωτοσέλιδα 10^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Αίτημα του λαού η πλήρης κάθαρση*, 16^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Το παρακράτος συνεχίζει να κρατά τις θέσεις του και να προκαλεί*, 27^{ης} Μαρτίου 1975, *Με την κυβερνητική ανοχή και την αστυνομική προστασία το παρακράτος οργιάζει*, 30^{ης} Μαρτίου 1976, *Με την κυβερνητική ανοχή το χουντομοναρχικό παρακράτος κλιμακώνει την εγκληματική δράση του*, 25^{ης} Ιουνίου 1976, *Με προκάλυμμα τον αντικομμουνισμό προς αστυνόμευση της ζωής του τόπου*, 30^{ης} Μαΐου 1978, *Η κυβέρνηση επιδιώκει να μετριάσει την εντύπωση από τα έκτροπα*, κ.ά.

¹¹⁴ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδα 28^{ης} Μαΐου 1978, *Η κυβέρνηση εφαρμόζει τις εντολές των μονοπωλίων*. Διεθνής τράπεζα και βιομήχανοι ρυθμίζουν την οικονομική πολιτική. Ένταση της λιτότητας και ασυδοσία στη μεγάλη εργοδοσία, 29^{ης} Αυγούστου 1979, *Από τα πρόσφατα φιλομονοπωλιακά μέτρα της κυβέρνησης τριακόσιες χιλιάδες μικροεπιχειρήσεις απειλούνται με αφανισμό*, κ.ά.

Ριζοσπάστη εμποδίζει την πραγματική ανάπτυξη της χώρας, καθώς τα ξένα μονοπώλια προσπαθούν να κατοχυρώσουν τα αποικιακά τους προνόμια.

Μέσα από τις σελίδες της, η εφημερίδα ταυτίζει τον Κ. Καραμανλή και το νεοσύστατο τότε κόμμα του, τη Νέα Δημοκρατία, με μιας νέας μορφής χούντα¹¹⁵. Για τον *Ριζοσπάστη*, ο πρωθυπουργός είναι «εραστής» της εξουσίας, αφού φρόντισε να συγκεντρώσει στο πρόσωπό του όσο το δυνατόν περισσότερες εξουσίες του νέου κατά τα άλλα δημοκρατικού πολιτεύματος. Ένας συγκεντρωτισμός άκρως επικίνδυνος για ένα δημοκρατικό πολίτευμα και κάνει λόγο για προσωποπαγή *δημοκρατική* κυβέρνηση κατά το πρότυπο του Ντε Γκωλ¹¹⁶. Τον κατηγορεί ότι στις εκλογές του Νοεμβρίου 1974 καταστρατήγησε την ελεύθερη βούληση¹¹⁷, για στέρηση της ιθαγένειας των Ελλήνων του εξωτερικού που σημαίνει και στέρηση του δικαιώματος ψήφου ενόψει των πρώτων ελεύθερων εκλογών (η εφημερίδα φιλοξενεί συχνά για το θέμα αυτό ερωτήσεις της ΚΕ του ΚΚΕ¹¹⁸) για άσκηση βίας, για προεκλογική τρομοκρατία, για φίμωση των ΜΜΕ, για αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος¹¹⁹ και για σύνταγμα αντιδημοκρατικό, που υποσκάπτει τα θεμέλια της δημοκρατίας¹²⁰.

Για τον *Ριζοσπάστη* η αποκατάσταση την δημοκρατίας και συγκεκριμένα της όποιας δημοκρατίας όπως γράφει, δεν ήταν αναίμακτη, κάτι που υποστήριζε ο Κ. Καραμανλής και οι κύκλοι της Δεξιάς. Η Νέα Δημοκρατία θεωρείται και παρουσιάζεται από την εφημερίδα ως Νέα Δικτατορία και ειρωνεύεται τον πρωθυπουργό, ο οποίος αυτοπροβάλλεται ως Μεσσίας¹²¹. Κάνει λόγο για μια δημοκρατία που δεν ρίξωσε ακόμη, παρά τις όποιες δηλώσεις και τους όποιους ισχυρισμούς της κυβέρνησης.

¹¹⁵ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 9 Οκτωβρίου 1974 στη σελίδα 3, *Αντικομμουνιστική σημαία θα υψώνεται και στη «Νέα Δημοκρατία» του κ. Κ. Καραμανλή*, 11 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 5, *«Νέα Δημοκρατία» ή πραγματική δημοκρατία είναι το αντικείμενο των εκλογών στην Ελλάδα;*

¹¹⁶ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: 9 Οκτωβρίου 1974 στη σελίδα 2 στη στήλη *Ριζοσπαστικά, Καραμανλικός Ντεγκολισμός*.

¹¹⁷ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 17^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Το ΚΚ Ελλάδας σε δήλωσή του τονίζει: Ανάγκη ενεργού παρουσίας και επαγρύπνησης του λαού για ελεύθερες εκλογές*.

¹¹⁸ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: πρωτοσέλιδο 5^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Από αντιπροσωπεία του ΚΚΕ, Διάβημα στον κ. Στράτο για το θέμα της ιθαγένειας*.

¹¹⁹ Οι εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1974 έμειναν στην ιστορία ως εκλογές βίας και νοθείας. Βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 5 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 2, *Στα μέτρα του Καραμανλή είναι κομμένες οι εκλογές*, 6 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 2 στη στήλη *Ριζοσπαστικά, Πολιτική ωριμότητα και πολιτικός εκβιασμός*, πρωτοσέλιδο 10^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Και μετά την άρση του στρατιωτικού νόμου δεν παρέχονται εγγυήσεις για ελεύθερες εκλογές, Συνωμοτική δραστηριότητα μοναρχικών και χουντικών*, 18^{ης} Νοεμβρίου 1974, *Το κόμμα του πρωθυπουργού κ. Κ. Καραμανλή πριμοδοτήθηκε και με ψήφους των άλλων κομμάτων*.

¹²⁰ Για το θέμα αυτό πρβλ. παραπομπή 110.

¹²¹ Για το θέμα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 11 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 7, *Οι επιδιώξεις του κ. Καραμανλή και το χρέος των δημοκρατικών δυνάμεων*, πρωτοσέλιδο 29^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Ο κ. Κ. Καραμανλής αυτοπροβάλλεται σαν Μεσσίας*.

Πρωτοσέλιδο 25^{ης} Δεκεμβρίου 1974

Ο Κ. Καραμανλής για την εφημερίδα υπήρξε απόλυτα σταθερός και συνεπής στην ταξική του τοποθέτηση. Η πολιτική που χάραξε και η στρατηγική που ακολούθησε ήταν φιλοευρωπαϊκή, αντιλαϊκή, έχοντας ως κύριο γνώμονα το κεφάλαιο και όχι το δίκιο των εργαζομένων. Στις σελίδες της κάνει λόγο διαρκώς για την ανεργία, τη φτώχεια, την αυξημένη φορολογία, την ύφεση της ελληνικής οικονομίας, τις απεργίες των εργαζομένων στον αγώνα τους για δικαίωση των αιτημάτων τους, παρουσιάζοντας εντέχνως ένα κράτος απόν από τα προβλήματα του λαού του.

Ένα κράτος που για τον *Ριζοσπάστη* έχει γυρισμένη την πλάτη στους Έλληνες και τα συμφέροντα των πολλών, που ενδιαφέρεται για τους λίγους κεφαλαιούχους, με το βλέμμα πάντα και σταθερά στραμμένο στη Δύση και τον ιμπεριαλισμό, που *πατάει* τους λαούς. Αλλά και με αντιλαϊκούς νόμους και με εκλογικά καλπονοθευτικά συστήματα, που με πρόσχημα τις ανάγκες της εποχής και σύνθημα την Δημοκρατία, ξέρει να κρατά καλά κρυμμένο το φιλοχουντικό του πρόσωπο.

Ο Κ. Καραμανλής υπήρξε, δίχως αμφιβολία, μία από τις πιο σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες της αστικής τάξης στην πολιτική σκηνή της χώρας. Και οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι τις συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις που τη συγκροτούν τις εξυπηρέτησε με συνέπεια και σταθερότητα. Για τον *Ριζοσπάστη* η διορατικότητα του Κ. Καραμανλή κινήθηκε πάντα στην κατεύθυνση της ανασυγκρότησης του καπιταλισμού στην Ελλάδα, της εδραίωσης της αστικής εξουσίας, της θωράκισής της και της καθυπόταξης των εργαζομένων, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Για τον *Ριζοσπάστη* και την κομμουνιστική αριστερά ο Κ. Καραμανλής είναι ο άνθρωπος της «σοσιαλμανίας», του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού, που κρατικοποιούσε ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι ιδιοκτήτες των οποίων αποχωρούσαν με το αζημίωτο, οι ίδιοι ξελάσπωναν και τα χρέη τους φορτώνονταν στις πλάτες των εργαζομένων, όπως συνέβη, π.χ., με την «Ολυμπιακή Αεροπορία», η κρατικοποίηση της οποίας έγινε με τις ευλογίες του Αριστοτέλη Ωνάση και τα χρέη της ανέλαβε ο κρατικός προϋπολογισμός¹²².

¹²² Για τα θέματα αυτά ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 28 Σεπτεμβρίου 1974 σελίδα 5, *Όχι δημοκρατία των μονοπωλίων*, πρωτοσέλιδα 8^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Ανορθολογική η πορεία των κρατικών επενδύσεων. Προσωρινή η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Δίνεται προτεραιότητα στα έργα που επιβάλλουν τα ξένα μονοπώλια*, πρωτοσέλιδα 9^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Αδιαφορεί για την εργατική τάξη η Κυβέρνηση. Ενδιαφέρεται μόνο για την οικονομική ολιγαρχία*, 12^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Παραβιάζοντας πάγιο κοινοβουλευτικό έθιμο τακτική της κυβέρνησης: να μην ακουστεί η φωνή του ΚΚΕ στη βουλή, Τη νύχτα της σφαγής στο Πολυτεχνείο ποιος έδωσε το αυτόματο στον νεοφασίστα έξω από το Υπουργείο Δημ. Τάξεως; Τι μαγειρεύεται για τις νέες συλλογικές συμβάσεις*, 16^{ης} Ιανουαρίου

46

2. Η εξωτερική πολιτική: το ευρύτερο πλαίσιο

Πιστός στον επαναστατικό του λόγο, ο *Ριζοσπάστης* είναι αυστηρός προς τον Κ. Καραμανλή σε ό,τι σχετίζεται με την εξωτερική πολιτική της χώρας και τους κυβερνητικούς χειρισμούς. Οι επιθέσεις είναι συνεχείς και δριμύτατες.

Η θέση του είναι πως ο Κ. Καραμανλής, συνεχίζοντας με συνέπεια την πολιτική εξυπηρέτησης των συμφερόντων της μεγαλοαστικής τάξης, συμμορφώθηκε με τις "συστάσεις" να αποδεχτεί την υποδούλωση της Ελλάδας. Σκοπός της εξωτερικής πολιτικής του ήταν η υπεράσπιση των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων, η απεμπόληση των γενικότερων εθνικών συμφερόντων, αλλά ακόμα και αυτής της κυπριακής υπόθεσης¹²³.

Συχνά κάνει λόγο για την τακτική της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, η οποία, για να κρατηθεί στην εξουσία και να εφαρμόσει την αντεθνική της πολιτική, την πολιτική της μετατροπής της Ελλάδας σε πυρηνική βάση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ¹²⁴ και της παράδοσης της χώρας και του λαού στην εκμεταλλευτική μανία των ξένων και ντόπιων μονοπωλίων, δε διστάζει μπροστά σε κανένα έγκλημα.

Κυρίαρχο θέμα της εποχής, αλλά και στα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας, η Κύπρος. Σφοδρότατες είναι οι επιθέσεις της εφημερίδας προς τον πρωθυπουργό και την κυβέρνησή του, καθώς, ούτε λίγο ούτε πολύ, καταδεικνύει τον Κ. Καραμανλή ως κύριο υπεύθυνο για το άλυτο

¹²³ Για τα θέματα αυτά ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 27 Σεπτεμβρίου 1974 σελίδα 7, *Ο κ. Ξ. Ζολώτας στη Νέα Υόρκη*, 29 Σεπτεμβρίου 1974, *Αναχώρησαν για τη Νέα Υόρκη οι κ.κ. Ζολώτας και Παπαληγούρας*, 1 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 8, *Ξανάρχιζε η ανταλλαγή αιχμαλώτων στην Κύπρο. Δίωρη συνάντηση Μαύρου-Κίσινγκερ. Υπόσχεση Κ. Καραμανλή στον κ. Κληρίδη για πλήρη συμπαράσταση*, 2 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 8, *Διεθνής συνδιάσκεψη στην Αθήνα για το Κυπριακό*, 8 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 7, *Ανορθολογική η πορεία των κρατικών επενδύσεων. Προσωρινή η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Δίνεται προτεραιότητα στα έργα που επιβάλλουν τα ξένα μονοπώλια*, 11 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 5, *Δεν ωφελεί τους αγρότες η ένταξη στην κοινή αγορά. Διδάσκει η πείρα των χωρών της Δυτικής Ευρώπης και στην ίδια εφημερίδα στη σελίδα 7, Αυξήθηκαν οι εξαγωγές προς την Σοβιετική Ένωση. Τάση διεύρυνσης του εμπορικού ελλείμματος με την ΕΟΚ*, 12 Οκτωβρίου 1974 σελίδα 7, *Εντείνεται η διείσδυση του Δυτικοευρωπαϊκού κεφαλαίου. Και δεύτερο δάνειο απ' τη Γερμανία*, πρωτοσέλιδα 5^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Μαγειρεύεται λύση του Κυπριακού έξω από τα πλαίσια του ΟΗΕ. Οι δηλώσεις Καραμανλή επιβεβαιώνουν ότι αναπτύσσεται τέτοια προσπάθεια*, 21^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Βαριά ατμόσφαιρα στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Η ευθύνη της κυβέρνησης για την μονόπλευρη αντιμετώπιση του εθνικού θέματος*, 9 Φεβρουαρίου 1975, *Υψηλή Αθήνας-Αγκυρας κι αδιέξοδο στο Κυπριακό και στην ίδια σελίδα, Συνομιλίες Ελλάδας-ΗΠΑ για τις αμερικανικές βάσεις. Λαϊκή απαίτηση να καταργηθούν*, 4 Απριλίου 1975 σελίδα 10, *Χθεσινή συνομιλία μιας ώρας Κων. Καραμανλή-Βαν Ντερ Στουλ για την ΕΟΚ και την Κύπρο κ.ά.*

¹²⁴ Για τα θέματα αυτά ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδα 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1974, *Η κυβέρνηση για τις απειλές του ΝΑΤΟ, πρόκειται, λέει, για δημοσιογραφικές πληροφορίες. Ο κ. Ζίγδης ομιλεί περί κοινοβουλευτικής δικτατορίας του κ. Καραμανλή*, 19^{ης} Οκτωβρίου 1975, *Μετά την πλήρη υπαναχώρηση του κ. Καραμανλή, το ΝΑΤΟ διατάσσει: «Ολοταχώς στο ζυγό»*, 30 Ιουλίου 1978 σελίδα 16, *Άμεση επιβεβαίωση των νατοϊκών πιέσεων για την πλήρη επάνοδο της χώρας στη συμμαχία κ.ά.*

του ζητήματος και την προδοσία της εμπιστοσύνης του κυπριακού λαού προς την Ελλάδα¹²⁵. Συνυπεύθυνοι οι ΗΠΑ και η χούντα, μόνιμοι συνεργάτες, κατά την εφημερίδα, της ελληνικής κυβερνήσεως. Η αδράνεια που φαίνεται να δείχνει η κυβέρνηση προς το θέμα¹²⁶, η επιρροή των ΗΠΑ στην εξωτερική πολιτική της χώρας και το διεθνές προσκήνιο, οι συμφωνίες με την Τουρκία σε μία προσπάθεια διασφάλισης των συνόρων, φαίνεται να θέτουν το Κυπριακό ζήτημα από ελληνικής πλευράς στο ψυγείο, την ίδια στιγμή που αυτό φαίνεται να απειλεί όχι μόνο την ειρήνη στη Μεσόγειο, αλλά και τη διεθνή ειρήνη.

Άλλα φλέγοντα ζητήματα της μεταπολίτευσης και για τα οποία ο Καραμανλής δεν έπαψε να υφίσταται δριμεία κριτική από την εφημερίδα ήταν οι σχέσεις με τις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ και η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ¹²⁷. Ο αρχικός αναγκάσιος ελιγμός της χώρας με την αποχώρησή της από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, λόγω της στάσης των ΗΠΑ στο θέμα της Κύπρου, έμελε να οδηγήσει σε πλήρη επαναπροσχώρηση στο ΝΑΤΟ και σε ενταφιασμό του φακέλου της Κύπρου¹²⁸.

Η εφημερίδα διακατέχεται από έντονο πνεύμα αντιαμερικανισμού. Δηλώνει την αντίθεσή της προς την συνεργασία του Κ. Καραμανλή με τις ΗΠΑ, τονίζοντας πως η αμερικανική επιρροή στην Ελλάδα μόνο αρνητική μπορεί να είναι. Δεν σταματά να παροτρύνει την κυβέρνηση να αποχωρήσει ολοκληρωτικά από το ΝΑΤΟ, τάσσεται κατά της ένταξης στην ΕΟΚ και ζητά να αποκατασταθεί οριστικά η εθνική ανεξαρτησία, δηλώνοντας κάθετα ενάντια στα σχέδια του ιμπεριαλισμού, με σκοπό να ισχυροποιηθεί μία αδέσμευτη εξωτερική πολιτική¹²⁹.

¹²⁵ Για τα θέματα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 9^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Εγκαταλείπεται το Κυπριακό*; 16 Νοεμβρίου 1974 σελίδα 8, *Προκλητικές δηλώσεις του Γεν. Γραμματέα του ΝΑΤΟ. Ο Λουνς πιέζει για αποκατάσταση των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας και επιστροφή στο στρατιωτικό ΝΑΤΟ. Χαρακτήρισε την κυπριακή τραγωδία σαν «λάθη» και «ατυχείς εξελίξεις»*, πρωτοσέλιδο 30^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Λύση του Κυπριακού μόνο στον ΟΗΕ. Απειλή για την Ελλάδα τα ανισότιμα σύμφωνα με τα κράτη του ΝΑΤΟ. Επισημαίνονται οι κίνδυνοι από τις μηχανορραφίες των ιμπεριαλιστών*, 18 Φεβρουαρίου 1975 σελίδα 5, *Δήμοι, σωματεία, κομματικές οργανώσεις καταδικάζουν την ιμπεριαλιστική πολιτική ΗΠΑ-ΝΑΤΟ στην Κύπρο και τη διχοτόμηση του νησιού απ' τους Τούρκους σωβινιστές*, πρωτοσέλιδο 21^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Βαρειά ατμόσφαιρα στην Αθήνα, Άγκυρα και Λευκωσία. Νέος κύκλος πιέσεων των ιμπεριαλιστών για να παραμείνει το Κυπριακό στα πλαίσια του ΝΑΤΟ κ.ά.*

¹²⁶ Χαρακτηριστική η τότε δήλωση του πρωθυπουργού: «Η Κύπρος είναι μακριά»!

¹²⁷ Για τα θέματα αυτό ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 25 Μαΐου 1975 σελίδα 11, *ΕΟΚ: η λύση που βλέπουν σήμερα για την Ελλάδα τα μονοπώλια*, πρωτοσέλιδο 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1976, *Παρά την πανελλήνια κατακραυγή η κυβέρνηση συνήγορος της ΕΟΚ και του ΝΑΤΟ*, 29^{ης} Ιουνίου 1978, *Οι δηλώσεις του κ. Γκένσερ αποκαλύπτουν: Ανίερο παζάρεμα η ένταξη στην ΕΟΚ κ.ά.*

¹²⁸ Χαρακτηριστική και αξέχαστη η φράση του Κ. Καραμανλή: «Ανήκομεν εις την Δύσιν».

¹²⁹ Για τα θέματα αυτά ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 31^{ης} Οκτωβρίου 1974, *Κάτω από την πίεση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ παρασκηνιακές ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις για την υφαλοκρηπίδα, τα πετρέλαια του Αιγαίου και τη «λύση» του Κυπριακού*, 12^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Με πλήρη μυστικότητα οι συνομιλίες για τις βάσεις συνεχίζονται* 14^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Πραγματοποιείται το σχέδιο των Αγγλοαμερικανών και του ΝΑΤΟ: Διχοτομείται η Κύπρος*, 16^{ης} Απριλίου 1976, *Υπογράφηκε χτες η συμφωνία-υποταγή στις ΗΠΑ. Νέο*

Παράλληλα με την σαφή άρνησή της προς την Αμερική μέσα από τα άρθρα της διαφαίνεται ξεκάθαρα η προώθηση της ΕΣΣΔ για την εξωτερική πολιτική της, τονίζοντας πως η ΕΣΣΔ έχει ταχθεί ανοιχτά υπέρ της Κύπρου. Σε ό,τι αφορά τις σοσιαλιστικές χώρες υπογραμμίζεται εντόνως η θετική στάση της εφημερίδας υπέρ της πολιτικής της ΕΣΣΔ, με κυρίαρχη πάντα την εύνοια της ρωσικής πολιτικής.

Εν κατακλείδι, ο *Ριζοσπάστης* δεν παύει να διαχωρίζει τη θέση του από την γενικότερη πολιτική σε εγχώρια και διεθνή κλίμακα, τονίζοντας πάντοτε και ακούραστα πως δεν θέλει ξένες δυνάμεις στην Ελλάδα. Αυτό υποστηρίζει με σθένος η εφημερίδα, που θεωρεί την κυβέρνηση Κ. Καραμανλή υποστηρίκτρια της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, μία αστική κυβέρνηση που φορτώνει συνεχώς νέα βάρη στις πλάτες των εργαζομένων στρωμάτων, καταργώντας παράλληλα το δικαίωμά τους στον σοσιαλισμό. Ο σοσιαλισμός παραμένει επίκαιρος και αναγκαίος όσο ποτέ για τον *Ριζοσπάστη*. Αυτή είναι κατά την άποψή του και η προοπτική ενάντια σε κάθε καπιταλιστική διακρατική ένωση, για να ανοίξει ο δρόμος για μια οικονομία και μια κοινωνία που δεν θα λειτουργεί με βάση το κέρδος, αλλά με βάση τις ανάγκες των εργαζομένων.

Ο καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Δημήτρης Ψυχογιός, επισημαίνει ότι ο *Ριζοσπάστης* «παραμένει...πάντα πιστός στη λενινιστική αντίληψη που θέλει την κομματική του εφημερίδα καθοδηγητή και αγκιτάτορα των μελών του κόμματος, της εργατικής τάξης» και προβάλλει τις θέσεις του ΚΚΕ σε σχέση με την επικαιρότητα, τις αγωνιστικές κινητοποιήσεις των εργαζομένων και έντονα σχόλια κατά των πολιτικών αντιπάλων¹³⁰.

αλυσσόδεμα της Ελλάδας στο άρμα του ιμπεριαλισμού, 30^{ης} Μαΐου 1976, *Οι ελληνοαμερικανικές διαβουλεύσεις. Ελλάδα και ΗΠΑ σε κατ' αρχήν συμφωνία για ΝΑΤΟ και βάσεις. Η δράση των σκοτεινών παρασκηνίων σ' όλη τη διάρκεια του Μάη*, 2^{ης} Ιουλίου 1976, *Πίσω από την πλάτη του ελληνικού λαού παζαρέματα στο Παρίσι σε κρίσιμα εθνικά θέματα: Κυπριακό, ΕΟΚ, Αιγαίο, Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 25^{ης} Ιουνίου 1976, *Η κυβερνητική σιωπή στην πρόταση της ΕΣΣΔ ευνοεί τη συνομοσία του ΝΑΤΟ για την Κύπρο*, 16^{ης} Μαρτίου 1979, *Με έντονες πιέσεις και ωμές επεμβάσεις οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ επιδιώκουν λύση τύπου Καμπ Νταϊήβιντ στις διαφορές με την Τουρκία*, 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1979, *Με πλήρη μυστικότητα διεξάγονται στην Αθήνα ουσιαστικές συνομιλίες για επανένταξη στο ΝΑΤΟ*, 18^{ης} Οκτωβρίου 1979, «Σεμινάριο» του ΝΑΤΟ για τον «εξανθρωπισμό» των Ελλήνων! κ.ά.

¹³⁰ Δημήτρης Ψυχογιός, *Τα έντυπα μέσα επικοινωνίας. Από τον πηλό στο δίκτυο*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2004, σελ.494.

Πρωτοσέλιδο 13^{ης} Φεβρουαρίου 1975

3. Οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις: προτάσεις και κριτική

«Η δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης υπήρξε η προοδευτική, φιλολαϊκή ένωση, σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης μέσα σε καπιταλιστικό καθεστώς, που είτε είναι απραγματοποίητες είτε είναι αντιδραστικές», είχε πει ο Λένιν. Η στάση της εφημερίδας, όπως ήδη αναφέραμε, είναι καθαρά φιλορωσική. Και πιστή στο έντονο φιλορωσικό της πνεύμα αφιερώνει αρκετά πρωτοσέλιδα στις επαφές του Κ. Καραμανλή με την Σοβιετική Ένωση και μάλιστα τα περισσότερα, συγκριτικά με τις επαφές της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή ως προς τις υπόλοιπες σοσιαλιστικές χώρες¹³¹.

Η εφημερίδα ξεκινά την καταγραφή των επαφών της ελληνικής κυβέρνησης με τη Σοβιετική Ένωση αμέσως σχεδόν με την νομιμοποίησή της το 1974, όταν ακόμη οι επαφές των δύο χωρών ήταν σε πολύ αρχικό στάδιο¹³². Έκτοτε, και για την περίοδο που εξετάζουμε, οι αναφορές πυκνώνουν και συχνά εμφανίζονται στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας.

Ο Ριζοσπάστης κάνει λόγο για την δημοκρατική και προοδευτική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία τάσσεται υπέρ των αδυνάτων¹³³ και ταυτοχρόνως προάγει την ευημερία του ρωσικού λαού, θέτοντας με τον τρόπο αυτό την φιλολαϊκή και αριστερίζουσα πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης παράδειγμα προς μίμηση και της ελληνικής πολιτικής¹³⁴.

Η ανάπτυξη των σχέσεων των δύο χωρών σε ζητήματα εθνικού συμφέροντος, οικονομίας, εμπορίου, τουρισμού, εμπορικής ναυτιλίας παρουσιάζονται στην εφημερίδα πολύ συχνά. Ο Ριζοσπάστης κάνει πολλές φορές λόγο για τις συναντήσεις ανάμεσα στις δύο χώρες,

¹³¹ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: Ριζοσπάστης, πρωτοσέλιδο 23^{ης} Ιουνίου 1978, *Οι σχέσεις Ελλάδας-ΕΣΣΔ εξυπηρετούν το συμφέρον των λαών και την ύφεση*, 25^{ης} Ιουνίου 1976, *Η κυβερνητική σιωπή στην πρόταση της ΕΣΣΔ ευνοεί τη συνομοσία του ΝΑΤΟ για την Κύπρο*, 16 Ιανουαρίου 1980 σελίδα 10, *Η εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ ανταποκρίνεται στα συμφέροντα και τους πόθους όλων των λαών*,

¹³² Η πρώτη αναφορά για την προσπάθεια ανάπτυξης σχέσεων των δύο χωρών αναφέρεται στις 25-09-1974 στο πρώτο φύλλο της νόμιμης έκδοσης της εφημερίδας στο άρθρο *Ο Ιλιτσόφ πέρασε χθες από την Αθήνα*.

¹³³ Συχνότατη είναι η εμφάνιση άρθρων που κάνουν λόγο για παραινήσεις την Σοβιετικής Ένωσης προς την ελληνική κυβέρνηση σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα. Βλ. σχετικά: Ριζοσπάστης, 25 Σεπτεμβρίου 1974 σελίδα 2, *Η καλύτερη βάση για τη λύση του Κυπριακού η πρόταση της ΕΣΣΔ*, πρωτοσέλιδο 19^{ης} Ιανουαρίου 1975, *Σοβιετικό διάβημα στην κυβέρνηση (για το Κυπριακό ζήτημα)*, 18^{ης} Φεβρουαρίου 1975, *Και νέα αποφασιστική Σοβιετική παρέμβαση (και πάλι για το Κυπριακό)*, 13 Μαΐου 1979 σελίδα 10, *Η Σοβιετική Ένωση υποστηρίζει με συνέπεια την ανεξάρτητη-κυρίαρχη-λεύτερη Κύπρο*, 25^{ης} Ιουνίου 1976, *Η κυβερνητική σιωπή στην πρόταση της ΕΣΣΔ ευνοεί τη συνομοσία του ΝΑΤΟ για την Κύπρο*, κ.ά.

¹³⁴ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: Ριζοσπάστης, πρωτοσέλιδο 27^{ης} Μαρτίου 1975, *Τηλεγραφήματα στον κ. Καραμανλή υπέρ της ειρήνης και της διεθνούς ασφάλειας*, 4 Ιουνίου 1975 σελίδα 8, *Η ειρηνική συνύπαρξη όλων των λαών σταθερή πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης*, πρωτοσέλιδο 27^{ης} Δεκεμβρίου 1975, *Η Σοβ. Ένωση επιθυμεί βαθύτατα την ειρήνη*, 18^{ης} Οκτωβρίου 1979, *Επιδόθηκε χθες το μήνυμα Μπρέζνιεφ στον Καραμανλή: Όχι στην εγκατάσταση νέων πυραύλων στη Δυτική Ευρώπη*, 24 Φεβρουαρίου 1979 σελίδα 10, *Ο σοβιετικός στρατός υπερασπίζεται την παγκόσμια ειρήνη*, 20 Μαρτίου 1979 σελίδα 10, *Η ΕΣΣΔ καταδικάζει τις μηχανορραφίες σε βάρος του Αφγανιστάν* κ.ά.

αλλά και τις ανταλλαγές επισκέψεων των κυβερνητικών στελεχών των δύο χωρών, με σκοπό την παγίωση και περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων των εν λόγω κρατών, αναφέροντας και την επιτυχία του αποτελέσματος της διμερούς πολιτικής τους.

Χαρακτηριστικό της εφημερίδας αποτελεί η θετική, θα μπορούσαμε να πούμε, προσέγγιση των ελληνοσοβιετικών συνομιλιών, υποστηρίζοντας πως μπορούν και πως πρέπει να αποτελέσουν ένα θετικό βήμα για την παραπέρα διεύρυνση σε βάθος και σε πλάτος των ελληνοσοβιετικών σχέσεων σε όλους του τομείς. Δεν είναι λίγα τα πρωτοσέλιδα που αφιέρωσε ο *Ριζοσπάστης* για τις επισκέψεις των πρωθυπουργών των δύο χωρών, γράφοντας χαρακτηριστικά: *Σοβαρό θετικό βήμα στις σχέσεις Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης* (πρωτοσέλιδο 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1978), *Σε ατμόσφαιρα εγκαρδιότητας και κατανόησης οι συνομιλίες στη Μόσχα. Ο κ. Κ. Καραμανλής προσκλήθηκε να επισκεφτεί την ΕΣΣΔ* (πρωτοσέλιδο της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1978), *Καρποφόρες οι συνομιλίες στη Μόσχα* (πρωτοσέλιδο της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1978), *Μετά τις εποικοδομητικές συνομιλίες στη Μόσχα ικανοποίηση για τα αποτελέσματα* (πρωτοσέλιδο της 4^{ης} Οκτωβρίου 1978).

Βέβαια, και όπως είναι αναμενόμενο για μία κομματική εφημερίδα όπως ο *Ριζοσπάστης*, παρά τις θετικές επαφές της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή που αναγνωρίζει πως γίνονται προς όφελος των δύο χωρών, δεν παύει να επιτίθεται εντέχνως στον ίδιο τον πρωθυπουργό, υποστηρίζοντας πως η μη προώθηση των ελληνοσοβιετικών σχέσεων και οιοδήποτε κώλυμα επί του θέματος βαραίνει τον ίδιο τον πρωθυπουργό, ο οποίος με τη σειρά του αποδίδει τις ευθύνες (κατά τη γνώμη της εφημερίδας) στην σοβιετική πλευρά, ενώ η πραγματικότητα είναι ακριβώς αντίστροφη, δείχνοντας, με τον τρόπο αυτό, μια κυβερνητική στάση αντιφατική στο θέμα των ελληνοσοβιετικών σχέσεων¹³⁵.

Για τον *Ριζοσπάστη*, το σοβιετικό παράδειγμα είναι αυτό που εναντιώνεται στον εθνικισμό, τον τοπικισμό, την ξеноφοβία, τον καπιταλισμό, τον φασισμό, αφήνοντας κάθε λαό ελεύθερο για τις αποφάσεις της μοίρας του, με αμοιβαίο σεβασμό και ισοτιμία ανάμεσα στα έθνη και τις εθνότητες. Για την εφημερίδα, η πολιτική της κυβέρνησης του Καραμανλή βρίσκεται στον αντίποδα της πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης.

Όλα όσα πολεμά και αντιστρατεύεται η εργατική τάξη, για την εφημερίδα έχουν βρει απεικόνιση στο πρόσωπο του Κ. Καραμανλή και της φιλοαμερικανικής πολιτικής του. Θα ήταν

¹³⁵Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 10^{ης} Ιανουαρίου 1978, *Αντιφατική η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης στην πορεία των ελληνοσοβιετικών σχέσεων*.

ασύμβατο, επομένως, ακόμη κι αν κάποια πολιτική κίνηση της κυβέρνησης συμφωνούσε με την ευρύτερη ιδεολογία της κομμουνιστικής αριστεράς και του *Ριζοσπάστη*, να καταγραφόταν στις σελίδες του μεν, άνευ κριτικής ως προς τα πρόσωπα και τις βαθύτερες διαθέσεις και πεποιθήσεις τους, δε.

Η αναζήτηση ερεισμάτων στη Ρωσία ερμηνεύεται από την εφημερίδα ως μία προσπάθεια του Κ. Καραμανλή να αντιμετωπιστούν μια σειρά θέματα εξωτερικής πολιτικής, αλλά και να ενισχυθεί ο ρόλος και η θέση της εγχώριας άρχουσας τάξης στην ευρύτερη περιοχή. Παράλληλα, βέβαια, αποτελεί και ένα μήνυμα προς τις ΗΠΑ που επιμένουν να αγνοούν επιδεικτικά την κυβέρνηση της ΝΔ στη διευθέτηση μιας σειράς θεμάτων (Μακεδονικό, Κυπριακό, Ελληνοτουρκικά)¹³⁶.

¹³⁶ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδα 17^{ης} Μαρτίου 1977, *Μέρος του γενικότερου μηχανισμού πιέσεων και εκβιασμών ΗΠΑ και ΝΑΤΟ, η Αγκυρα απόρριψε το ελληνικό διάβημα*, 23^{ης} Μαρτίου 1977, *Επαληθεύονται οι διαπιστώσεις της απόφασης της ΚΕ του ΚΚΕ: Οι ΗΠΑ πίσω από την ένταση στο Αιγαίο*, 1^η Απριλίου 1979 σελίδα 16, *Το αδιέξοδο στο Κυπριακό οφείλεται στους αμερικανο-νατοϊκούς ιμπεριαλιστές*.

ΤΕΤΑΡΤΗ 3 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1979
Διεύθυνση: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΑΡΑΚΟΣ
Τηλέφωνο: 214.03.41
Αποστολή: 214.03.41
Τιμή ετήσια: 214.03.41
ΝΕΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΑΡΙΘΜΟΣ 100
Τιμή ετήσια: 214.03.41

ΠΡΟΚΑΤΑΡΙΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ, ΕΝΘΕΙΤΕ!

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

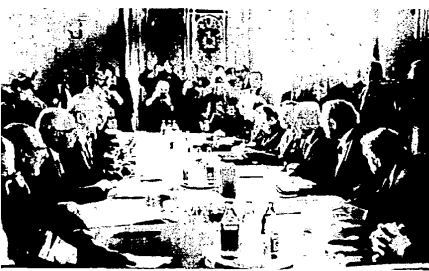
ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Νέα προκλητική
επίδειξη ισχύος
από μέρους των ΗΠΑ
ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 10

Σε θερμή και εγκάρδια ατμόσφαιρα πραγματοποιήθηκε χθές

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΑΡΕΖΙΟΥΦ-ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

Υπογράφηκαν έποικοδομητικές συμφωνίες

Υπογράφηκε χθες στη Μόσχα ΚΟΙΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΕΣΣΔ

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ της κοινής ελληνοσοβιετικής δήλωσης, που υπογράφηκε χθες στο Κρεμλίνο, από πρωθυπουργό της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης Κ. Καραμανλή και Α. Μαρζιόφ, είναι το παρακάτω:

1. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.
2. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.
3. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

Η ΕΣΣΔ ΘΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΕΙ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΑΛΟΥΜΙΝΑΣ, ΘΑ ΠΡΟΜΗΘΕΥΣΕΙ ΠΕΤΡΕΛΑΙΟ, ΗΛΕΚΤΡΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΑΕΡΙΟ

ΜΟΣΧΑ, 2 (Το απόσπασμα) ρος Α. ΛΕΙΒΑΔΗ και το ανταποκριτή ρος Γ. ΠΙΤΣΟΥ) — Θερμή και εγκάρδια συνάντηση διάρκειας μιάμισης ώρας έγινε σήμερα (χθές) ο πρωθυπουργός ο Καραμανλής με τον Γ.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΣΕ και Πρόεδρο του Προεδρείου του Άνωτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ, ο Α. Μαρζιόφ, στην Μόσχα. Η συνάντηση έγινε στο Κρεμλίνο, όπου ο πρωθυπουργός και ο Μαρζιόφ υπέγραψαν μια κοινή δήλωση, στην οποία αναφέρεται ότι οι δύο χώρες συμφωνούν να συνεργαστούν για την ανάπτυξη της οικονομίας.

Δεν αποκλείεται το δελτίο στα κούσιμα για τη θέρμανση σπιτιών

Από τα κοινοτικά μέσα, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Δικάζεται ο δήμαρχος Ν. Φιλαδελφείας

Ο δήμαρχος της Νέας Φιλαδελφείας, Ν. Φιλαδέφης, κατηγορείται ότι έχει διαπράξει πολλαπλάσιες περιπτώσεις διαφθοράς. Ο δήμαρχος κατηγορείται ότι έχει διαπράξει πολλαπλάσιες περιπτώσεις διαφθοράς.

Τό ΚΚΕ έφερε χθές στη Βουλή το θέμα της έκρηξης στη Σούδα

ΤΟ ΚΚΕ ΕΦΕΡΕ ΧΘΕΣ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΕΚΡΗΞΗΣ ΣΤΗ ΣΟΥΔΑ. Ο ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΥΘΥΝΕΣ

ΠΛΗΡΕΣ ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΕΚΡΗΞΗΣ ΣΤΗ ΣΟΥΔΑ

Η έκρηξη στη Σούδα, που έγινε χθες, είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών κτιρίων. Η έκρηξη στη Σούδα, που έγινε χθες, είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών κτιρίων.

Θανατηφόρο έργο του ούτρου

Το έργο του ούτρου, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Εποικοδομητικές συμφωνίες

Οι συμφωνίες που υπογράφηκαν χθες, είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα. Οι συμφωνίες που υπογράφηκαν χθες, είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα.

ΜΕ ΑΜΕΣΗ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΚΑΘΟΔΙΣΤΗ

Συνεχίζεται το Συμπόσιο του ΝΑΤΟ για τα αρχαία πέτρινα μνημεία μας

Η ΠΛΕΙΟΝΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΘΙΣΤΗΤΩΝ ΑΡΧΗΘΕΝ Η ΠΑΡΕΙ ΜΕΡΟΣ ΣΤΗΝ ΥΠΟΠΤΗ ΣΥΝΑΧΗ

Η ΠΛΕΙΟΝΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΘΙΣΤΗΤΩΝ ΑΡΧΗΘΕΝ Η ΠΑΡΕΙ ΜΕΡΟΣ ΣΤΗΝ ΥΠΟΠΤΗ ΣΥΝΑΧΗ

Το συνέδριο, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Η συνάντηση των πρωθυπουργών της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης, Κ. Καραμανλή και Α. Μαρζιόφ, στην Μόσχα.

1. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

2. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

3. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

4. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

5. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

6. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

7. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

8. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

9. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

10. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο. Η Ελλάδα αναγνωρίζει ότι η Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είναι η μόνη δύναμη που μπορεί να διασφαλίσει την ειρήνη και την ασφάλεια στον κόσμο.

Δεν ανταποκρίθηκαν οι Έλληνες κομνηνιστές

Οι κομνηνιστές, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Επικριτικές αντιδράσεις στην Αλγαιά - Κρητικό

Οι αντιδράσεις, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

ΕΜΠΕΡΙΟΣ ΡΙΖΟΣ

Αν - ιδιοτέλειες!

Αν - ιδιοτέλειες, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Αν - ιδιοτέλειες, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Αν - ιδιοτέλειες, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Αν - ιδιοτέλειες, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

Αν - ιδιοτέλειες, που είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για την κατάσταση στην Ελλάδα, προκύπτει ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη. Η οικονομία είναι σε κρίση, η ανεργία είναι υψηλή, και η κοινωνία είναι πολύ φτωχή. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολη.

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

ΣΥΝΕΧΙΑ ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 9

Πρωτοσέλιδο 3 Οκτωβρίου 1979

4. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους δορυφόρους (Αν. Γερμανία, Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία)

Η ενίσχυση της δράσης των επιχειρήσεων, η υπογραφή συμφωνιών ενεργειακής συνεργασίας, οι εμπορικές και ναυτιλιακές συνεργασίες, η ανάπτυξη του τουρισμού, η διασφάλιση εθνικών συμφερόντων, η ενδυνάμωση των βαλκανικών σχέσεων και των βαλκανικών συνασπισμών¹³⁷, ήταν οι βασικοί στόχοι των επισκέψεων του Κ. Καραμανλή στις χώρες δορυφόρους της ΕΣΣΔ, χωρίς, όμως, ποτέ να γυρνάει την πλάτη του στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ.

Στόχος του Έλληνα πρωθυπουργού η δημιουργία ενός βαλκανικού πόλου στο πλαίσιο των ιμπεριαλιστικών οργανισμών. Σε πρωτοσέλιδα της εφημερίδας καταγράφεται η σύγκλιση απόψεων των χωρών σε μεγάλα θέματα και η σύμπτωση των θέσεων τους. Η εφημερίδα αντιμετωπίζει θετικά τις ανταλλαγές επισκέψεων των κυβερνητικών στελεχών των χωρών, καταγράφοντας τα γεγονότα, τονίζοντας πόσο σημαντική είναι η σύναψη και η εδραίωση φιλικών σχέσεων στις χώρες της Βαλκανικής, όχι μόνο για την εθνική, αλλά και για την διεθνή ειρήνη¹³⁸.

Ο Ριζοσπάστης παρουσιάζει με λεπτομέρεια πληροφορίες για τα ταξίδια του πρωθυπουργού στις σοσιαλιστικές χώρες και για τα αποτελέσματα των συνομιλιών, αναφέροντας χαρακτηριστικά την αμοιβαία θέληση των χωρών για φιλικές σχέσεις, το γεγονός πως οι καλές σχέσεις των λαών της Βαλκανικής είναι προς όφελος όλων και καταλήγει πως οι επισκέψεις του Κ. Καραμανλή στις σοσιαλιστικές χώρες στέφθηκαν με απόλυτη ικανοποίηση για το αποτέλεσμα.

Πιο συγκεκριμένα, για την επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού στη Βουλγαρία τον Ιούλιο του 1975 γράφει χαρακτηριστικά σε πρωτοσέλιδό της στις 7 Ιουλίου: *Ευρύτατες*

¹³⁷ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: Ριζοσπάστης, 25 Σεπτέμβρη 1974, *Εμπορικές συναλλαγές Ελλάδας-Ρουμανίας* (σ. 7), 26 Νοεμβρίου 1974, *Οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας* (σ. 8), 18 Δεκεμβρίου 1974, *Κοινή προσπάθεια στον τουριστικό τομέα μεταξύ Ελλάδας-Βουλγαρίας και Εξαγωγή πορτοκαλιών στη Βουλγαρία* (σ. 7), 8 Μαρτίου 1975, *Οι προοπτικές για την παρά πέρα ανάπτυξη σχέσεων με την Ουγγαρία* (σ. 7), 5 Απριλίου 1975, *Τσεχοσλοβακική εμπορική αποστολή θα επισκεφθεί την Ελλάδα για την παραπέρα σύσφιξη των σχέσεων* (σ. 7), κ.ά.

¹³⁸ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: Ριζοσπάστης, πρωτοσέλιδα 3 Ιουλίου 1975, *Σημαντικός σταθμός στις σχέσεις Ελλάδας-Βουλγαρίας*. 6 Ιουλίου 1978, *Συνομιλίες για διμερή και διεθνή θέματα Καραμανλή-Ζίβκοβ*, 7 Οκτωβρίου 1979, *Μέσα σε εγκάρδια φιλική ατμόσφαιρά ολοκληρώνονται οι ελληνο-ουγγρικές συνομιλίες κορυφής*, 27 Μαρτίου 1978, *Αναπτύσσονται οι σχέσεις Ελλάδας και Ρουμανίας*, 9 Οκτωβρίου 1979, *Μέσα σε φιλική επικοινωνιακή ατμόσφαιρα οι συνομιλίες στην Βουδαπέστη και την Πράγα*, κ.ά.

δυνατότητες παραπέρα ανάπτυξης των σχέσεων με τη Βουλγαρία. Τον Οκτώβριο του 1979 και με αφορμή τις επαφές του Κ. Καραμανλή με την Ουγγαρία η εφημερίδα αναφέρεται στις επισκέψεις αυτές του πρωθυπουργού με άρθρα στις πρώτες σελίδες της, στα οποία περιγράφει την πορεία των σχέσεων των δύο χωρών. Πιο χαρακτηριστικό το πρωτοσέλιδο της 7^{ης} Οκτωβρίου 1979 και το άρθρο: *Μέσα σε εγκάρδια φιλική ατμόσφαιρα ολοκληρώνονται οι Ελληνο-Ουγγρικές συνομιλίες κορυφής.* Αντίστοιχα, και για τις επαφές της ελληνικής κυβέρνησης προς τις υπόλοιπες χώρες την βαλκανικής, η εφημερίδα κάνει λόγο και φιλοξενεί άρθρα γι' αυτές¹³⁹.

Αναφορικά με τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την Γερμανία και μέσω αυτής ως προς τις ΗΠΑ, θεωρεί πως κάθε συζήτηση περί απαλλαγής της χώρας από δεσμεύσεις και προστάτες δεν είναι τίποτε περισσότερο από κυβερνητική φιλολογία, η στυφή γεύση μιας φτηνής δημαγωγίας, που ωστόσο δεν πρόκειται να εξαπατήσει το λαό, ούτε να κάμψει την αμετάκλητη απόφασή του να ανοίξει τον δρόμο προς την εθνική ανεξαρτησία και την δημοκρατική ανάπλαση της Ελλάδας. Ειδικότερα, για την Αν. Γερμανία δεν υπάρχει καμία αναφορά πολιτικής προσέγγισης της κυβέρνησης Καραμανλή με το Βερολίνο.

Η σκληρή γλώσσα που χρησιμοποιεί ο *Ριζοσπάστης* για την κυβερνητική πολιτική έναντι της Γερμανίας και της Ατλαντικής Συμμαχίας είναι κατανοητή και αναμενόμενη των πολιτικών του πεποιθήσεων, όπως έχουμε προαναφέρει. Μία εφημερίδα της αντιπολίτευσης, με σύνθημά της η Ελλάδα για την Ελλάδα, δεν θα μπορούσε παρά να είναι σκληρή απέναντι σε μια φιλοδυτική και κυρίως φιλοαμερικανική πολιτική της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, παρά τις όποιες προσπάθειες προσέγγισής της προς τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κράτη.

¹³⁹ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 14 Οκτωβρίου 1978 σελίδα 12, *Οι Ελληνοπολωνικές σχέσεις σε ικανοποιητικό επίπεδο*, πρωτοσέλιδο 16^{ης} Μαρτίου 1979, *Αναχωρεί σήμερα ο κ. Καραμανλής για Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία: Επιβάλλεται η ανάπτυξη των σχέσεων με τις σοσιαλιστικές χώρες*, 3 Οκτωβρίου 1979 σελίδα 9, *Σε ψηλό επίπεδο οι σχέσεις Ελλάδας-Πολωνίας στον τομέα των μεταφορών*, πρωτοσέλιδο 9^{ης} Οκτωβρίου 1979, *Μέσα σε φιλική εποικοδομητική ατμόσφαιρα οι συνομιλίες στη Βουδαπέστη και την Πράγα*, 10^{ης} Οκτωβρίου 1979, *Κανένα εμπόδιο στις σχέσεις Ελλάδας-Σ.Δ. Τσεχοσλοβακίας*, 11^{ης} Οκτωβρίου 1979, *Από το ταξίδι του κ. Καραμανλή στις 3 σοσιαλιστικές χώρες απόλυτη ικανοποίηση για τ' αποτελέσματα.*

5. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις «αιρετικές» ανατολικές χώρες (Γιουγκοσλαβία, Αλβανία)

Οι επισκέψεις του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή στη γείτονα Γιουγκοσλαβία και οι ελάχιστες εξ αποστάσεως προσεγγίσεις με την Αλβανία χαρακτηρίζονται ως ένας βασικός και συμπληρωματικός κρίκος στις επισκέψεις του Έλληνα πρωθυπουργού στα Βαλκάνια, οι οποίες έχουν ως στόχο την ανάπτυξη πολυμερών διαβαλκανικών συνεργασιών.

Με ασπίδα την φιλειρηνική πολιτική, η ελληνική κυβέρνηση επιδίδεται σε προσπάθειες προσέγγισης των δύο βόρειων χωρών, πάντα με προσεκτικό βηματισμό, καθώς το Μακεδονικό και η ύπαρξη ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, αλλά και το ζήτημα των συνόρων και με τις δύο χώρες, διατηρεί την ένταση στις διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τους δύο αυτούς γείτονες σε υψηλά επίπεδα.

Η εφημερίδα τονίζει πως η σωστή προώθηση από πλευράς του πρωθυπουργού των ελληνικών προθέσεων προς τις γειτονικές χώρες, κάνοντας ταυτόχρονα σαφές το κοινό συμφέρον από μια μεσογειακή ειρήνη, θα δώσει αναμφισβήτητα στον Κ. Καραμανλή την δυνατότητα να διακηρύξει σε ποιο βαθμό συμφωνεί με αυτούς τους ωφέλιμους και για την Ελλάδα στόχους της εξωτερικής πολιτικής των γειτονικών σοσιαλιστικών χωρών¹⁴⁰.

Σε πρωτοσέλιδο του ο *Ριζοσπάστης* αναφέρει την πλήρη σύμπτωση απόψεων Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, με γόνιμες και εγκάρδιες συνομιλίες Τίτο και Κ. Καραμανλή, οι οποίοι αναφέρουν χαρακτηριστικά πως οι σχέσεις των δύο χωρών βρίσκονται σε άριστη κατάσταση, έχοντας κοινό στόχο την στερέωση της ειρήνης στα Βαλκάνια¹⁴¹.

Οι αναφορές της εφημερίδας για την Αλβανία είναι ελάχιστες και περιορίζονται μόνο στην ανάπτυξη εμπορικών συναλλαγών και την αναφορά για την δημιουργία φιλίας και συνεργασίας ανάμεσα στις δύο χώρες.

¹⁴⁰ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, 4 Ιουνίου 1975 σελίδα 8, *Ο κ. Καραμανλής αναχωρεί σήμερα στη Γιουγκοσλαβία. Συνέντευξη στο πρακτορείο «Τανγκιούγκ» για τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής*, πρωτοσέλιδο 6^{ης} Ιουνίου 1975, *Οι ελληνογιουγκοσλαβικές συνομιλίες και το ανακοινωθέν*, 3^{ης} Ιουνίου 1976, *Νέο βήμα για άνοιγμα στα Βαλκάνια*, 21 Μαρτίου 1979 σελίδα 10, *Απαιτείται σταθερός προσανατολισμός προς την ύφεση και τη συνεργασία στα Βαλκάνια*.

¹⁴¹ Για το θέμα ενδεικτικά βλ. σχετικά: *Ριζοσπάστης*, πρωτοσέλιδο 13^{ης} Μαΐου 1976, *Νέα ώθηση στη φιλική συνεργασία Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας*, 19 Οκτωβρίου 1976 σελίδα 10, *Σύμφιξη των σχέσεων Ελλάδας Γιουγκοσλαβίας*, 12 Μαρτίου 1977 σελίδα 7, *Καταργήθηκε το κλήρινγκ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας*, πρωτοσέλιδο 17^{ης} Μαρτίου 1978, *Αρχισαν χθες οι Ελληνογιουγκοσλαβικές συνομιλίες. Η στερέωση της ύφεσης και της ειρήνης στόχος των βαλκανικών λαών*, κ.ά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με το σύντομο αυτό ταξίδι στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας, αλλά και την αρθρογραφία του *Ριζοσπάστη*, σκοπός ήταν η συγκέντρωση ιστορικού και δημοσιογραφικού υλικού με στόχο την παρουσίαση του τρόπου που μια αριστερή εφημερίδα και ειδικά το επίσημο όργανο του ΚΚΕ αντιμετώπισε την εξωτερική πολιτική της Νέας Δημοκρατίας και του Κ. Καραμανλή το διάστημα 1974-1980. Παράλληλα, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε κατά πόσο μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή ιστορικά συμπεράσματα, έχοντας ως βασική πηγή μας ένα δημοσιογραφικό έντυπο, ειδικά αυτού του τύπου.

Η εκτεταμένη βιβλιογραφία του ιστορικού πλαισίου, καθώς και το πλήρως ενημερωμένο αρχείο της εφημερίδας αποτέλεσαν σημαντικούς συμμάχους στην εν λόγω έρευνα.

Ξετυλίγοντας το κουβάρι της ιστορίας της Ελλάδας, αλλά και της εφημερίδας, το μεγαλύτερο ερώτημα που σχηματιζόταν σιγά σιγά ήταν άμεσα συνυφασμένο με την υποκειμενικότητα και την αντικειμενικότητα της είδησης. Το ιστορικό συμβάν και η είδηση είναι αδιαμφισβήτητα αυτά που είναι: δηλαδή γεγονότα. Αυτός που τα καταγράφει, όμως, είτε ο ιστορικός είτε ο δημοσιογράφος, πόσο αμέτοχος μπορεί να είναι στο, υπό μελέτη, αντικείμενο;

Η αλήθεια και η καταγραφή της έχει άμεση εξάρτηση από την πλευρά στην οποία ανήκει ο γράφων, όπως επίσης κι από το πόσο βάθος, γνώση, αλλά και συμμετοχή έχει στο γεγονός το οποίο εξετάζει (για παράδειγμα η πολιτική του ιδεολογία ή οι διασυνδέσεις του με τους φορείς χάραξης και υλοποίησης μιας πολιτικής).

Στον *Ριζοσπάστη* αυτό ακριβώς προσπαθήσαμε να ερευνήσουμε: την αλήθεια. Μια αλήθεια ιδωμένη και καταγεγραμμένη από την «αριστερή πλευρά» της ιστορίας. Ο *Ριζοσπάστης*, ως προς την εξωτερική πολιτική του Κ. Καραμανλή, αλλά και στο σύνολο της πολιτικής του, στάθηκε απέναντι, με καχυποψία και επιφυλακτικότητα, αλλά και με δριμύ κατηγορώ σε ό,τι θεωρούσε επικίνδυνο. Αναλογιζόμενοι την αναγκαιότητα αφενός να κάνει αντιπολίτευση, αλλά και να κατανοήσει τις «αδελφές» χώρες, που είχαν σχέση με τον Κ. Καραμανλή, η αντίδραση της εφημερίδας στην όποια πολιτική του τότε Έλληνα πρωθυπουργού είναι λογική και αναμενόμενη.

Ο Κ. Καραμανλής ήταν για τον *Ριζοσπάστη* ένας συντηρητικός αστός πολιτικός, όπως τον χαρακτήρισε και η ΚΕ του ΚΚΕ σε απόφασή της στις 29 Ιουλίου του 1974, με θέμα την αλλαγή

πολιτικού τοπίου μετά τη χούντα των Συνταγματαρχών, στην 1^η ολομέλεια της ΚΕ¹⁴². Και αυτό ακριβώς παρέμεινε για την εφημερίδα και για την αριστερά: μια αλλαγή μορφής εξουσίας με τις συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις στον βασικό ρόλο, και τον λαό στο ρόλο του δευτεραγωνιστή αν όχι κρυμμένου στο παρασκήνιο¹⁴³.

Σύμφωνα με την εφημερίδα, η στρατιωτική δικτατορία των χρόνων 1967-1974, ξέχωρα από τις προθέσεις των πρωταγωνιστών της, οδήγησε στην επιτάχυνση του εκσυγχρονισμού του αστικού πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα. Η προσαρμογή του στα νέα δεδομένα αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για τη θωράκιση και τη μακροήμερευσή του. Σε αυτήν την ανάγκη ανταποκρίθηκε ομόγνωμα ο αστικός πολιτικός κόσμος, πρώτοι απ' όλους ο Κ. Καραμανλής με το κόμμα που ίδρυσε το 1974, τη Νέα Δημοκρατία, αλλά και την επανίδρυση μιας αστικής, κατά τον *Ριζοσπάστη*, δημοκρατίας και όχι αληθινής και σύγχρονης.

Ο φιλελευθερισμός του Κ. Καραμανλή για την εφημερίδα είναι ο φιλελευθερισμός ο συνδεδεμένος με τον έλεγχο του κράτους. Η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή εξυπηρέτησε κατά τον *Ριζοσπάστη* την γραμμή της πλουτοκρατίας¹⁴⁴. Ενώ, σχετικά με τη διεθνή θέση της Ελλάδας, αυτή προσδιορίστηκε επιγραμματικά από τον Κ. Καραμανλή με το περίφημο «*Ανήκομεν εις την Δύσιν*». Σύμφωνα με τον *Ριζοσπάστη* η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ υπήρξε πράγματι η πιο σημαντική στρατηγική επιλογή της αστικής τάξης, αφού η ένταξη αυτή διαμόρφωνε καλύτερους όρους για την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και για την ισχυροποίηση του ελληνικού καπιταλισμού¹⁴⁵.

Μπορούμε τελικά να αναγνώσουμε μέσα από τα άρθρα του *Ριζοσπάστη* ιστορία; Το βέβαιο είναι πως η έρευνα για την αναζήτηση της αλήθειας είναι το πιο σημαντικό. Ας μην ξεχνάμε πως ιστορία και δημοσιογραφία μάχονται για τον ίδιο σκοπό: την καταγραφή της

¹⁴² «...Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, η χουντική ηγεσία, με οδηγίες της Ουάσιγκτον και άλλων ηγετικών νατοϊκών κύκλων, ανέθεσε τη διακυβέρνηση της χώρας σε συντηρητικούς αστούς πολιτικούς, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Καραμανλή», περιοδικό *Νέος Κόσμος*, Αύγουστος - Σεπτέμβρης 1974, σ. 3.

¹⁴³ «...το γεγονός ότι η αντικατάσταση της δικτατορίας έγινε από τα πάνω με συμβιβασμό ανάμεσα στη χούντα, τους ιμπεριαλιστές και τις συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις, καθόρισε τον περιορισμένο χαρακτήρα της μεταβολής της 23 του Ιούλη. Στην εξουσία ήρθαν οι συντηρητικές δυνάμεις. Πρόκειται για αναγκαστική αλλαγή μορφής εξουσίας των μονοπωλίων εγχώριων και ξένων...», από το 9^ο έως το 10^ο Συνέδριο του ΚΚΕ, 2^η ολομέλεια της ΚΕ, έκδοση ΚΕ του ΚΚΕ, Ιανουάριος 1975, σ. 63.

¹⁴⁴ Κρατικοποιήσεις επιχειρήσεων του ιδιωτικού καπιταλιστικού τομέα, όπως της «Ολυμπιακής Αεροπορίας».

¹⁴⁵ «Στην πραγματικότητα, η ένταξη στην ΕΟΚ, όπως επανειλημμένα τόνισε το ΚΚΕ, αντιστρατεύεται τα σημερινά και μελλοντικά συμφέροντα της Ελλάδας. Γι' αυτό, ο ελληνικός λαός δεν πρόκειται ν' αποδεχτεί σαν τετελεσμένο γεγονός τα δεσμά της ΕΟΚ, που χαλκεύτηκαν ερήμην του. Η πάλη για την αποδέσμευση από την κοιναγορίτικη κηδεμονία, αν τελικά εγκριθεί η ένταξη, η πάλη για εθνική ανεξαρτησία και λαϊκή κυριαρχία, για τη δημοκρατία του λαού και το σοσιαλισμό, δεν πρόκειται ν' αναχαιτιστεί από το συνασπισμό των ντόπιων και κοιναγορίτικων μονοπωλίων, που θα επισημοποιηθεί με τη φιάσα του Ζαπείου. Η ιστορία απέδειξε ότι παρόμοιοι συνασπισμοί δεν μπορούν να φράζουν το δρόμο στη νικηφόρα προέλαση των λαών», *Ριζοσπάστης*, 23 Μαΐου 1979.

ιστορίας με στόχο την μετάδοση της γνώσης. Στη συγκεκριμένη έρευνα η ιδεολογική τοποθέτηση της εφημερίδας γύρω από τα πολιτικά δρώμενα της περιόδου που εξετάστηκε είναι ολοφάνερη.

Σαράντα χρόνια μετά την υπό εξέταση περίοδο, γίνεται σαφέστατα αντιληπτό πως η υποκειμενικότητα και η αντικειμενικότητα ενός γεγονότος είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Σε ποια πλευρά θα δοθεί βαρύτητα έχει να κάνει με το ποιος είναι αυτός που κατέχει το νόμισμα και σε ποια πλευρά ο ίδιος πρόκειται. Το σίγουρο είναι πως είναι σημαντικό και απαραίτητο να καταγραφεί το γεγονός. Επιτακτικό, επίσης, για τον μελετητή η αναζήτηση του συνόλου. Ο *Ριζοσπάστης* είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα καταγραφής αληθινών γεγονότων της πολιτικής σκηνής της μεταπολίτευσης. Όμως, είναι εξίσου γεγονός πως ως μια κομματική εφημερίδα, μέσα από τα άρθρα της εξυπηρετούσε και τις γραμμές του κόμματος στο οποίο ανήκε.

Στο σημείο αυτό, έστω και σαν αναφορά της στιγμής, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε τους *αφηγηματικούς λόγους* που αναπτύσσει ο *Ριζοσπάστης* γύρω από θέματα κυρίως εργασιακά. Είναι γεγονός πως ο αναγνώστης, ακόμη και σήμερα, ειδήσεις και γεγονότα που αφορούν τον κόσμο της εργασίας δεν μπορεί να τα βρει σε κανένα άλλο έντυπο. Επομένως, ο *Ριζοσπάστης*, δεν εξυπηρετεί μόνο της γραμμές του κόμματος στο οποίο ανήκει, αλλά εκφράζει και συγκρατεί, μέχρι και σήμερα, έναν ολόκληρο κόσμο. Τον κόσμο της εργατιάς και την κοσμοθεωρία αυτού, όπου μέσα από τα άρθρα αναδεικνύονται πολιτικά γεγονότα, τα οποία, διαφορετικά, δεν θα είχαν υπάρξει ως γεγονότα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Νόμος 509/1947

ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ υπ' αριθ. 509

Περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ Κράτους, τοῦ πολιτεύματος, τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ προστασίας τῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν

Π Α Υ Λ Ο Σ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἄρθρον 1.

1. Τὸ Κομμουνιστικὸν Κόμμα Ἑλλάδος, τὸ Ἐθνικὸν Ἀπελευθερωτικὸν Μέτωπον (ΕΑΜ) καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἀλληλεγγύη προπαρασκευάσαντα καὶ ἐνεργοῦντα τὴν κατὰ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Χώρας προδοτικὴν ἀνταρσίαν διαλύονται. Ἐπίσης διαλύεται καὶ πᾶν ἄλλο πολιτικὸν κόμμα, σωματεῖον ἢ ὀργάνωσις, ἣτις ἤθελε θεωρηθῇ, κατὰ τὰς διατάξεις τῆς ἐπομένης παραγράφου, ὡς συνεργαζόμενη μετ' αὐτῶν ἢ ἐπιδιώκουσα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὴν ἐφαρμογὴν ἰδεῶν ἐχουσῶν ὡς σκοπὸν τὴν διὰ βιαίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος, τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος ἢ τὴν ἀπόσπασιν μέρους ἐκ τοῦ ὅλου τῆς Ἐπικρατείας.

2. Κόμματα, σωματεῖα, ἢ ὀργανώσεις μὴ μνημονευόμεναι ἀνωτέρω, ὡς καὶ αἱ τυχόν συσταθῆσόμεναι μετὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ παρόντος Νόμου, διαρκούσης τῆς ἀνταρσίας, χαρακτηρίζονται ὡς ὑπαγόμεναι εἰς τὰς διατάξεις τῆς προηγουμένης παραγράφου δι' ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου μεν, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ κόμματος, εἰς πᾶσαν δ' ἄλλην περίπτωσιν δι' ἀποφάσεως τῶν κατὰ τὸν τρόπον πρωτοβαθμίων Ἐπιτροπῶν Δημ. Ασφαλείας, μὴ ὑποκειμένης εἰς οὐδὲν ἔνδικον μέσον.

3. Τὰ γραφεῖα τῶν διαλυομένων κομμάτων, σωματείων ἢ ὀργανώσεων κλείονται, λυομένης τῆς μισθώσεως, ἅπαντα δὲ ἡ περιουσία καὶ τὰ ἀρχεῖα αὐτῶν κατάσχονται ὑπὸ τῆς οἰκίας Εἰσαγγελικῆς Ἀρχῆς.

4. Τὰ κατὰ τὴν προηγουμένην παράγραφον κατασχόμενα δημεύονται διὰ βουλεύματος τοῦ συμβουλίου τῶν Πλημμελειοδικῶν τοῦ τόπου τῆς κατασχέσεως. Ἐν τῷ βουλεύματι ὀρίζεται τίνα ἐκ τῶν δημευομένων ἀντικειμένων δύναται νὰ ἐκποιηθοῦν. Τὸ προῖον τῆς ἐκποιήσεως τούτων διατίθεται ἀποκλειστικῶς πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν θυμάτων τῆς ἀνταρσίας.

Ἄρθρον 2.

1. Ὅστις ἐπιδιώκει τὴν ἐφαρμογὴν ἰδεῶν ἐχουσῶν ὡς ἔκδηλον σκοπὸν τὴν διὰ βιαίων μέσων ἀνατροπὴν τοῦ Πολιτεύματος, τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ συστήματος ἢ τὴν ἀπόσπασιν μέρους ἐκ τοῦ ὅλου τῆς ἐπικρατείας, ἢ ἐνεργεῖ ὑπὲρ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν προσηλυτισμὸν τιμωρεῖται ἐὰν μὲν εἶναι ἀρχηγὸς ἢ ὁδηγὸς διὰ τῆς ποινῆς τῶν προσκαίρων δεσμῶν, εἰς ἰδίως δὲ βαρείας περιπτώσεις διὰ τῆς ποινῆς τῶν ἰσοβίων δεσμῶν ἢ τοῦ θανάτου, ἐὰν δὲ εἶναι ἀπλοῦς συστασιώτης διὰ ποινῆς φυλακίσεως, εἰς ἰδίως δὲ βαρείας περιπτώσεις διὰ τῆς ποινῆς τῆς εἰρκτῆς ἢ τῶν προσκαίρων δεσμῶν.

2. Ως ιδιαίτερα επιβαρυντική περίπτωση θεωρείται ή εκτέλεσις τῆς πράξεως ἐν δημοσίῳ τόπῳ, παρόντων πολλῶν, ἢ διὰ τοῦ τύπου, ἢ ἐὰν ὁ προσηλυτισμὸς ἐνεργεῖται διὰ χρημάτων, ἢ ἀπευθύνεται πρὸς ἀνηλίκους, στρατιωτικούς ἐν γένει ἢ δημοσίους λειτουργούς.

Ἄρθρον 3.

1. Ἐὰν τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἀδίκημα τελεσθῇ διὰ τοῦ τύπου, ὑπέχουσιν εὐθύνην ὃ τε συγγραφεὺς ἢ συντάκτης τοῦ δημοσιεύματος, ὃ διευθυντὴς ἢ ἐκδότης τοῦ ἐντύπου, καὶ ὃ ἐν γνώσει ἀναλαβὼν τὴν κυκλοφορίαν τοῦ τοιοῦτου ἐντύπου, ἀγνώστου δὲ ὄντος τοῦ ἐκδότου, ὃ τυπογράφος.

2. Κατὰ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἀπαγγέλλεται πρὸς τούτοις παῦσις τοῦ ἐπιτηδεύματος τοῦ δημοσιογράφου ἢ τυπογράφου ἢ ἐκδότου τουλάχιστον ἐνὸς ἔτους καὶ ἐν ὑποτροπῇ ὀριστικὴ τοιαύτη.

3. Ὁ παρὰ τὴν παῦσιν ταύτην ἐξασκῶν τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως καὶ ἐν ὑποτροπῇ δι' εἰρκτῆς.

Ἄρθρον 4.

1. Απαγορεύονται αἱ ἐν ὑπαίθρῳ εἴτε ἐν κλειστῷ χώρῳ συναθροίσεις προσώπων ἐπιδιωκόντων τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐν ἄρθρῳ 2 ἰδεῶν.

2. Ὁ ἐν γνώσει προσερχόμενος εἰς τοιαύτην συνάθροισιν τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον ἑξ μηνῶν.

3. Ὁ ἐν γνώσει δεχόμενος εἰς τὴν οἰκίαν του ἢ τὸ κατάστημά του συνάθροισιν περὶ ἧς ἡ παράγραφος 1 τοῦ παρόντος ἄρθρου, τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον ἑξ μηνῶν. Διὰ τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ἀπαγγέλλεται ὑποχρεωτικῶς ἡ λύσις τῆς μισθώσεως τοῦ καταλύματος καὶ ἡ ἄρσις τῆς προστασίας τοῦ ἐνοικιοστασίου.

4. Ὅστις κακοβούλως διαταράσσει πολιτικὴν συγκέντρωσιν ἐπιτρεπομένου σκοποῦ τιμωρεῖται διὰ τῆς ποινῆς τῆς φυλακίσεως.

Ἄρθρον 5.

1. Ἡ καταδίκη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ ὑπηρετῶν ἐπὶ τινὶ τῶν ἀδικημάτων τοῦ παρόντος νόμου συνεπάγεται τὴν ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἔκπτωσιν, ἀπαγγελομένην ὑπὸ τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως, δι' ἧς ὡσαύτως ὀρίζεται ἀνικανότης πρὸς ἀνάκτησιν ἀρχῆς ἢ ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπὶ πέντε τουλάχιστον ἔτη.

2. Στρατιωτικοὶ παντὸς βαθμοῦ, ὡς καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ Σώματα Ἀσφαλείας, καταδικαζόμενοι ἐπὶ τινὶ τῶν ἀδικημάτων τοῦ παρόντος Νόμου, ἐκπίπτουν τῆς ὑπηρεσίας καὶ στεροῦνται ὅλων τῶν μετὰ τῆς ἀρχῆς ἢ ὑπηρεσίας συνημμένων δικαιωμάτων καὶ πλεονεκτημάτων. Ἡ τοιαύτη καταδίκη συνεπιφέρει καὶ διαρκὴ ἀνικανότητα πρὸς ἀνάκτησιν ἀρχῆς ἢ ἄλλης δημοσίας ὑπηρεσίας. Αἱ συνέπειαι αὗται ἐπέρχονται καὶ ἂν δὲν ἀπαγγέλλωνται ἐν τῇ ἀποφάσει.

Ἄρθρον 6.

1. Δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρετὰ καίτοι μὴ ὑποπεσόντες εἰς ἀξιοποίησιν πράξεων τοῦ παρόντος Νόμου, προπαγανδίζοντες ἐν τούτοις κομμουνιστικὰς Ἀρχὰς ἢ προσβάλλοντες τὴν ιδέαν τῆς Πατρίδος ἢ τὰ Ἐθνικὰ Σύμβολα, ἀπολύονται ὀριστικῶς τῆς ὑπηρεσίας, μετ' ἀπόφασιν τοῦ οἰκείου Συμβουλίου.

2. Στρατιωτικοὶ παντὸς βαθμοῦ καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰ Σώματα Ἀσφαλείας, καίτοι μὴ ὑποπεσόντες εἰς ἀξιοποίησιν πράξεων τοῦ παρόντος Νόμου, διαδίδοντες ἐν τούτοις ἀρχὰς

ἀνατρεπτικὰς τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἢ προσβάλλοντες τὴν ἰδέαν τῆς Πατρίδος καὶ τὰ Ἐθνικὰ Σύμβολα ἀπολύονται ὀριστικῶς τῆς ὑπηρεσίας μετ' ἀπόφασιν τοῦ οἰκείου Συμβουλίου. Οἱ ἐκ τούτων ἔφεδροι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ παραπέμπονται εἰς ἀνακριτικὸν Συμβούλιον πρὸς ἔκπτωσιν ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ.

Ἄρθρον 7.

1. Τὰ ὑπὸ τοῦ παρόντος Νόμου προβλεπόμενα ἀδικήματα ἀνακρίνονται καὶ ἐκδικάζονται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Γ' ψηφίσματος «περὶ ἐκτάκτων μέτρων ἀφορώντων τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν». Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ αὐτοῦ ψηφίσματος γίνεται καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ποινῶν.

2. Τὰ Στρατοδικεῖα, ἐπιβάλλοντα ποινὴν φυλακίσεως δι' ἀδικήματα προβλεπόμενα ὑπὸ τοῦ παρόντος Νόμου, δικαιοῦνται νὰ ἀναστέλλουν ταύτην ὑπὸ ὅρον. Οἱ οὕτως ἀπολυόμενοι ἐὰν ἤθελον ὑποπέσῃ ἐντὸς τριετίας εἰς τὸ αὐτὸ ἢ παρεμφερὲς ἀδίκημα ἐκτίουν ἀρθροιστικῶς μετὰ τῆς νέας ποινῆς καὶ τὴν ἀνασταλεῖσαν, ἄλλως ἡ ποινὴ θεωρεῖται ὡς ἀποτιθεῖσα. Ὡσαύτως τὰ Στρατοδικεῖα δύνανται, ἐπιβάλλοντα ποινὴν φυλακίσεως νὰ μετατρέπουν ταύτην εἰς ποινὴν ἐκτοπίσεως ἰσοχρόνου διαρκείας.

Ἄρθρον 8.

Αἱ ὑπὸ τοῦ παρόντος Νόμου προβλεπόμεναι ποιναὶ ἐπιβάλλονται μόνον ἐφ' ὅσον ἡ πρᾶξις δὲν τιμωρεῖται κατὰ τὰς διατάξεις τῆς ἰσχυοῦσης Νομοθεσίας διὰ βαρυτέρων ποινῶν.

Ἄρθρον 9.

1. Πᾶσα λεπτομέρεια ἀφορῶσα τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ παρόντος Νόμου θέλει ὀρισθῇ διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τῇ προτάσει τῶν Ὑπουργῶν Δικαιοσύνης, Στρατιωτικῶν καὶ Δημοσίας Τάξεως.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς του εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ὑποβληθήσεται δὲ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς πρὸς κύρωσιν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27 Δεκεμβρίου 1947.

ΠΑΥΛΟΣ

Β.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Ὁ Πρόεδρος

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ

Τὰ Μέλη

Κ. ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ, ΧΡ. ΛΑΔΑΣ, ΣΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Π. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ, Κ. ΡΕΝΤΗΣ, ΑΝΤ. ΠΑΠΑΔΗΜΟΣ, Δ. ΧΕΛΜΗΣ, Γ. ΒΑΡΒΟΥΤΗΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, ΔΗΜ. ΛΟΝΤΟΣ, Α. ΜΠΙΡΑΚΗΣ, Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗΣ, ΦΩΚΙΩΝ ΖΑΪΜΗΣ, ΑΠ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Γ. ΣΤΡΑΤΟΣ, ΑΛ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Δ. ΔΙΓΚΑΣ, ΜΙΧ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ.

Ἐθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27 Δεκεμβρίου 1947.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς

ΧΡΙΣΤΟΣ ΛΑΔΑΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΗ 23 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1974

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ
259

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Ν.Δ. 59. Περί συντάσεως και επαναλειτουργίας πολιτικών κομμάτων. 1

ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

615. Περί επαναρρόφης εν ισχύ των άρθρων 11 και 20 του Συντάγματος. 2

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

(1)

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 59

Περί συντάσεως και επαναλειτουργίας πολιτικών κομμάτων.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Έχοντας εν' όψει τής διατάξεως:

α) Του άρθρου 11 του Συντάγματος.
β) Του άρθρου 10 παρ. 1 και 2 της Καταστατικής Συντακτικής Πράξεως τής 1/18-1974 «περί αποκαταστάσεως τής δημοκρατικής νομοδοτήσεως κλπ.», προτάσει του Ήμετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, αποφασίζομεν:

Άρθρον 1.

1. Από τής έναρξεως τής ισχύος του παρόντος νομοθετικού διατάγματος επιτρέπεται ελευθέρως ή σύστασις πολιτικών κομμάτων ως και ή επαναλειτουργία τούτων διαλυθέντων κατά το παρελθόν καθ' οιονδήποτε τρόπον ή των οποίων ή λειτουργία και δράσις διεκόπη ή αναστάλη.

2. Τά πολιτικά κόμματα, ιδιαιτέρως ή εξελέχθη ήρωμένα, υποχρεούνται όπως πρό τής έναρξεως εισαχθέντες δραστηριότητος καταθέσουν εις τήν Εξουγελίαν του 'Αρείου Πάγου δήλωσιν του 'Αρχηγού ή τής Διοικήσεως Έκτεροπής αυτών περιλαμβάνουσιν ότι αι άρχαι του κόμματος αντιτίθενται προς πάσαν ενέργειαν αποσκοπούσαν εις τήν είς κατάληψιν τής εξουσίας ή τήν άνατροπήν του ελευθέρου δημοκρατικού πολιτεύματος.

3. Από τής καταθέσεως τής κατά τήν προηγούμενην παράγραφον δηλώσεως, ουδείς περιορισμός υφίσταται ως προς τήν λειτουργίαν και είν διακεία των πολιτικών κομμάτων.

έντός του πλαισίου του πολιτεύματος πλην των άπορρίψεων έκ των έκάστοτε γενικώς ίσχυουσών συνταγματικών και νομοθετικών διατάξεων.

Άρθρον 2.

Διή προεδρικών διαταγμάτων προτάσει των Ύπουργών Διοικήσεως και Έσωτερικών εισιδομένον δύναται να ρυθμίζεται πών όσα σχετικόν προς τήν έφαρμογήν του παρόντος.

Άρθρον 3.

Τό νομοθετικόν διάταγμα 800/1971 «περί πολιτικών κομμάτων», ή 'Αναγκαστ. Νόμος 509/1948 «περί μέτρων ασφαλείας του κράτους κλπ.» ως συντηκρόνθη διά του άρθρου 6 του Ν.Δ. 4234/1962 «περί ρυθμίσεως όσων όσον άναφοράν τήν άρρόλησιν τής Χώρας» ως και πάσα είτερα διάταξις άποκαμένη εις τās διατάξεις του παρόντος καταργούται.

Άρθρον 4.

Η ισχύς του παρόντος άρχεται από τής δημοσίευσής του εις τήν Εφημερίδα τής Κυβερνήσεως.

Εν 'Αθήναις τή 23 Σεπτεμβρίου 1974

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΦΑΙΔΩΝ ΓΚΙΖΙΚΗΣ

ΕΥΡΑΤΗΓΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ο ΠΡΟΫΠΟΥΡΓΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΥΡΟΣ

ΤΑ ΜΕΛΗ

ΞΕΝΟΦ. ΖΟΛΩΤΑΣ, ΓΕΩΡΓ. ΡΑΛΛΗΣ, ΕΥΑΓΓ. ΑΝΘΙΩΦ-ΤΟΣΗΤΑΣ, ΧΡΙΣΤΟΦ. ΣΤΡΑΤΟΣ, ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΣΟΛΩΝ ΓΚΙΚΑΣ, ΚΩΝΣΤ. ΤΣΑΤΣΟΣ, ΝΙΚΟΛ. ΛΟΥΤΟΣ, ΙΩΑΝ. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ΔΗΜΗΤΡ. ΠΑΠΑΣΠΗΡΟΥ, ΑΘΑΝ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΝΣΤ. ΛΑΣΚΑΡΗΣ, ΑΝΔΡ. ΚΟΚΚΕΒΗΣ, ΓΕΩΡΓ. - ΑΛΕΞ. ΜΑΓΚΑΚΗΣ, ΙΩΑΝ. ΜΗΝΑΙΟΣ.

Έθεωρήθη και έτέθη ή μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν 'Αθήναις τή 23 Σεπτεμβρίου 1974

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Το ΦΕΚ με ημερομηνία 23 Σεπτεμβρίου 1974, που νομομοποιεί το ΚΚΕ

Χρονολόγιο Ριζοσπάστη

- 1908-18**
Μαρτίου 1911 Η δημοκρατική εφημερίδα (όπως χαρακτηριζόταν τότε) με το όνομα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» κυκλοφόρησε στην Αθήνα και μετά στη Θεσσαλονίκη, από το 1908 μέχρι και τις 18 Μαρτίου 1911. Ιδιοκτήτης και διευθυντής ήταν ο Γ. Φιλάρετος (1848-1929), ο "πατέρας της δημοκρατίας" όπως τον αποκαλούσαν. Τότε εκδιδόταν κάθε δεκαπενθήμερο. Στο λογότυπό του υπήρχε τυπωμένη η ένδειξη: «Εφημερίς εθνική, πολιτική και κοινωνική».
- Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» εκδόθηκε στις 23 Ιούλη 1917, στην Αθήνα, από τον Γιάννη Πετσόπουλο, σαν δημοσιογραφικό όργανο, «δημοκρατικών αρχών». Στα τέλη του Ιούλη 1917, ο Γ. Πετσόπουλος, θέλοντας να μεταφέρει τον «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» στην Αθήνα και να τον μετατρέψει σε καθημερινή πρωινή εφημερίδα, ζήτησε από τον Γιώργο Φιλάρετο, στον οποίο ανήκει ο τίτλος «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» να του τον εκχωρήσει ή να δεχθεί, αν ήθελε, να γίνει συνεκδότης. Ο Φιλάρετος έδωσε την άδεια να για να βγει ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» στην Αθήνα, όντας βέβαιος, όπως έγραψε στην επιστολή του προς τον Πετσόπουλο, πως η εφημερίδα θα εξακολουθούσε να εξυπηρετεί τις δημοκρατικές ελευθερίες και τα εθνικά συμφέροντα.
- Κυριακή, 23**
Ιούλιος 1917 Τον Ιούλη του 1917, στις εφημερίδες της Αθήνας, δημοσιευόταν η παρακάτω αγγελία:
- "Η μόνη εφημερίς δημοκρατικών αρχών εν Ελλάδι «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», της Θεσσαλονίκης θα εκδίδεται και εν Αθήναις, καθημερινός, πρωινός, τετρασέλιδος και πεντάλεπτος. Διευθυντής: Γ. Πετσόπουλος. Αρχισυντάκτης: Ν. Γιαννιός. Η μόνη εφημερίς δημοκρατικών αρχών εν Ελλάδι. Γραφεία: Πειραιώς 24".
- Έτσι, άρχισε στις 23 Ιούλη 1917 η πρώτη περίοδος της έκδοσης του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ». Από κανέναν δεν περνούσε, τότε, η σκέψη ότι πίσω από τα λιτά και στερεότυπα αυτά διαφημιστικά λόγια της αγγελίας κρυβόταν μια τεράστια δύναμη που θα καθιστούσε, μερικά χρόνια αργότερα τον «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» ένα ισχυρό όπλο της πρωτοπορίας του επαναστατικού,

εργατικού κινήματος και των αγώνων του ελληνικού λαού.

Στο λογότυπο υπήρχε ο χαρακτηρισμός «Εφημερίς δημοκρατικών αρχών».

**23 Σεπτεμβρίου
1918**

Τερματίζεται η πρώτη περίοδος της έκδοσης του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ», με την αποχώρηση του αρχισυντάκτη του Ν. Γιαννιού, εξαιτίας, κυρίως, των αρνητικών του αντιλήψεων απέναντι στην Οκτωβριανή Επανάσταση, αλλά και εξαιτίας των αντιδραστικών του απόψεων. Σταματά για τρεις μήνες η έκδοση της εφημερίδας.

Ξεκινά η δεύτερη περίοδος με επανέκδοση του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» με αρχισυντάκτη τον Θ. Λασκαρίδη κι αργότερα τον Λεωνίδα Παυλίδη. Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» αρχίζει να προσεγγίζει όλο και πιο κοντά το οργανωμένο πια εργατικό επαναστατικό κίνημα. Τάχτηκε αμέσως στο πλευρό του νεοσύστατου Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος της Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε.) (που μετονομάστηκε αργότερα σε Κομμουνιστικό) και της νεοσύστατης τότε

**30 Δεκεμβρίου
1918**

Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Ε.), προσφέροντας στο εργατικό κίνημα ανεκτίμητες υπηρεσίες: υποστηρίζει το νεαρό κόμμα της εργατικής τάξης, εκλαϊκεύει τους αγώνες του, βλέπει με συμπάθεια την Οκτωβριανή Επανάσταση. Γι' αυτό κι όταν οι ιμπεριαλιστές παρέσυραν στις αρχές του 1919 την Ελλάδα στην αντισοβιετική πολεμική εκστρατεία της Ουκρανίας, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» τάχθηκε ενάντια σ' αυτή, υπερασπίζοντας με την αρθρογραφία του την ακεραιότητα και το απαραβίαστο του Σοβιετικού κράτους των εργατών και αγροτών.

Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» βγάζει από τον τίτλο του τις λέξεις που τον χαρακτήριζαν «Εφημερίδα δημοκρατικών αρχών» και βάζει στη θέση τους τον

**15 Σεπτεμβρίου
1919**

χαρακτηρισμό «σοσιαλιστική εφημερίς». Δικαιολογώντας τη μεταβολή αυτή, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» εξηγούσε μ' ένα μεγάλο ερμηνευτικό σχόλιο ότι ο αγώνας για την Προεδρευόμενη Δημοκρατία είχε πια ξεπεραστεί και ολοένα και νέες εξελίξεις επέβαλαν νέους προσανατολισμούς.

20 Ιουνίου 1920

Πραγματοποιείται ένα ακόμα βήμα προς την κομματικοποίηση του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ». Με απόφαση του 2^{ου} Συνεδρίου του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος της Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε.) (5-12 Απρίλη 1920) η Κ.Ε.

- αναλαμβάνει επίσημα τον έλεγχο της πολιτικής του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ». Έτσι, κάτω από τον τίτλο του προστίθεται τώρα και η φράση: «Υπό τον πολιτικό έλεγχο της Κ.Ε. του Σ.Ε.Κ.Ε.». Αντιπρόσωπος του Κόμματος στον «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» ορίστηκε ο Γιάννης Κορδάτος, δικηγόρος, μέλος της Κ.Ε.
- Τα γραφεία του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» καταστράφηκαν εντελώς από κυβερνητικούς μπράβους, με αφορμή τη δολοφονική απόπειρα ενάντια στον Πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο, στο Παρίσι από πράκτορες των μοναρχικών.
- 31 Ιουλίου 1920** Τίποτε δεν απόμεινε από το πλούσιο αρχείο και από την επίπλωση της εφημερίδας. Γι αυτό και η εφημερίδα αναγκάστηκε να διακόψει την έκδοσή της ως τις 8 Αυγούστου.
- Ιούλιος 1921** Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» τοποθετεί και από τις δύο πλευρές του τίτλου του το σφυροδρέπανο, πλαισιωμένο από δύο στάχνα.
- Από την 1^η Αυγούστου γίνεται το «Επίσημο όργανο του Σοσιαλιστικού Εργατικού (Κομμουνιστικού) Κόμματος της Ελλάδας και της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας». Ο Γ. Πετσόπουλος εκχωρώντας τον «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» στο Κόμμα έγραφε σε σχετική δήλωσή του πως αυτό το έκανε γιατί «δεν επιτρέπετο ν' αποτελεί η εφημερίς ιδιωτική επιχείρηση». Στο φύλλο της ημέρας αυτής δημοσιεύεται σχετικό κείμενο του Γ. Πετσόπουλου
- Κυριακή, 1 Αυγούστου 1921** προς τους αναγνώστες της εφημερίδας, σχετική επιστολή του ίδιου προς την Κ.Ε. του Σοσιαλιστικού Εργατικού (Κομμουνιστικού) Κόμματος, καθώς και η απόφαση της Κ.Ε.
- Από τη στιγμή αυτή αρχίζει ένα νέο, αποφασιστικής σημασίας στάδιο στην εξέλιξη του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ». Απαλλαγμένη από την ιδιωτική της εξάρτηση, η εφημερίδα αποκτά συλλογικό όργανο διεύθυνσης, με υπεύθυνο συντάκτη της τον Αντώνη Δούμα. Έπειτα από αυτόν και ως το 1930, υπεύθυνοι συντάκτες του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» υπήρξαν κατά χρονολογική σειρά οι: Παναγής Δημητράτος, Γ. Στράγγας, Τάκης Φίτσος και Ορφέας Οικονομίδης.
- 1921** Μόνο μέσα στο 1921 οι υπεύθυνοι του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» καταδικάστηκαν έξι φορές, σε πολύχρονες φυλακίσεις εξαιτίας της αντιπολεμικής εκστρατείας που αναπτύσσει ενάντια στον πόλεμο που μαίνονταν στη Μικρά Ασία και εξαιτίας

της υποστήριξης που προβάλλει στις διεκδικήσεις των εργαζομένων, παρά την άγρια τρομοκρατία που έχει εξαπολύσει ενάντια του η μοναρχική κυβέρνηση.

Με τη μετονομασία του κόμματος το Νοέμβρη του 1924 σε ΚΚΕ (αποφασίστηκε στο 3^ο έκτακτο συνέδριό του), ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» γίνεται επίσημο «όργανο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας και της Γενικής

Νοέμβριος 1924 Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας». Αρχισυντάκτης του από τον Οκτώβρη του χρόνου αυτού έγινε ο Γιώργης Νίκολης. Για το «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» άρχιζε μια νέα περίοδος, μεστή από δράση και γεγονότα, στην οποία έπρεπε να δίνει διαρκώς το «παρών».

1925 Όταν το 1925 με τις απεργίες των σιδηροδρομικών, των καπνεργατών, των τυπογράφων και άλλων εργατικών κλάδων, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» δεν προλάβαινε να αντιμετωπίζει μόνος του την κατάσταση, το κόμμα έβγαλε απογευματινή εφημερίδα, την «Προλεταριακή Πάλη».

Η στρατιωτική δικτατορία που κήρυξε τον Ιούνη του 1925 ο στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος, απαγόρευσε την ελεύθερη έκδοση του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» από τις 8 Αυγούστου και μαζί τη νόμιμη λειτουργία του Κόμματος. Το «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» αναπλήρωσαν τότε μια σειρά από κλαδικές εφημερίδες,

8 Αυγούστου 1925 όπως ήταν ο «Εργάτης Επισιτισμού», ο «Εργάτης Δέρματος», το «Σ.Ο.Μ.Α.» (Σωματείο Οδηγών και Μηχανικών Αυτοκινήτων) κλπ, ή το «Φοιτητικό Βήμα», για τη νεολαία. Στην περίοδο ακριβώς της Παγκαλικής δικτατορίας, βρήκαν την ευκαιρία οι ρεφορμιστές, μαζί με όλα τα αντιδραστικά στοιχεία μέσα στο συνδικαλιστικό κίνημα να αρπάξουν τη διοίκηση της ΓΣΕΕ στα χέρια τους, με τη βοήθεια της αστυνομίας.

Έπειτα από την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» επανεκδόθηκε στις 27 Αυγούστου 1926, σαν όργανο της «ΚΕ του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΕΤΚΔ)» (Ελληνικού Τμήματος της Κομμουνιστικής Διεθνούς), με αρχισυντάκτη το Γιώργη Νίκολη. Η περίοδος αυτή που κράτησε ως το 1931, χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη όξυνση της ταξικής πάλης, τις τρομοκρατικές ενέργειες των κυβερνήσεων ενάντια στο επαναστατικό κίνημα («νόμος περί ιδιώνυμου», φυλακίσεις, εξορίες,

- επεμβάσεις στα συνδικάτα κλπ.) ενάντια στο ΚΚΕ και το επαναστατικό εργατικό κίνημα. Οι αλληπαλλήλες συλλήψεις στελεχών του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» είχαν σα συνέπεια τις συχνές αλλαγές στην αρχισυνταξία του. Έτσι, στην πενταετία αυτής της περιόδου άλλαξαν έξι αρχισυντάκτες του: Γιώργης Νίκολης, Πέτρος Πικρός, Τάσος Χατζηαναστασίου, Γιώργης Ανδρουλιδάκης, Ορφέας Οικονομίδης, Αριστοτέλης Τσουρτσούλης.
- Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» καταδικάστηκε σε στέρηση του τίτλου του από το δικαστήριο και ο υπεύθυνός του Γεράσιμος Μαρμαρέλης, τιμωρήθηκε σε πολύχρονη φυλάκιση και σε μεγάλο πρόστιμο για παράβαση του «νόμου περί τύπου». Για το λόγο αυτό στη θέση του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» εκδόθηκε ο «Νέος Ριζοσπάστης», με υπεύθυνο συντάκτη το Δ. Παρτσαλίδη.
- 31 Αυγούστου 1931** Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» ξαναπήρε την ονομασία του.
- 11 Μαρτίου 1934** Σταθμός στην ανάπτυξη και τη μαζικότητα του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» στάθηκε η περίοδος 1932-1936, όπου μετά την έκκληση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, η δράση του Κόμματος τέθηκε γενικά, πάνω σε νέες βάσεις. Την περίοδο αυτή η κυκλοφορία του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» έφτασε σε μεγάλα για την εποχή εκείνη ύψη: όταν η ανώτερη κυκλοφορία των μεγαλύτερων αστικών εφημερίδων δεν ξεπερνούσε τις 25.000 – 30.000 φύλλα, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» είχε φτάσει να πουλά 12.000 φύλλα.
- 1932 - 1936** Με την έκρηξη του βενιζελικού στρατιωτικού κινήματος της 1^{ης} Μάρτη 1935, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» παύτηκε.
- 1 Μαρτίου 1935** Επανεκδοση με διευθυντή τον Μ. Τυρίμο.
- 16 Μαΐου 1935** Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου του 1936 έκλεισε ξανά το «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ». Το κλείσιμο αυτό θα διαρκούσε για πολλά χρόνια γιατί το δικτατορικό καθεστώς το διαδέχτηκε η γερμανοφασιστική κατοχή. Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», όμως, δε σταμάτησε ουσιαστικά την έκδοσή του, γιατί στη διάρκεια τόσο της δικτατορίας όσο και της γερμανοφασιστικής κατοχής, κυκλοφορούσε παράνομα. Ας σημειωθεί πως με την κήρυξη της δικτατορίας το 1936, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» βρέθηκε να έχει στη διάθεσή του 24 συνολικά παράνομα
- 4 Αυγούστου 1936**

	τυπογραφεία, που τα είχε οργανώσει από προηγούμενα.
Οκτώβριος 1944	Μετά την απελευθέρωση της Αθήνας από τους χιτλεροφασίστες, τον Οκτώβρη του 1944, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» ξαναβγαίνει νόμιμα. Διευθυντής του αυτή τη φορά ήταν είναι ο Κ. Καραγιώργης (Κ. Γυφτοδήμος).
Δεκέμβριος 1944	Στη διάρκεια της ένοπλης επέμβασης των Άγγλων, το Δεκέμβρη του 1944, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» σταματά την εκτύπωσή του στο κέντρο της Αθήνας και κυκλοφορεί στις περιοχές που ελέγχονται από τον ΕΛΑΣ.
15 Φεβρουαρίου 1945	Στις 15 Φλεβάρη 1945, μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, επανεκδίδεται κανονικά στην Αθήνα και εμψυχώνει τον Ελληνικό λαό στους νέους αγώνες του. Αυτή είναι η τελευταία περίοδος της ως τότε σταδιοδρομίας του. Για ένα διάστημα γίνεται η μεγαλύτερη σε κυκλοφορία ελληνική εφημερίδα. Εποχή άφισε, επίσης, ο «ΡΙΖΟΣ της Δευτέρας» που έβγαζε ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ».
17 Οκτωβρίου 1947	Με το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, το καθεστώς της ολιγαρχίας κλείνει το «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ» στις 17 Οκτώβρη 1947 –τριάντα ακριβώς χρόνια από την πρώτη του έκδοση- με βάση το φασιστικό Γ' Ψήφισμα. Η διακοπή του αυτή θα είναι μακροχρόνια και θα κρατήσει 27 ολόκληρα χρόνια. Αλλά και πάλι, σ' όλη αυτή τη μακρά περίοδο και ιδιαίτερα στη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος της στρατιωτικής χούντας, ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» εξακολούθησε, έστω και σε αραιά διαστήματα, να κυκλοφορεί παράνομα.
25 Σεπτεμβρίου 1974	Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» επανεκδίδεται για να συνεχίσει την ιστορική αποστολή του, σαν όργανο του Κόμματος της εργατικής τάξης σαν εφημερίδα αρχών, σα συλλογικός προπαγανδιστής, αγκιτάτορας και οργανωτής μέσα στο λαό, για να εμψυχώνει τους νέους αγώνες του για την ελευθερία, την ειρήνη, την εθνική ανεξαρτησία, τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό.

ΠΗΓΕΣ

- Ριζοσπάστης περιόδου 1974 – 1980 (πρόσβαση από την ψηφιακή βιβλιοθήκη της Εθνικής Βιβλιοθήκης: efimeris.nlg.gr).
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 8 Η δύσκολη μεταπολίτευση*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 9 Η περίοδος ανόρθωσης και σταθεροποίησης*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 10 Η μάχη της Ευρώπης*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 11 Η Ευρώπη των δέκα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 12α Η περίοδος της συγκατοίκησης*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr
- Κωνσταντίνος Καραμανλής. *Αρχείο: γεγονότα και κείμενα: 12β Η ολοκλήρωση μιας εποχής*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, εκδόσεις Η Καθημερινή (φωτοαναπαραγωγή από το πρωτότυπο), Αθήνα, 2005, www.idkaramanlis.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
- Αναστασιάδης Γ., *Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας. 1974-1992*, εκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα, 1993.
- Βακαλόπουλος Απ., *Νέα ελληνική ιστορία, 1204-1985*, Δ' έκδοση, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Βαλντέν Σωτήρης, *Ελλάδα και Ανατολικές χώρες, 1950-1967, Οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τόμοι Α' και Β', εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1991.
- Βέικος Θ., *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1987.
- Βούλγαρης Γ., *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία, σημαδεμένη από την μεταπολεμική ιστορία*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2002.
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1998.
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας. Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος Ε', εκδόσει Πατάκη, τέταρτη έκδοση, Αθήνα, 2001.
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας. 1967-1974, χούντα-φάκελος Κύπρου*, τόμος ΣΤ', εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 1997.
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας: χούντα φάκελος Κύπρου*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 1986.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Τα φοβερά ντοκουμέντα μετά τον εμφύλιο. Η άνοδος του Παπάγου στην Εξουσία*, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ σε συνεργασία με τις εκδόσεις Φυτράκη.
- Δαμιανάκος Γ., *Ο ΙΔΕΑ έδωσε τη χούντα*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, 1995.
- Δημαράς Α., *Μεταρρύθμιση και αντιμεταρρύθμιση (1964-1974)*, 'Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000.
- Δρούλια Λ., *Ο Ελληνικός τύπος από το 1784 ως σήμερα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις: πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα 23-25 Μαΐου 2002*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2005.

- *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια-Γιούλα Κουτσοπανάγου, τόμος Τέταρτος (Ρ-Ω), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, έκδοση με δωρεά από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Αθήνα, 2008.
- Ζαούσης Αλ., *Ο εμπαιγμός - 21 Απριλίου 1967 - 24 Ιουλίου 1974*, εκδόσεις Παπαζήσης, 1998.
- Θεοδωρόπουλος Σ., *Απ' το δόγμα Τρούμαν στο δόγμα Χούντα: από τον Τρούμαν στον Κίσσιγκερ*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1977.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 ως το τέλος του αιώνα*, τόμος ΙΣΤ', συλλογικό έργο, εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000.
- *Ιστορία των Ελλήνων, Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1949 έως σήμερα*, τόμος 14^{ος}, συλλογικό έργο, εκδόσεις Δομή, Αθήνα.
- Καλουδιώτης Δ., *Η Ελλάδα στη μεταδιπολική εποχή. Μια αισιόδοξη υπόθεση εργασίας*, εκδόσεις Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Αθήνα, 1998.
- *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Τρίτος τόμος, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αθήνα, 2008.
- Καραγιωργας Γιώργος, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Β' έκδοση, εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα, 2003.
- Κάτρης Γ., *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα 1960-1970*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 1974.
- Λαέρτης Μάριος, *Χούντα, "οι σωτήρες": μυθιστόρημα με σκηνές ντοκουμέντα*, Μυκήναι, Αθήνα, 1975.
- Λιναρδάτος Σ., *Από τον εμφύλιο στη χούντα, 1961-1964*, τόμος Δ', Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1986.
- Μασίπ Ροζέ, Καραμανλής, ο Έλληνας που ξεχώρισε, απόδοση Τσιρόπουλου Κ., εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 1982.
- Μελετόπουλος Μελέτης, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, εκδόσεις Παπαζήσης, 1996.

- Meynaud Jean, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα-Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, μτφρ. Π. Μερλόπουλος, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Μπαλτά Ν., *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μέσα από τον Γαλλικό Τύπο*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1993.
- Μπαλτά Ν.-Παπαδημητρίου Δ., *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, εκδόσεις Οδυσσέας, 1993.
- Μπαλτάς Αθ. Χαράλαμπος, *Ιστορικές στιγμές της νεότερης Ελλάδας, 1821-2004*, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2009.
- Παπακωνσταντίνου Μ., *Η ταραγμένη εξαετία (1961-1967)*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, 1997-1998.
- Παπανδρέου Γ. Α., *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2006.
- Παπαρηγόπουλος Κ., *Ιστορία ελληνικού έθνους*, εκδόσεις Ερμής, 1970.
- Παπαχελάς Α., *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1997.
- Πλουμίδης Γ., *Ιστορική Μάθηση (Προτάσεις για τις Πηγές και τη Μεθοδολογία στην Ιστορία)*, βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, 2010.
- Πόστμαν Νιλ, *Η πυξίδα του μέλλοντος*, επιμέλεια Στέλιος Παπαθανασόπουλος, μτφρ. Κάτια Μεταξά, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002.
- Ριζάς Σ., *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2002.
- Ριζάς Σ., *Η Ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2008.
- Σακκάς Ν. Δημήτρης, *Κωνσταντίνος Καραμανλής και το κράτος του της περιόδου 1955-1963*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2010.
- Σακελλαρόπουλος Σ., *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, 1998.
- Σβολόπουλος Κ., *Καραμανλής 1907-1998. Μια πολιτική βιογραφία*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 2007.
- Σκλαβούνης Γ., *Ιστορία του τύπου*, εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, 1995.
- Υφαντόπουλος Αργύρης, *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κατά την περίοδο 1963-1974. Από την πολιτική αυτοεξορία στην ενεργό πολιτική, στο συλλογικό Κωνσταντίνος Καραμανλής. Ο αναμορφωτής της μεταπολεμικής Ελλάδας. Πολιτική βιογραφία και αποτίμηση*, τομ. Β', Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 2013.
- Ψαρράς Δ. Ι., *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

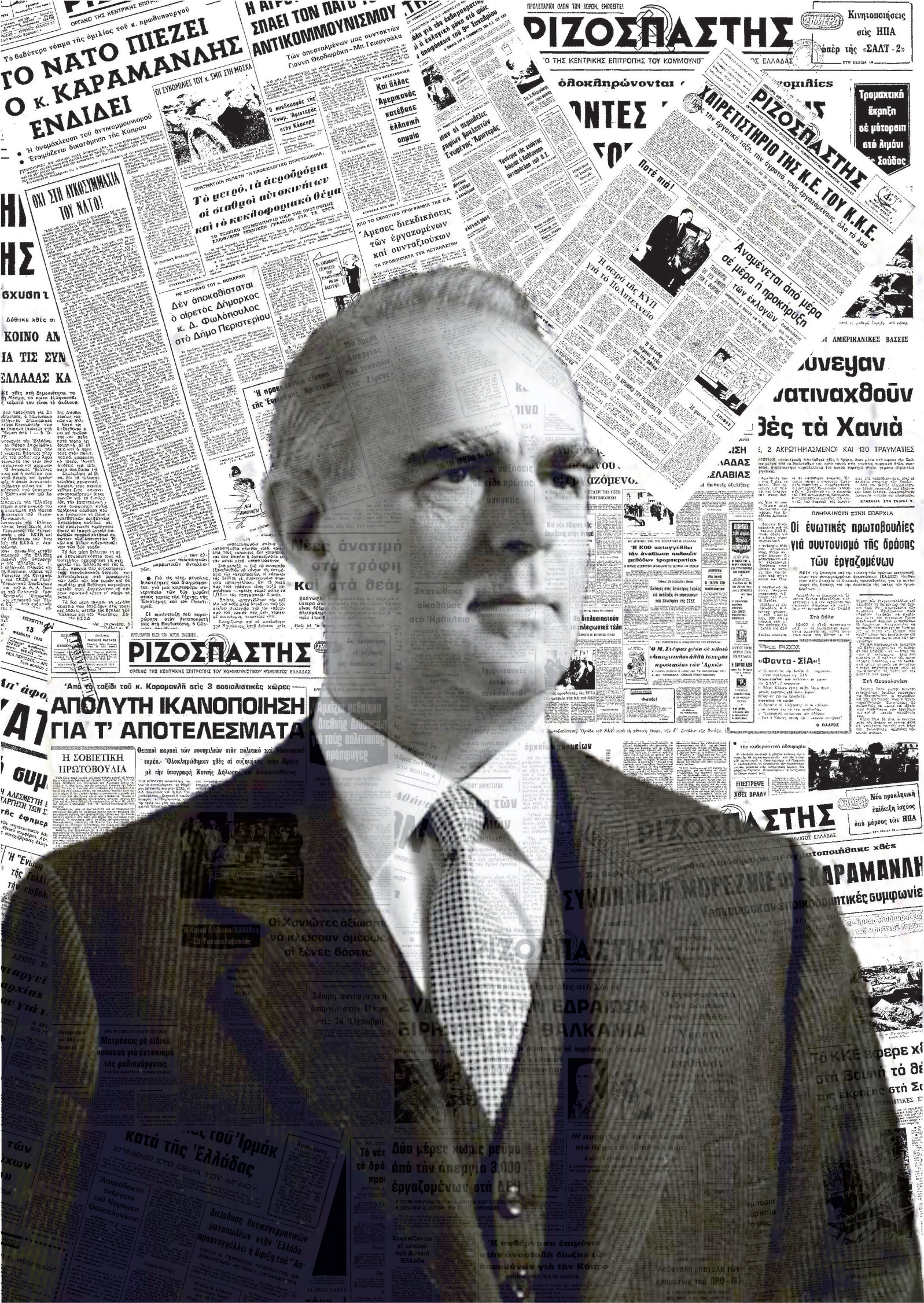
-www.sansimera.gr/articles/598

-sarantakos.wordpress.com

- www.sansimera.gr/biographies/231#ixzz3GnIbEB6L

-www.academia.edu

/7638364/O_Κωνσταντίνος_Καραμανλής_και_η_εξωτερική_πολιτική_της_μεταπολίτευσης

Το δεύτερο νόμα της όριξης του κ. προδυσπορ

ΤΟ ΝΑΤΟ ΠΙΕΖΕΙ

Ο Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΕΝΔΙΔΕΙ

• Η αναγκαστική του αντικυμμοινορ
• Επιδόματα δικτορικής της Κύπρου

ΟΧΙ ΣΤΗ ΑΚΟΥΣΜΑΧΙΑ
ΤΟΥ ΝΑΤΟ!

... (further text in the left column) ...

Η ΑΥΡΗ ΤΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΣΠΑΙΡ ΤΟΝ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Τών διασταλμένων μας συντακτών
Γιαννί Θεοδωράκη - Μπ. Γεωργίου

... (further text in the middle column) ...

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

Ο ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤ

Ολοκληρώνονται

ΟΝΤΕΣ

ΕΡΩΝ

ΠΟΤΕ ΠΙΔ!

ΚΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ Κ.Ε. ΤΟΥ Κ.Κ.Ε.

Ανομενεται από μέρα
σε μέρα η ηχοκρίση
των εκλογών

Αμερικανικές Βάσεις

Ανεγαν

Λατιναρχούν

Θές τὰ Χανιά

2 ΑΚΡΩΤΗΡΙΑΣΜΕΝΟΙ ΚΑΙ 130 ΤΡΑΥΜΑΤΙΣ

ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ
ΓΙΑ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΔΡΟΗΣ
ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

Ο Μ. ΣΕΦΕΡ ΓΕΝΕΟ ΚΑΙ ΚΑΙΟ
ΕΠΙΣΤΡΕΦΕ ΧΩΡΙΣ ΒΡΑΒΥ

Νέα προκλητική
έκθεση ισχύος
από μέρους των ΗΠΑ

Το ΚΚΕ εφερε
στη Βουλή το δέ
της έκφρασης στη
τορπείας Ο ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

24ωρη πανεργατική
απεργία στην Παρ
στις 24 Οκτωβρίου

Μετρήσεις με ειδικό
συσκευή για αντιστο
της ραδιοεργείας

κατά της 'Ιρμάκ
ΕΠΙΜΕΝΕΙ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΑΓΑΙΟΥ

Απαράδεκτη
ενέργεια
του Νοσηρά
Θεσσαλονίκης

Διεύθυνση δικαιο
μονοπωλίων στην
προαναγγέλλει η
Από

Δύο μέρες χωρίς ρεύμα
από την απεργία 3.000
εργαζομένων στη ΔΕΗ

Η κυβέρνηση εφάρ
στην αναστολή δια
αποδοτών για την
Κόμμο

Αρτοποίηση σφαι
των
ΠΡΟ-ΠΟ